

Весна Станковић Пејновић

ЕВРОПСКЕ
ИЛУЗИЈЕ
БАЛКАНА

Весна Станковић Пејновић

ЕВРОПСКЕ ИЛУЗИЈЕ БАЛКАНА

Београд, 2020.

Весна Станковић Пејновић

ЕВРОПСКЕ ИЛУЗИЈЕ БАЛКАНА

Издавач

Институт за политичке студије
Светозара Марковића 36, Београд

За издавача

Др Живојин Ђурић

Рецензенти

Проф. др Бошко Прокић
Проф. др Ђорѓи Тоновски
Проф. др Ема Стоименова Цанеска

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Дизајнер корица

Марија Стевановић

Прелом и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж

100

Ова монографија је настала као резултат рада на пројекту „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	5
УВОД.....	15
1. КРИЗА ЕВРОПСКОГ ДУХА.....	21
1.1. Европски идентитет.....	23
1.2. Модерни идентитет Европе.....	25
1.3. Европа као политички систем.....	30
1.4. Европа и крза.....	43
1.5. Шта остаје од идеје Европе.....	54
2. ЕВРОПА КАО ЦЕНТАР И ПЕРИФЕРИЈА.....	57
2.1. Западни Балкан као колонија царства.....	58
2.2. Глобализација и придруживање ЕУ.....	65
2.3. Демократски дефицит ЕУ.....	68
2.4. Успон неолибералне доктрине.....	75
2.5. Рушење старог, (не) стварање новог.....	81
3. ПРОЦЕС „СТВАРАЊА“ ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА.....	91
3.1. Од европског политичког народа до европског грађанства.....	91
3.2. Појам грађанства ЕУ у уговору о ЕУ (Мастрихтском уговору).....	93
3.3. Значење европског идентитета за изградњу европског грађанина.....	97
3.4. Концепти стварања европског грађанина.....	103
3.5. Лисабонски уговор и партиципација европског грађанина.....	107
4. УСТАВ ЕУ – ТЕМЕЉ УЈЕДИЊЕЊА У РАЗЛИЧИТОСТИ.....	111
4.1. Лисабонски уговор.....	112

4.2. Лисабонски уговор и недоумице о природи ЕУ.....	116
4.3. Европска политичка пракса.....	121
4.4. Како је могућ устав Европе без европског народа и државе?.....	124
4.5. Функција европског устава.....	130
5. СТВАРНОСТ И ИДЕОЛОГИЈА У ПРИСТУПУ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ЕУ.....	139
5.1. Услов за приступање ЕУ.....	140
5.2. Функционисање ЕУ.....	144
5.3. Будућност ЕУ.....	145
5.4. Први ефекти на земљу која приступа ЕУ.....	147
5.5. Привлачност ЕУ за земље Западног Балкана.....	148
5.6. Западни Балкан као периферија Европе.....	155
5.7. Проширење Европе.....	162
6. ИДЕОЛОГИЈА ТУМАЧЕЊА СТВАРНОСТИ.....	165
6.1. Малограђанин, грађанин и демократија.....	171
6.2. Дух паланке или малограђанства.....	172
6.3. Национализам као антидух слободе грађана.....	175
6.4. Ретрадиционализација друштва.....	179
6.5. Слобода као предуслов слободе грађана.....	184
6.6. Грађанин као субјекат демократског.....	189
ПОГОВОР.....	197
БИБЛИОГРАФИЈА.....	215

ПРЕДГОВОР

По Делеузу политичка сфера се своди на „несвесну економију жеље“, а наше жеље су уграђене у идеологију чија алегоријска снага делује на свест људи. Објективност идеологије не почива на „идеалности“, односно реалистичној метафизици садржаја мисли, већ на његовој форми. С друге стране лукавство форме исказује свој израз иза очевидности садржаја. Сама двосмисленост идеологије европеизације налази свој одраз у блеђењу њеног стварног значења. Идеологија је везана уз форму, а не уз садржај. Идеологија постаје дискурс владајуће класе пре него што се укључи у медије. Дискурс је нематеријална збирка ауторитарних гласова, културно разумљивих истина и претпостављених наратива историје и других области знања. Збога тога је дискурсу својствена моћ која утиче на појединца и његово сагледавање стварности. (Stanković Pejnović, 2019: 82)

Преко идеологије политика влада неким симулираним простором као извор моћи будући да политика није стварна функција или подручје, него образац симулације, чији појавни чиновни нису друго, већ њено остварено деловање. Живимо у чистим формама, а њихове форме се бесконачно понављају, а то су форме без садржаја и живљење без смисла. Прекомерно гомилање речи, прикрива стварни предмет разговора, чак заводи на странпутицу, па се постиже само привидна реалност. (Heidegger, 1972:164)

Пројекат ширења и приступања ЕУ у самој својој суштини се своди на структурално разарање националних држава као самосталних политичких центара и интегралној деполитизацији економије. Маастрихтски уговор дао је темељ спровођењу приватизације, смањењу јавне потрошње, убрзаном повећању незапослености и све већем смањењу социјалних права. Транснационалне финансијске институције и мултинационалне компаније диктирају, у легалним оквирима, правила, намећући их државама које су све мање суверене, а све више територије. Успоставља се облик дужничког ропства преко Пакта о европском билансу, а нестаје монетарни суверенитет националне државе. Политичко економске мере неолиберализма (приватизација, повећање границе престанка

радног односа, флексибилност, дерегулације, масовна незапосленост, смањење плата) спроводе се спором, али нефлексибилном постепеношћу којом се грађани константно навикавају на нужност смањења прихода и одржавају у страху од пропасти ако се не уведу одлучне мере штедње као нужности које диктира криза.

Политика, партиципативна демократија и слобода, идеје су водиле заговараних декларативних вредности као идеје истинске владавине грађана. Ипак, изгубљено је аутентично преплитање мишљења и деловања са главним обележјем, дијалогом. Нестао је *praxis* као делатност слободних грађана. Осим античких вредности, нестају и просветитељска са којим европска филозофија позива на искључиву доминацију разума, али и суштина европског духа да је „потребно имати храбрости и служити се властитим разумом.“ За разлику од Аристотелове тежње за јединством етике и политике данас смо сведоци владавине технократа, стручњака, бирократа, економиста као „специјалиста без интелигенције“ (Вебер) као пуких агената финансијског фанатизма у ЕУ и спроводитеља моћи евра или еврократије или проширене власти неолибералног дискурса из САД. Остварена је тежња о раздвајању економије и политике. Данас је Европа уједињена на темељима Централне европске банке која спроводи тихо економско насиље. Уместо декларисане тежње ка изградњи европског грађанства, изграђује се постполитички систем са циљем елиминације левице и деснице из политичке сфере, елиминисање питања о националном и културном идентитету, државном суверенитету, правди и једнакости. Политика као дијалог је нестала из јавног простора, али није трансцендентирала као друштво, већ је и само друштво повучено у политичком нестајању. Ново доба је доба трансполитике и бесконачне симулације. Дискурс европеизације тежи да у грађанима подстиче, као у људима барока, игру сликама.

Идеја о Европи, толико наметнута земљама Балкана, и нужност да је потребно следити цивилизацијске токове, демократизовати националне државе, установити слободу и једнакост грађана, поштовати разноликост националних култура и традиција, „топи се“ и нестаје због наметања културе тржишта и увођења својеврсне финансијске диктатуре. ЕУ

је прелика наметнутог англосаксонског модела тржишта са неограниченом приватизацијом јер је и сама творевина Уније геополитички подређена САД. Од некадашњег готово неограниченог поверења у европски дух, данас је мало остало – Европа је за нас изгубила сваки сјај и престала да буде наша узданица. Избледело је њено име, а њен лик се изродио у „опаку наказу.“ У вези са њом не видимо ништа светло и спасоносно. (Ђурић, 2003:80)

Незадовољство пројектом ЕУ све је очигледније уз истицање националног, а не наднационалног. Све је наглашеније супротстављање европских народа, нарочито јужног дела Европе, „као слабе алке на ланцу“, пројекту ЕУ у неколико нивоа, супротстављање одлука бриселске демократије, нарочито економских мера штедње и мера отвореног тржишта са тежњом да се земље „трећег круга“ претворе од држава у територије; као и према владама у појединачним државама који спроводе политику супротну очувању државности економског просперитета, индустрије и очувања јавних предузећа од стратешког интереса за државу. Политичке елите очигледно осиромашење и свеprisутан државни и друштвени назадак објашњавају мотом „Европа нема алтернативе и Европа тражи спровођење таквих мера.“ Социјална права се укидају у интересу незаустављиве неолиберализације.

Хоће ли опстати народи овог простора на којима се спроводи политика потпуне експлоатације свих облика друштвеног живота са паралелним процесом намерног „заглупљивања“? Народи Балкана ће постати колатералне жртве ове апсолутне слободе тржишта и апсолутне слободе послодавца да намећу своје услове радницима. Све више долази до изражаја већ познати механизам легитимизације колонијалних односа и пракси помоћу представе према којој други живе у другом времену: „међународна заједница“ земље Балкана види као несамосталне и недорасле политичке субјекте, што отвара пут за примену експеримената и увезених модела у обликовању њихове друштвене реалности и будућности. (Станковић Пејновић, 2014:1340)

Грађани више нису субјекти у модерном смислу те нису свесни своје робовске слободе јер су заточеници „фаталистичке

лењости“ (Грамши) пасивног прихватања садашњости и нису стању да се боре за алтернативу.

Невидљивост моћи се огледа у комплетности европске идеологије, а европске институције привидности носитеља ту моћ исказују. Облици те моћи, Европска комисија, Европски савет, Европски парламент или функција високог представника за спољну политику само су симулација поретка, права и власти. Идеологија неолиберализма се проводи кроз слику о све европском пројекту као мирном и демократском уједињењу грађана те се поистовећује демократија са либералном демократијом и повлачењем државе из свих облика друштвеног живота са максималним поштовањем формалних процедура. Све је очигледнија институционализација свих области. Најсигурнији начин да идеја изгуби своју вредност спознаје јесте њезина институционализација јер је свакој институцији више стало до њезиног одржања него до саме идеје, као њезиног темеља на коју се најчешће позива. Реална политичка моћ није ни у неизабраним европским бирократама ни у изабраним националним представницима. Они играју виртуалну представу, виртуалне реалности. Привидно аутономни експоненти невидљивих носилаца власти налазе се изван територије државе у чијој судбини одлучују.

Дискурс коегзистенције различитости као визија званичне идеологије ЕУ могуће је реализовати толеранцијом. У борби за власт пресудна је нетолеранција и потчињавање другог. Толеранција мора бити утемељена на унутарњој снази, али толеранција није напуштање самог себе. Самоповлачење у име уважавања општег није толеранција. Толеранција је „употреба“ самог себе да би се упознао други. Други је увек странац, непознато, често и опасност јер он није као ми. Он је напросто Другост. (Станковић Пејновић, 2017: 382) Балкан ће увек и успркос својим илузијама остати Другост у европским просторима, увек само територије уместо равноправних држава, увек колоније уместо суверених држава. Колонизирани свет живота производи једнодимензионалне животне оријентације у политичком и јавном окружењу због продирања системске рационалности у приватну и јавну сферу, односно економског система и појединца у приватној сфери, односно, политичког система и индивидуе у сфери јавности. Међутим то

је само јадан аспект колонизације, други се огледа у све већем културном, духовном и образовном осиромашењу.

Све више у нашој савремености, Бодријаровим речима речено, политика умире услед одвише добро управљене игре својих различитих супротности. Поље политике нестаје због жеље за савршеном манипулацијом трошећи саму њену супстанцу у тренутку њезине савршене репродукције. Снага, одлучност и борбеност су неопходни да би народ просперирао јер политичко не нестаје ако народ нема више снаге или воље задржати се у сфери политичкога. Ако је Шмит у праву, нестаје само слаб народ који има деструктиван став према будућности.

С друге стране приметна је структура видљиве неједнакости и несолидарности јер је очигледно да су неке државе од кризе јаче (нарочито Немачка) док су друге слабије и сиромашније. Из тих држава центра ЕУ, примарно Немачке, ствара се европска идеологија као плашт империјалне и колонијалне моћи те неолибералног дискурса урушавајући суверенитет и демократију држава које желе изаћи из „балканске заосталости“ и постати колонија европског царства. (Станковић Пејновић, 2015: 60).

У све наглашенијој крилатици „Европе без алтернативе“ у ЕУ, потребно је неприхватљиво постојање непријатеља који се означавају као варвари и противници напретка. С друге стране, створен је лажни консензус левице и деснице које су свака на свој начин у служби владара Новог доба, односно у рукама хомогене политичке класе. (Станковић Пејновић, 2014а: 113) Политичка позорница је испражњена и не добива рефлексiju јавног мњења. Не постоји подручје политичког као подручје дијалога већ само тоталитаризам једног, и законодавност јачег. Политика левице не постоји јер се партије левичарског предзнака не боре за слободу, правду и једнакост будући су оне у самој својој суштини супротстављене сваком облику тоталитаризма, контроле и доминације. Ни партијама деснице није примаран, већ само декларативан, задатак, борбе за питања националног идентитета и суверенитета. Обе политике делују у подручјима симулације и виртуалне реалности без значаја јер у тој реалности не делује хегеловска дијалектика борбе за признање властитог суверенитета и дигнитета, већ се борба за

преживљавање и борба за достојанство изједначавају и губе различитост. У данашњем свету „једнакости у безначајности“ (Хегел) државе западног Балкана неће у ЕУ наћи своју изгубљену слободу којој теже. Наћи ће се у привиду који искорењује значење и свако деловање подређује правилима која се морају поштовати па макар и по цену властитог уништења. Ничеовим речима речено, и не верујемо да истина остаје истина једном кад јој скинемо вео. (Stanković Pejnović, 2014б: 124) или немамо довољно снаге „открити“ истину јер је превише ружна и прљава. Лакше је живети у илузорном свету и веровати у лажи које желимо да чујемо.

Тврдња политичких елита о безалтернативности разоткрива тоталитарни карактер гледања на евроинтеграције, док се истовремено примећује значајан раст свести о нужности промена у скоро целој Европи. Нужно је обновити појам политике као разумске делатности, као деловања грађана насупрот политике као силе те етике и успостављања националног и међународног права. Дискурс Новог доба намеће питање да ли је борба за невидљиву слободу важнија од борбе за опстанак сам?

Како се налазимо у „једнодимензионалном свету“ (Маркузе) апстрактни универзализам поништава разлике на метафизичком плану, што је показао још Спиноза у својој *Етици*. Јединство треба бити изражено у плуралним облицима и артикулисати многострукост у облику идентитета разлика, а не издизати партикуларитет на ниво универзалности.

Балканске државе у ЕУ могу наћи само доминацију ниҳилизма националних и културних партикуларизама и све израженију неутрализацију права. Мултикултурализам и културне разлике у служби су пропаганде мултинационалних компанија као комерцијална стратегија у исказивању плуралитета у функцији наглашавања потрошње као заједничке претпоставке и пут ка укидању политичког и културног плуралитета и успостављању Новог доба тоталитарног империјализма. Политика је свеприсутни део свакодневног живота, језика и медија колективне имагинације маса. Она естетизира у спектаклу и све одједном постаје политика. Нема више идеје политике, али се политичка игра наставља,

не бринући се нарочито за свој темељну улогу. Бришу се границе људског и нељудског те се приближавамо крају човека (Фукујама) и свет креће према облику нечовека, а не према натчовеку. Нисмо ни на трагу Ничевог схватања превредновања вредности иза добра и зла него је на делу оностраност зла, пропадања, епигонства, владавине капитала, губитак симболичког.

Европа све више запада у кризу идентитета јер њена неприкосновена привилегија више није хваљен и прокламован модел парламентарне демократије и тржишне привреде, као ни њен примат у образовању, науци и уметности. Модерном друштву нису потребни свестрано образовани људи, појединци који на самосвојан, непоновљив начин остварују идеал људског савршенства, већ научници и стручњаци најразличитијих профила који могу да развију до врхунца само поједине стране или видове људске суштине. (Ђурић, 2003: 48) Са кризом идентитета повезан је и највећи етички парадокс данашње цивилизације: услови за људску срећу данас су бољи него раније, али су људи данас све мање истински срећни и слободни, а све више уплашени. Процес европеизације је показао да је просветитељско технократска вера у могућност безграничног праволинијског напретка озбиљно нарушена јер смо суочени са границама раста у привреди и индустрији, али и другим пољима друштвеног развоја који су угрозили технократске планове и пројекте. Управо због процеса европеизације, који се најчешће називао неутралним именом модернизације, а у данашњој завршној фази све се чешће употребљава безличан назив глобализација. Европски свет је данас достигао крајњу удаљеност од свог грчког извора јер овај свет нема ничег специфично европског, нити мерила морала, заједничких вредности, а да се не говори о свету по мери човека који своју посебност види као опште људску ствар.

Стварање новог реда други је израз за рађање новог поретка. На тај начин и европске интеграције постају идеја или идеологија која надилази локалне и националне оквире и спаја просторно и национално одвојене народе. Али да би идеје (идеологије) стварно деловале као моћно средство интеграција појединаца у заједницу, оне не смеју бити апстрактне и удаљене од искуства обичног човека те их је нужно превести на

конкретан језик, свима разумљив. Идеја мора бити преведена у догађај.

Није ли европеизација други облик колонизације? Хабермас колонизацију види у истовременој модернизацији и бирократизацији комуникативно већ рационализоване свакодневне праксе у приватној и јавној сфери. Колонизовани свет живота производи једнодимензионалне животне орјентације у политичком и јавном окружењу због продирања системске рационаланости у приватну и јавну сферу, односно економског система и појединца у приватној сфери и политичког система и индивидуе у сфери јавности. Међутим то је само један аспект колонизације; други је културно осиромашење које настаје као резултат развоја експертских култура. Колонизација је истовремено системски индукована реификација у смислу монетаризације и бирократизације, те професионализација која је условљена културним осиромашењем света и живота.

Европеизација у себи садржи и облике тоталне власти како је схвата Токвил. Тотална власт је трајно тихо и отмено ропство, а она не почива на физичкој принуди већ на систематском ограничавању људске делатности. Таква власт тежи задржавању људи у стању вечитог детињства. Зато и добијамо упутства о промени свести и пресликавању европског законодавства које ће у највећој мери легализовати ограничавање суверенитета и ропски однос колоније према центру.

Посматрано са аспекта распада бивше државе и дуго очекиваних испуњења и остварења независности новостворених држава, темељи очекивања су доведени у питање. Колико је идентитет национални, а колико наметнут европски? Унија је давала моделе, а земље кандидати су их требале пресликати или имитирати.

Шта је данас остало од снова и надања? Људи пристају на прилагођавање актуалном стању, а свет, постоји и даље. Сваки досадашњи напор губи на вредности јер је у трену превазиђен, а у будућности припада другом времену, другачијем размишљању које, тад је већ јасно, нити је препознато, нити добродошло код оних за које се гајила нада да би барем могли послушати изговорено.

Стварност с којом смо суочени треба посматрати пажљиво... па јој, ако треба, и одолети, без обзира каква је она, или каква је могла бити.

Хана Арент

Колико истине подноси, на колико се истине усуђује један дух? То је постајало за мене све више право мерило вредности.

Ниче

Учини нас својим робовима, само нас нахрани!

Достојевски

УВОД

Модерна филозофија је од почетка изневерила основну црту свог порекла и престала тежити ка грчким одредницама хуманизма и свету по мери човека који више није узор већ само сенка некадашњег идеала. На тај је начин технократска идеологија проузроковала дубоку кризу европског духа. Ипак, пут тражења излаза из данашње кризе саморазумевања европског човека требао би се тражити у грчкој филозофији као темељу европског идентитета филозофије. Преобликовањем модерне филозофије у кибернетику створена је цивилизација и јединствен парламентарни поредак кибернетске симболике, док се преобликован модерни идеал лагодног живота окруженог материјалним богатством наметнуо као једини животни образац савременог човечанства кога је још Ниче видео као безбожничко лице модерног научног и техничког напретка. (Nietzsche, 1984: 225; 2002: 336). То је прикладан опис света у коме су срушени сви некадашњи највиши идеали и у коме је све дозвољено и ништа више није забрањено.

Хегелово одређење европског духа као „унуташњег сунца самосвести“ упадљиво следи чувену реченицу грчког бога Аполона, спознај самог себе, али и Пиндарову мисао, буди оно што јеси, као апсолутан захтев, сматрајући да човек као коначан дух може стећи право знање о својој природи само уз помоћ филозофије. (Hegel, 1966: 290, 410) Хегел се често враћао на филозофски значај Аполонове изреке истичући да њезин смисао није упућен појединцу који треба спознати своју посебност, слабости и недостатке, већ човеку уопште који треба спознати самог себе или своју људску субјективност. Хегел је Европу видео као јединствену духовну целину која поседује неке особене црте, посебне одлике идентитета као израз историјског постојања и деловања. Појам самосвести је непосредно повезан са идејом Европе и кључан је за разумевање европског духа јер у себи садржи појам субјекта који успоставља сам себе помоћу рефлексије и сам је првенствено заокупљен собом и својом мисаоном делатношћу. Управо због тога је Хегел истицао да је епохално европско откриће димензија субјективности.

Убрзо је том пројекту пољуљан хуманистички темељ и наступило је неповерење према наслеђу филозофије субјективности па је тај пројекат изложен критици филозофије живота и филозофије егзистенцијализма. Критика је налазила своје утемељење у кретању модерног друштва у смеру све грубљег потчињавања човека. Тада је постало јасно да је управо бит европског духа у исти мах и његова најслабија тачка. Универзалистичко схватање људског идентитета полази од претпоставке да је бесконачни ум (логос) део сваког човека те да ум који човек тражи у свету, човек сам мора унети у њега. У исто време драстично је заострено питање јединства ума и могућност умног посредовања људског деловања.

Савремена, постмодерна филозофија разилази се са идејом Европе доводећи до краја критику субјекта као самосвесног и самоодговорног бића. За постмодернизам субјект не може утемељити и себе оправдати, а уз то субјект не разуме мноштво различитости у подручју спознаје и у подручју деловања. Заборавило се на захтеве које је европски човек себи поставио у сфери мишљења и деловања јер превладава мишљење да је идеал аутономног појединца чиста фикција те да не постоје филозофска средства којима је могуће бранити став да човек слободно располаже својим поступцима, уништивши на тај начин идејну подлогу европског духовног јединства. Процес учења солидарности грађана проширене Европе специфично је европско искуство.

Шта је један од наших битних задатака? Научити живети један поред другог, а учити такво искуство је највећа предност. У размеру Европе се то показује да је баш ова заједница морала учити живети са другима чак и кад су други били другачији, пре свега прилагодити се различитости у вишејезичној Европи. Вишејезичност отвара другост суседа као блиску другост које се не треба клонити јер је друго сусед. Другост позива на сусрет са самим собом и она доприноси том сусрету; сви смо ми други и сви смо јединствени. Коегзистенција различитости не би требала бити идеја која се још само треба реализовати толеранцијом, поготово не из погрешног појма толеранције. У борби за власт пресудна је нетолеранција и потчињавање другог. Како се оспособљавамо за истинску толеранцију? Толеранција мора бити утемељена у унутарњој снази.

Толеранција није напуштање самог себе. Самоповлачење у име уважавања општег није толеранција. Толеранција је „употреба“ самог себе да би се упознао други. Други је увек странац, непознато, често и опасност. Он је напросто Другост. Виши степен уважавања другости добива облик у признању, јавном, политичком, законодавном. То је смисао људске коегзистенције као задатка који предстоји људском роду у будућности. Ипак у савременом свету једноставна комуникација различитости путем понуда не може вратити завичај. Безавичајност света је још једино што сабира све његове фрагменте, што нагони човека у трагању за завичајем.

Духовно јединство Европе чија је стварност и задатак утемељен у најдубљој свести о разноликости Европе отвара проблематику светске цивилизације као (не)могућности одржавања особености живљења традиција у експанзији изједначавања свих облика постојања. Традиција није категорија дефинисана из разликовања које проводи хисторицистичка свест, већ место разумевања, а не само неговање традиционалних обичаја као феномена културе. Појам традиције близак је појму неограниченог завичаја, на светску цивилизацију која је пред задатком обликовања у завичај које мора бити нужно јер људи још имају свест о безавичајности данашњег света. Организација данашњег света не дозвољава привилегију изолованог живота јер је човек данашњице опозван из личног завичаја у свет са другим и у свет другог. Како би се остварила ненасилна коегзистенција нужно је разумевање себе су-одређивања у свету и светом себе су-одређивања.

Европа све више запада у кризу идентитета јер њена неприкосновена привилегија више није хваљен и прокламован модел парламентарне демократије и тржишне привреде, као ни њен примат у образовању, науци и уметности. Са кризом идентитета повезан је и највећи етички парадокс данашње цивилизације: услови људске среће данас су већи него раније, али су људи данас све мање истински сретни и слободни, а све више уплашени. Процес европеизације је показао да је просветитељско технократска вера у могућност безграничног праволинијског напретка озбиљно нарушена јер смо суочени са границама раста у привреди и индустрији, али и другим

пољима друштвеног развоја који су угrozили технократске планове и пројекте. Управо због процеса европеизације, који се најчешће називао неутралним именом модернизације, а у данашњој завршној фази све се чешће употребљава безличан назив глобализација, постало је јасно да је европски свет данас достигао крајњу удаљеност од свог грчког извора јер овај свет нема ничег специфично европског, нити мерила морала, заједничких вредности, не говорећи о свету по мери човека који своју посебност види као општељудску ствар.

Кад се смисао неке идеје институционализује, све нове идеје без обзира како биле нове и смислене тешко добивају место у јавном простору. Међутим, кад једна идеја добива свето или истакнуто место међу другим идејама, тј. када није дозвољено изменити је, већ само тумачити, она се може претворити у догму. Најсигурнији начин да идеја изгуби своју вредност спознаје је њена институционализација јер је свакој институцији више стало до њеног одржања него до саме идеје, као њеног темеља на коју се најчешће позива. Сваки социјални поредак одабере, прихвата и подстиче у првом реду оне идеје које су корисне за одржавање и јачање поретка. Понекад поредак налази разумевање и за идеје које немају снаге да буду проведене у практичан живот, док се крајње нетрпељиво односи према идејама које по свом смислу и функцији нарушавају постојећи поредак ствари.

Стварање новог реда други је израз за рађање новог поретка. На тај начин и европске интеграције постају идеја или идеологија која надилази локалне и националне окви-ре и спаја просторно и национално одвојене народе. Али да би идеје (идеологије) стварно деловале као моћно средство интеграција појединаца у заједницу, оне не смеју бити апстрактне и удаљене од искуства обичног човека па их је нужно превести на конкретан језик, свима разумљив. Идеја мора бити преведена у догађај. Људи претварају метафизичке идеје у своју судбину ако у њима препознају себе. Спојити идеје са људским интересима, значи преобликовати тај појам у реалност и подићи реалност до висине појма. „И тако једина истинита реалност је само она реалност која је истоветна појму и истинита зато јер у њој сама идеја добија егзистенцију.“ (Hegel, 1970: 112)

Најлакше и најтачније се могу предвидети догађаји у оним друштвеним срединама где превладавају стереотипни, репетитивни и рутински начин мишљења јер је тада већа могућност предвидљивог понашања. Због тога је у бирократизованом друштву олакшано планирање и имплементирање идеја које пропагирају владајуће елите. У том друштву нема места за случајност, све се одвија једнолично по устаљеном обрасцу. Оно што није могуће испланирати и предвидети изазива бес и ужас бирократије.

1. КРИЗА ЕВРОПСКОГ ДУХА

Данашња криза самог друштва резултанта је губитка вере у способности да човек овлада својим светом те је човек само пуки посматрач збивања која пролазе и догађају се око њега. Сваки социјални поредак одабира, прихвата и подстиче у првом реду оне идеје које су корисне за одржавање и јачање поретка. Понекад поредак показује разумевање за идеје које немају снаге да буду проведене у практичан живот, док се крајње нетрпељиво односи према идејама које по свом смислу и функцији нарушавају постојећи поредак ствари. Друштво не осећа потребу за стварањем нових идеја, веровања и вредности све док могу успешно решавати друштвене проблеме кроз идеје које су традиционално укоренење у друштву. Оног трену кад старе идеје не могу решити новонастале проблеме долази до друштвене кризе. Криза је болест у сваком погледу: политички је то издаја; идеолошки, дело непријатељске идеологије; морално, то је распад моралних вредности; правно, то је кршење постојећих друштвених норми; историјски, враћање на преживеле друштвене односе; филозофски, нижи облик битка; спознајно, тренутак процвата људског духа или свака криза је дар судбине човеку ствараоцу. (Petrović, 1971:156) Како није могуће наставити традиционални облик живота, отварају се нужности за тражење нових идеја, веровања, вредности и праксе. И сама реч криза, која на грчком значи одлука, тражи нужност доношења одлуке. Тада се долази до спознаје да је неопходно наћи решења за нову ситуацију и решења се траже од етаблираних мислећих људи који предвиђају, праве стратегију и визију. Цвајговим речима „ново време увек најрадије позива у своје друштво оне који су у своје време били по страни.“ (Zweig, 1966: 576) Зато је данас, више него икада потребно кренути ка изворном одређењу Европе, дефинисањем проблема, називајући појаве правим именом јер су наше представе у ствари лажне као и наше знање о њима јер оно што се наводи као „истина“ почива на „предрасудама“ будући је у људима присутна извесна, лична и на користољубљу заснивана воља за обманом. У тој перспективи, сагледава се стварност у којој се уздижу безвредност и штетност, лажног и празног у статус вредног и неприкосновеног, а све због неких

„виших“ геополитичких и економских циљева. Досадашње вредности од националне вредности и националне културе до личног достојанства, аутономије и слободе појединца срозане су до безвредности под глобализацијским процесима освајања и покорвања, са профитом као једином вредности, а све у име демократије, а често мимо сваког закона и морала. (Станковић Пејновић, 2016:18). Велики идеалистички пројекат европског духа не само да није остварен као политички пројекат, већ није ни неприкосновен филозофски узор. (Ђурић, 2003:90)

Изгубљена слобода првобитно стечена кроз рационализацију света живота управо је узрок парадокса модернизације као истовременог освајања и губитка слободе, еманципације и поробљавања. Губитак слободе компензира се кроз улогу потрошача, а „нестанак“ појединаца у политичкој сфери надомештава се кроз бригу социјалне државе за појединца, као једне од специфичности савремене форме колонизације. Колонизовани свет живота производи једнодимензионалне животне орјентације у политичком и јавном окружењу због продирања системске рационалности у приватну и јавну сферу, односно економског система и појединца у приватној сфери и политичког система и индивидуе у сфери јавности. Међутим то је само јадан аспект колонизације, други се огледа у све већем културном, духовном и образовном осиромашењу.

Још је Ниче предвидео да ће демократија преплавити све што постоји, па и лудило националности и даје назнаке да ће „Европа постати једно.“ Уједињење и јединство Европе – као велика мисао и чињеница на тлу њене демократије је нешто што неће моћи бити спречено, али ту лежи и велика замка коју сама историја поставља, а све у име развоја јер ће „демократизација Европе довести до једног облика припремљености за ропство, које ће прихватити „тирани“ потпо-могнути и одгајани у демократији.

Књижевник Роберт Музил у делу *Човек без особина*, сигурно једном од највећих романа 20. века, у духу Ничеовог тумачења нихилизма, описује европски дух уочи и после Првог светског рата, тврдњом да у сфери духа влада потпуни хаос. „Поседовање особина представља извесну радост због њихове стварности, може се уочити како се некеме који ни према себи

самом не може да сакупи нимало чула за стварност може десети да себи једног дана изгледа као човек без особина.“ (Muzil, 2017, 42) Овај роман најдубље и свеобухватно описује кризу европског духа који је присутан и данас. Не постоји мисаони рад, нема дисциплине, све је произвољно. Иако је наратив различит, чини се да сви говоре исте испразности. Нестале су велике идеје којима се Европа дуго поносила, не постоје појмови и вредности које обележавају људски живот јер не постоје границе између дубине и површности, супротност се прељевају једна у другу, све је измешано.

На сличан начин и Токвилова мисао је блиска Ничеу јер је он указивао да опстанак демократије није немоћ већине, већ њена свемоћ те је све мање изузетних личности јер су у друштву распрострањени конформизам и медиокритетство. Појединац је слаб, немоћан јер је све очигледнији раст државне власти над људским животима сталним наглашавањем да се државна власт темељи на вољи и сугласности воље грађана. Међутим, данас је државно страначки апарат увелико потпомогнут медијима и „производи“ су сагласности јер је све очигледнија појава не постојања изражавања противљења. Као да је одавно нестала мисао или је изгубила своје значење у представи појмова који се данас употребљавају да је држава умна заједница слободних људи коју нису створиле политичке елите већ грађани. Међутим, данас је увелико заборављено да су политичке елите само делегати грађана јер су се они сами наметнули као критичари властитих народа јер они имају замерке на власт, а нису свесни или то намерно не желе бити свесни да они не доприносе бољитку грађана јер је њихов рад утемељен на својим или партијским интересима. На крају крајева, државној власти и никад није стало до истине, већ до користи, била то истина, полуистина или заблуда.

1.1. ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ

Време је показало да је европски идентитет подложен промени, чак и темељном преусмеравању. Грчки културни образац, са човеком као мером свих ствари, из темеља је промењен јер је хришћанство преузело водећу улогу у одређивању европског духовног простора, потискујући грчку

филозофију. Аристотел је сматрао да је улога филозофије посматрање првих почела и узрока бића па би филозофија била врста меродавности која посматра биће с обзиром на оно што јест уколико биће јесте.

Иако је грчка филозофија самим тим што је ослободила приступ човека свету и отворила пут ка знању, она је у себи носила и темељ будућег срозавања идеје Европе на техничко-технолошки пројекат заробљавања природе. Грци су створили духовну идеју Европе, али нису могли зауставити незаустављив ток догађаја и заштитити ту идеју од промена времена. Прва промена наступила је већ у хеленистичко-римско доба у којем је грчка филозофија изгубила велик део своје аутентичности и важности јер је логоцентристички карактер тог идентитета постао упитан, а самим тим и неограничена слобода мишљења. Духовни лик Европе је у средњем веку потпуно измењен јер је насупрот грчком величању снаге и моћи људског духа тежиште премештено на веру у Бога као спас за човека. Хришћански теолози, као и грчки филозофи нису имали намеру успоставити духовно јединство Европе, већ је јединство било резултат утемељења живота на хришћанским постулатима. Читав систем вредности је изокренут, а хришћанство се односило непријатељски према грчкој филозофији. Под окриљем хришћанства узајамно су се испреплетали, али и сукобљавали захтеви знања и вере. По хришћанству вера одбацује свако знање као уображавање. Смисао вере је у ослобађању човека од стеге привидног знања стеченим разумским увидом и упућује на једини спасоносни пут, без-ума. Хришћанство је постало владајућа религија када је сазрела свест да се грчко и хришћанско становиште не искључују, већ допуњују, јер је превладало мишљење да се живот темељи на мишљењу и да без ослоњања на мишљење нема истинског споразумевања између људи. Судбина западног постојања темељи се на мишљењу, чак и тамо где је оно одређено хришћанском вером, која не може бити утемељена на мишљењу, а које јој није ни потребно, уколико јесте вера. (Heidegger, 1971: 104). За хришћанске теологе однос човека према Богу био је и остао темељни однос који је омогућио и све друге односе па се такво стајалиште није могло заснивати на односу према свету у целини, а њихово мишљење није било слободно и ослоњено

једино на себе. Када је реч о хришћанским коренима Европе, Умберто Еко тврди да ствари нису тако једноставне. Он сматра да требамо говорити о свим коренима своје историје: грчко-римским, жидовским и хришћанским. Специфичност Европе је у томе што је успела спојити све те идентитете, без да их учини конфузним. Најважнији елемент стварања заједничког европског идентитета за Умберта Ека је култура: „Од Дантеа до Шекспира, од Балзака до Роселинија.“

Од касног средњег века Европу карактеришу расколи, разлике и напетости; супротност црквене и световне власти, регионални расцеп политичке владавине, супротност града и села, сукоб вере и знања, ривалитет великих сила, колонијални однос колонија и матичних земаља те доминантно рат нација. Ти снажни сукоби били су и подстицај децентрарању властитих сагледавања, подстицаја на размишљање, дистанцирање од њих, превладавање партикуларизма, учењу толеранције и институционализирању сукоба. Таква врста искустава обележила су нормативно саморазумевање европског појма модерне и егалитарни универзализам који нама наследницима варварског национализма може учртати пут ка постнационалној констелацији. Предмет нашег питања и начин на који питамо по свом су извору грчки. Будући да је човек позван на промишљање извора и његовог смисла Хајдегер то питање одређује као судбинско питање, као одређено историјско питање нашег западно - европског опстанка. (Heidegger, 1996)

1.2. МОДЕРНИ ИДЕНТИТЕТ ЕВРОПЕ

Друга промена изворног грчког одређења европског духа у 17. веку није био тако непомирљива као прва, али је био одважна и одлучна, утемељена у самој филозофији те је као таква доводила у питање сву досадашњу историју отворивши пут технократској будућности Европе. Модерна филозофија као свеобухватна природна наука критиковала је грчку филозофију, али и хришћанску религију, начелно се оградајући од њих и рушећи на тај начин оба стуба европског идентитета насталог током средњег века. Иако модерна филозофија има у свом хабитусу трагове грчког искуства, не треба ни заборављати наслеђа из хришћанске религије којима је она

дала световни смисао. Њен настанак означава продор новог духа, првенствено усмереног на науку и технику, најављујући нов начин постојања човека. У том смислу Хусерл упозорава на проблем смисленог опстанка човечанства јер „објективизам“ научно-техничког знања потискује изворни реални видокруг нашег света. (Huserell, 1990: 60-63)

Међутим, унаточ критици грчке филозофије, тек нововековна филозофија изричито потврђује своје европско порекло и намеру и тек је тада идеја Европе уистину филозофски осмишљена, уздигнута на ранг филозофске идеје. Припадници нововековне филозофије су надокнадили пропусте грчке филозофије јасно утврдивши да без филозофије не би имало смисла говорити о духовном јединству Европе те је већ од Лајбница смело истицана идеја о централном положају Немачке у Европи, а касније су његови настављачи у Француској и Енглеској, Декарт и Лок. Њихова велика заслуга лежи у усмеравању на филозофску самосвојност и укорененост европског духа. Иако су модерни филозофи помишљали знатно другачије од својих грчких претходника, ипак је тек из перспективе нововековне филозофије постао јасан и разумљив европски смисао и карактер грчке филозофије.

За Декарта је преображај филозофије у свеобухватну природну науку најважнији задатак новог времена са нагласком на практично деловање. Он се залаже за знање у новом техничко прагматичном смислу корисном за живот, а не у значењу класично грчког образовно васпитног идеала као животу посвећеном усавршавању духа. После Декарта свака филозофија под привидом критике појма субјекта и објекта напад је на основне претпоставке хришћанског учења, али на начин да је антихришћанство бивало скривано иза разних изговора. Тако се окосница модерне филозофије темељи на уздизању практичног (прагматичног) над теоријским, без смисла за целину, као супротност грчком што је темељни заокрет од разумевања филозофије као узорне школе људскости. Уместо тежње за знањем превагнула је тежња за техничким знањем које повећава човекову моћ над стварима. Крајњи циљ филозофије више није откривање општих истина ради њих самих, уживање у радости сазнања већ је циљ проучавање

математичких структура у свету природе у циљу примене техничког знања над природом или овладавања природом.

За разлику од грчке филозофије која је чувала јединство људског знања и трајно остала повезана са науком, модерна филозофија је препустила науци водећу улогу и постала њен слуга. Нова научна и техничка открића све су обимнија те уместо користи, она све више заробљавају човека. Али та нова открића никако не доприносе смањењу незнања, управо обрнуто, незнање се све више повећава и умножава што више знање расте и напредује. Знање увек претпоставља незнање, оно је полуга сваког мисаоног кретања јер би без њега све замрло. У оквиру кибернетичког модела потпуно је изгубљен смисао за целину људског знања, а изворно богатство умно схваћене бити мишљења сведено је на техничку рационалност. На такав развој догађаја упозоравао је Ниче мишљу да немир и неспокојство модерног начина живота води нашу цивилизацију у варварство. (Nietzsche, 1990: IV, 3,4) Незауостављиви продор техничког духа у све делове људског живота води до закључка да је данашња Европа верна слика једнострано схватаног филозофског посредништва. Стварност нашег технички одређеног начина постојања не може потпуно уништити изворни дух нашег порекла и бесповратно запечатити нашу судбину. Модерна филозофија је у делима Канта, Фихтеа, Шелинга и Хегела достигла такав развој да није нимало заостајала за грчким достигнућима, али су пре нагласили значај и улогу рефлексивне самосвести у изградњи нове слике света мишљењу приписали апсолутну моћ.

На темељу Кантовог мишљења истичу се разумевања која нису следили национално државне интересе, а повезани са филозофијом мира који су од Еразма Ротердамског били тек у зачетку. Ипак тек од Пеина су таква мишљења поткрепљена социјалним, привредним, демографским разматрањима, а у расправе су унети појмови о европском јединству. Кантов план о вечном миру није био схватан као план за Европу, већ за свет, али као претпоставку мира он је видео правну државу као унутарњи принцип државе, заснован на идеји људских права. Тиме је један принцип вредности и норми постао претпоставка сваког друштва народа и постао темељ за оснивање Друштва народа, после II светског рата, те УН.

Хегел је међу првим нововековним филозофима најупечатљивије истицао везу Европе и Грка, означивши Европу као колевку самоопредељеног духа, али и искуство суштинске различитости Истока и Запада које је изворно обележило и утемељило читаву досадашњу историју Европе. Хегел је тврдио да је Европа средиште старог света јер се истински успон и прави препород духа догодио тек у Грчкој. (Hegel, 1951:77) За Хегела је појам самосвести кључ за разумевање европског духа јер је европско мишљење у темељу ауторефлексивно, а домензија субјективности је епохално европско откриће. (Ђурић, 2003:88) Тај дух не трпи сољашња ограничења и ништа не може да одоли његовој стваралачкој слободи и разорном раду његовог разума. (Хегел, 1951:33) Хегел је такођер указивао на осећај отаџбине који образовани Европљанин осећа при сусрету са грчком филозофијом. Након њега Ниче, Хусерл и Хајдегер снажно истичу европски значај грчког схватања ума као медија могућег универзалног споразумевања између људи, развијајући његову основну тезу на нешто другачији начин и нешто другачијег смисла. Ипак сви су били сагласни да је са грчком филозофијом започело ново раздобље у историји човечанства.

По Ничеу, који је себе сматрао правим Европљанином, школовани ум је Европу начинио Европом, а у средњем веку је тај ум био на путу да Европа постане привезак Азије те је могао изгубити смисао за научност који дугује Грцима. (Nietzsche, 2005: 245) Хусерл види продор филозофије код Грка као универзалне науке о универзуму о обједињавању свега што постоји. (Husserl, 1990: 325-326, 341). Иако је самосвест темељ и полазна тачка европског духа, без појма субјекта се не може замислити хуманистички логос тог духа у свом његовом сјају и величини. Тај дух не подноси ограничења и ништа не може одолети његовој стваралачкој слободи, а поготово не његовом разуму. (Hegel, 1974). У његово име, човек преузима одговорност за свој живот и постаје свој господар.

Од античких времена па до почетка 20. века у европским збивањима се препознаје специфичан карактер тог духа у битно промењеном положају човека у друштву. Више него икад човек је ослобођен притиска традиције и сви културни и цивилизацијски напори су били усмерени на повећање поља

човекове слободе, богатства људског живота, односно развој свих људских способности.

Ипак, велики идеалистички пројект европског духа није опстао ни као неприкосновен филозофски узор нити као остварен политички програм. Оспорено је традиционално схватање да је тражење разлога и навођење доказа полазна и крајња тачка сваке умне радње. Критици је подвргнуто промишљање да је ум оно најмоћније и најобухватније, те да ум безусловно влада светом успостављајући јединство међу људима. На тај начин се битно сужава појам ума јер се многе ствари проглашавају ирационалнима. Обе критике су указивале на могуће другачије разумевање бића, не кроз апстрактни појам већ темељом свакодневног људског постојања кроз конкретне историјске појмове. Овакво начелно филозофско оспоравање створиће простор за Ничеову најаву европског нихилизма.

У исто време Вебер упозорава на проблематичност модерног западног рационализма не предвиђајући свеобухватни друштвени препород, већ напротив, гледајући песимистично на будућност. Иако је већ од њега идеја Европе постала реалистичнија, тек се савремена, постмодерна филозофија разилази са идејом Европе доводећи до краја критику субјекта као самосвесног и само одговорног бића. За постмодернизам субјекат не може утемељити и себе оправдати, а уз то субјекат не разуме мноштво различитости у подручју спознаје и у подручју деловања. Заборавило се на захтеве које је европски човек себи поставио у сфери мишљења и деловања јер превладава мишљење да је идеал аутономног појединца чиста фикција те да не постоје филозофска средства којима је могуће бранити став да човек слободно располаже својим поступцима, те уништава на тај начин идејну подлогу европског духовног јединства. Процес учења солидарности грађана проширене Европе специфично је европско искуство.

Збрка, због које су данас демократија и капитализам синоними либерализма, без сумње користи одређеним политичким пројектима за које се смемо запитати јесу ли сами либерални: најновији појавни облици економског либерализма, за које се чини да изнова примењују закон јачега свеједнако се позивајући на изванредан број природних

права, уживају погодност представљања и настављача једне непрекинуте традиције. Што они међутим имају заједничко с једним правним либерализмом који се позива на социјал-демократију? Либерализам је, у правом смислу речи, дискурс који одговара тренутним нужностима које поставља оно шта обично називамо „грађанским друштвом“, и његов проток богатстава и особа.

Данашња криза филозофије и самог друштва је последица губитка вере у способности да човек потпуно овлада својим светом јер је филозофија изгубила суштину бића и одговарајућу суштину ума, а није пронашла нови однос према свету и другачија мерила за своје промишљање и деловање. Данас је више него икада потребно кренути ка изворним одређењем Европе, а у складу са Ничеовом мишљу да је одлика доброг Европљанина способност за непрекидно преображавање. (Nietzsche, 1984)

1.3. ЕВРОПА КАО ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

Европа се може поистоветити са „политичким системом“ јер појмови који то представљају наглашавају појмовну одређеност система с обзиром на то да су не само у реалним односима моћи, већ појмовно указивали да је од новог века политичка Европа нешто више од збира националних држава, без постизања нивоа политички уједињене заједнице. Од краја средњег века у Европи се почео стварати систем односа који се мењао током времена, али који не може описивати Европу крајем 19. века у доба национализма и империјализма, кад наступа доба без система. Ипак, не може се говорити о једном јединственом систему, већ о више њих које су националне државе успостављале билатералним или мултилатералним уговорима.

Од почетка 16. века не постоји неки европски међународни политички систем, већ је у Европи владао правило једнакоправних држава у настајању, али које нису биле једнаке. Као комуникацијско средство између држава у све сложенијем саставу држава и политичких култура у то време долази до остварања све бројнијих представништава те се тај облик дипломатије у развоју могла схватити и као утемељење

облика комуникације у коме су се развијале политичке културе Европе који је свој језик темељио на европском јавном праву. Упркос свему у 16. веку је успостављен један биполаризам, супротност између династија Хабсбурга и Валоа која је обележила политичку ситуацију Европе. Од тог времена у политичкој литератури се користи вага као метафора за политичку равнотежу, Енглеске на једној, а Француске и Шпаније на другој страни. Када се јавила идеја о универзалној монархији у Европи, она је одговарала представи о хришћанској републици, али се, лишена хришћанске позадине, показала као гола политика моћи. Биполарни систем је завршен експанзијом многих европских држава у прекоморски простор. Португал, Шпанија, Француска, Холандија и Енглеска, земље главни освајачи, су у своје прекоморске поседе извозили специфичну политичку културу и тиме јачале своју позицију у Европи. Систем „пентархија“ стваран је већ од половине 18. века, а чланице су биле Британија, Аустро Угарска монархија, Француска, Русија и Пруска.

Са становишта политике моћи, од 17. века покушало се Европу одржати у равнотежи са уобичајеном представом да се добра нису могла апсолутно увећавати него се у сваком поједином случају могао повећавати само сразмеран удео. На том схватању се заснивала меркантилистичка привредна политика. Модел равнотеже је подразумевао да нити једна држава превише не увећа свој сразмерни удео у бази расположиве моћи у Европи, стварајући инструменте међународног права који је требао служити одржавању расподеле моћи постигнуте миром. Систем равнотеже је био повезан са укореењности идеје да је Европа способна преобразити политичке метафоре изнутра, устројем најбољег грађанског поретка, те извана, заједничким договором и законодавством, а све у циљу постизања стабилне грађанске заједнице. (Kant, 1974) При томе је свеопшти мир претпоставка за остварење човека као слободног бића, човека као бића непоколебљивога у руковођењу ума.

Дакле, стварање савреног друштва изнутра и извана представља највећи проблем човека, али и последњи, према Кантову мишљењу, ког ће човек решити, јер је он кључ, праг, предстепен остварења човекове сврхе као потпуно умног бића. Кантова мисао која је данас утемељена у савременом друштву,

базира се на идеји да је држава умна заједница слободних људи, иако је данас помало заборавља да државу нису створиле политичке елите, већ грађани, а политичке елите су само делегати грађана. Хабермас је тврдио да је Кантов пројекат нормативно надмоћан над свим осталим визијама новог светског поретка зато јер је предмет тог пројекта био усмерен ка мишљењу је ли могуће отргнути се од света преко политички устројене демократске заједнице или је могуће свет националне државе спасити преносом на постнационалну констелацију. (Habermas, 2008: 239)

Хегел је преузео идеју прогреса која је настала тек у 17. веку. Међутим, та идеја је погрешно интерпретирана јер прогрес не може бити свеопшти филозофски принцип. Данас заиста имамо више разлога да о будућем постојању човечанства будемо више песимисти него оптимисти. Идеја прогреса садржи вредносни елемент у појму ума, повезујући појмове ума и *ethosa*. Морална сврха је присутна у тој првенствено рационалној структури какав је ум, док је с друге стране, могуће рационално утемељење *ethosa*, у смислу закона обичајности, нормативног идеала у једној делатности, те морала (при том мислећи на позитивни или обичајни морал). Морал, *ethos* следи првобитно одређење сврхе које се касније заборавља. Оно што је првобитно било биолошко, социјално или културно јединство касније губи сврху и постаје нејединствено. *Ethos* као морална правила понашања у једној заједници обухвата све оно што је услов живота те заједнице и што омогућује остварење њене идеалне сврхе.

По мишљењу неких теоретичара „активна“ политика у темељу мора бити „агонистичка“ јер се у њеном деловању различитост окупља у заједничком деловању с намером промоције својих циљева, супротстављању перспектива, док законодавствена и институционална основа морају бити само оквир за артикулиран простор слободе. Вебер разумева борбу (*Kampf*) као централну реалност политике која је у највећој могућој супротности са административним деспотизмом и „владавином бирократије“ сматрајући да је снажан и натјецатељски парламентарни систем база у којем се могу истаћи енергични лидери са правим политичким талентима. (Weber, 1994: 145–161).

Као Хегел и Ниче, Хана Арент сматра да, политички индивидуализам не може бити засниван на фикцији „природног“ моралног субјекта и „природног права“ већ на концепту политике разговора и мишљења у којем масовно „јавно мњење“, не може бити израз идеолошког обрасца јер су „мишљења, за разлику од интереса, увек индивидуална.“ (Arendt, 1968: 268 – 269) Као и Ничеова „суверена индивидуа“, учесник политике за Арент је потпуно део света, а није метафизички удаљен од њега. Њихова мишљења се овде подударују и надопуњују јер прихватање људског карактера или Ничеовим језиком „потврђујући живот“ постаје предуслов „заједничке акције“ јер моћ појединаца налази свој потпун израз у заједничком деловању многих. Према схватању Хане Арент, живимо у интелектуалном свету који упорно настоји избрисати разлику између слободе и нужности те се и њезино инзистирање на људском капацитету за деловање може схватити као одбијање свих „дијалектичких“ приступа политици.

Ничеово схватање „тајанствене различитости унутар нас“ (Nietzsche, 1984: fr. 369) Арент заговара развој наше „унутрашње плуралности“ у врлини изврности која се остварује у деловању самом у јавној сфери као подручју међусобног такмичења, борбе за остваривањем најбољег. Самим тим не постоји јединствен или универзални образац за деловања изванредних појединаца зато јер се сваки пут остварује на јединствен начин и у промењеном контексту. Њихова слобода је одређена њиховом способношћу деловања, Ничеовом схватањем самоостварења или Арентиним самооткрића које своје деловање примарно усмеравају ка свету у културолошком и политичком контексту, односно способност давања форме нечему. То је перспектива која у најближој мери приближава Ничеа и Арент. Наиме, оба аутора инсистирају на неизбежности агоналног простора јер је живот врлине и изврности, право етичко постојање једино могуће у ситуацији међусобног такмичења у „арени“ јавног деловања. Иако Арент дели перспективизам Фридриха Ничеа, за разлику од њега она изразито наглашава да је јавни простор створен и одржаван заједничком политичком акцијом. (Станковић Пејновић, 2014:134).

Закон није ни истина моћи нити њен алиби, већ само инструмент моћи који је у исто време и комплексан и парцијалан. (Foucault, 1994) Моћ није само део забране и деликатности ако у себи садржи само облик репресије. Зато су и модерне технологије моћи продуктивније, више индивидуализоване и ефектније него централизована, транспарентна снага забране.

Извор политичког живота није лоциран у самој заједници, већ према Ничеу у људском постанку који, или може бити усмерен расту и развоју или паду и уништењу. Политичка сфера је само партикуларна карактеристика нашег постојања. Ниче мења традиционални политички језик „моћи“ са холистичким дискурсом „воље ка моћи“ тумачећи је као неутуђиву а не инструменталну моћ, као животну силу која је саставни део свих живих бића.

Шмит (Schmitt) своју радикалну критику либералне демократије темељи на тези да је либерална демократија непријатељска свим политичким пројектима. Политичке категорије пријатеља и непријатеља схвата у приватно индивидуалистичком смислу, које, утемељене у заједницу имају јединствени облик живота. Непријатељ прети заједници и заједничком начину живота, док је пријатељ онај који се покурава. Држава осигурава друштвено политички поредак и идентитет суспендујући унутрашње тензије, антагонизме и сукобе интереса. Ниче, за разлику од Шмита тежи дистинкцији пријатеља и непријатеља на све сегменте живота, укључујући морал, економију, естетику, као и сегмент приватног. Воља ка моћи није само конститутиван принцип друштвено политичког поретка, већ живот сам. На тај начин све поприма димензију политике, односно Ниче политизира живот сам јер заједница није само резултанта врлине и њезине борбе са спољашњом вољом за моћ, већ у исто време и резултанта врлина унутрашње борбе. И сам појединац ствара врлине кроз унутрашњу борбу, модификовано непријатељство, односно слобода се постиже превладавањем отпора. (Nietzsche, 1977: fr. 39) Зато, према Ничеу држава не може имати ексклузивна права установљавања и дефинисања начина живота у заједници. Снага, одлучност и борбеност су неопходни да би народ просперирао јер политичко не нестаје ако народ нема више снаге или воље задржати се у сфери политичкога. Нестаје само слаб народ. (Schmitt, 2007:139)

Да ли људски род тежи сталном напредовању ка бољем и приближава ли се човек својој коначној сврси? Кант, запажа да постоји нешто у искуству што доказује тенденцију напредовања људског рода ка бољему, приближавање човека идеалу посве умног и слободног бића. Ради се о једном догађају и наговештају везаним за њега. Тај догађај потпуно је преобликовао сагледавање историје и напредовање према слободи који, без обзира на све своје тамне стране, изазива неки осећај саосећања у души сваког човека. Тај саосећај, сматра Кант, емпиријски је показатељ клице свеопштег морала у људима, то је емпиријски наговештај оне коначне сврхе човека, а реч је о Француској револуцији. Кант миротворну функцију права повезује са слободом конститутивне функције уставног стања који грађани признају као законитост. Кант се концептом међународног права са средиштем у држави на коју полаже грађанин света, одваја од Русоа. Укрштањем мировне идеје са стањем загарантованих слобода и одвајањем унутрашњег демократског самоодређења од ратоборног самопотврђивања према вани, отворен је пут пројекцији „грађанског устава“ која је у Кантово доба произашла из Америчке и Француске револуције, са нивоа националне државе на глобални ниво. Тиме је створен појам поустављења међународног права. Важна иновација састоји се у преобликовању међународног права као права држава, у право грађана света као права појединаца. У међувремену институционализацију међународног права као дуготрајни процес не носе револуционарне масе већ националне државе кроз средства међународних уговора и организација.

Општа историја је теоријска премиса која има практичну консеквенцу јер општа историја постулира природну сврху којој делатности сваког појединца, а тако и целог рода, требају тежити. Нераздвојива од етике, филозофија историје је код Канта уско повезана и с политиком, јер је свеопшти мир унутар држава и међу државама - дакле, један космополитски поредак - последњи предуслов пре остварења коначне природне сврхе човечанства: човека који је у непоколебљивој оданости властитом уму потпуно слободан.

Политички систем Европе у 19. веку се темељио на мешавини европејства и националног државног поретка.

Концепт Европе се сводио на подручје независних држава, једнаких по статусу, али неједнаких по праву. Стабилни систем се показао као илузорна тежња. Националне државе су потпуно развијале властите националне културе у оквиру европског правног круга. У 20. веку у Европи су присутна три правна система: демократски, фашистички и социјалистички, при чему треба нагласити да је социјалистички правни сустав првобитно изведен из истих темеља као и западно демократски, наиме из просвјетитељства.

Структурно гледајући, Европа је тек 1989. год. постигла поредак из 1789. године, односно европски систем правног мишљења са јасним националним обележјима. Просветитељство, европски феномен *par excellence*, је допринео разграничавању националних култура, али је исто тако народно промишљање под његовим утицајем одбацивано јер се сматрало да је прожето сујеверјем, антисемитизмом или једноставно незнањем. Због тога се сматрало да је нужно просвјетитељско знање инситуционализовати. До данас процес хомогенизовања знања у појединим, националним друштвима није довршен.

Идеја Европе није наилазила на исти одјек те је чак и потреба за њом била у раскораку са свакодневном реалношћу живота. Кад је претила опасност од непријатеља или је био угрожен заједнички опстанак, најчешће од опасности од Турака, свест о духовном јединству је добивала на важности, али је исто тако у мирнодопским условима замирала. Проналаском штампарије, развијала су се модерна комуникацијска средства које доприносе расколу, али и интеграцији саме Европе. Ове околности важиле су за запад Европе, али не и за југоисток Европе који су били под влашћу Византије.

У 18. веку Европа је постала опште друштвени појам, а до тада су је користили само писмени људи. У 19. века свест о културном јединству била је јача него икад јер сви слојеви становништва имају удела у свести о Европи када је Новалис у расправи, *Хришћански свет или Европа*, сматрао да је реформацијом дошао хришћанском свету. Основно зло времена после реформације Новалис види у борби између вере и знања. Врхунац у тој борби је Француска револуција. Зло се

не може трајно искоренити, већ само привремено пригушити, али оно тада постаје још опасније. (Ђурић, 2003:47)

Новалис види Европу са немачким обележјем, а у исто време Наполеон жели да Европа добије француску превласт. Историјска превирања у Европи изазвала су у свим хуманистичким наукама културно историјско поделе Европе на два дела, два корена која су обликовала нову Европу, романску и германску, али који се неће стопити у једну целину. Средином 19. века Виктор Иго на Конгресу пацифиста 1851. године позива на стварање сједињених европских држава, у духу револуције из 1848. године. Неуспех те револуције делом је објашњаван чињеницом да је свест о нацијама као самосталним заједницама била толико јака да се није могла остварити идеја о сједињеним државама. Виктор Иго је био један од прогоњених аутсајдера, који су водили узбудљив живот неконвенцијалних норми и авангардних схватања, али су идеју Европе учинили демократском идејом обавезујући је мишљу о братству из Француске револуције. Међународна лига за мир и слободу је 1868. године прихватила идеју о сједињеним европским државама које се требају заснивати на организацији која почива на народним и демократским институцијама, равноправности и слободи појединца, слободи гласања, аутономији општина и провинција.

Енглески филозоф Херберт Спенсер залагао се за интеграцију Европе око француско-британско-немачког језгра, чије је структуре интеграција I светски рат нарушио јер је разорио дотадашњу развијену структуру привредне повезаности те развио противуречне и контроверзне облике мишљења о Европи која тада постаје проблем, изазов. Томас Масарик, председник Чехословачке, почетком 20. века се супротставља немачкој и аустријској политичкој, културној и привредној хегемонији те се залаже за право нација на самоодређење и види Европу као синтезу различитих културних елемената свих нација. Он је принцип националности схватао као принцип хуманости, а Европу нација види као предуслов једне демократске Европе. 30-те 20. века године су биле све друго само не доба високог узлета европске мисли, или другачије речено, разбијања свести о Европи. Националсоцијалистичко промишљање о Европи подразумевао је хегемонијално схватање европског

„јединства“, при чему се хегемонијално односи на политичку и културну владавину.

Вебер је под геслом „модерни западњачки рационализам“ развио теорију европске културе која једина има свој рационални доказ и емпиријска знања. Процес европеизације или процес добровољног, ненасилног ширења европског утицаја у свету полако уништава многа наслеђена схватања и веровања, потискујући дубоко укоренење животне навике и обичаје те је скоро сасвим избрисао границе. Уклањањем многих досадашњих традиционалних облика живота, успостављен је један нови заједнички свет живота, свеобухватан и једнообразан, савршено умрежен, нимало налик на изворни европски свет јер би се могао назвати нечовечни свет за који би било прикладно назвати га анти европски.

Кроз 19. век се ствара први модерни облик колективног идентитета кроз националну свест и грађанску солидарност уз помоћ националне историје, масовних комуникација. За тај вештачки створен облик солидарности предстоје велике препреке које се неће решити чак ни доношењем Устава који само условно речено може покренути демократске процесе који се онда морају развијати. Политичко утемељење Уније неће моћи бити једноставно пресликано кроз легитимацијске оквири националне државе.

Интензивнија интеграција Европе после 1945. године углавном је резултат утицаја европских федералиста и њихових европских идеала. Идејно, морално, вредносно језгро интеграције потиче од европејства међуратног доба и европејства судионика у групама отпора у II светском рату. Функционалистичка теорија описује интеграцију која напредује са једног сектора на други темљем логичке повезаности. Према тој теорији могуће је политички систем са аутономном институционализираном структуром довести у везу са аутономном институционалном структуром без укидања националних суверенитета. На исти начин је могуће интеграцију објаснити и теоријама међузависности у међународним односима и организацијама и међувладиним институцијама. Иницијални тренутак европског уједињавања произашао је из више мотива. САД су инвестирале готово

11 милијарди долара кроз Маршалов план, а као један од примарних циљева постављено је супротстављање совјетској експанзији. Американци су захтевали једну наднационалну инстанцу за остварење инструмената плана.

Поново се оснивају европски покрети, а европска идеја више нема тежиште ван влада и парламента, већ је заступају и партије, парламентарци и владини политичари. 1948. године земље Бенелукса, Француска и Енглеска потписују Бриселски споразум са првенственим циљем заштите и помоћи против напада других, али и са привредном, политичком и културном сарадњом. Исте године је потписан и споразум о оснивању Организације за европску економску сарадњу. На иницијативу Черчила, 1949. год. основан је у Лондону Савет Европе од десет земаља са циљем успостављања већег јединства између чланица у циљу очувања и утемељења идеала и начела, који су њихова заједничка баштина те подстицање њиховог економског и друштвеног напретка. Савет Европе је као први резултат остварио нешто што се заговарало у различитим плановима Европе од 14. века; заједничко европско право у служби мира у форми Повеље о заштити људских права и основних слобода, потписане 1950. године. Задачи Савета Европе били су поштовање културних различитости, јачање европског идентитета, приближавање образоване политике и деловање образовања, унапређење интеркултуралног учења. (Šmale, 2003)

Све више се појам о Европи који делује на јавност, премешта у ове институције и националне политике, доводи у контекст утемељења Европе. 1957. године потписани су уговори о стварању Европске економске заједнице, Француска због атомске енергије и предности у аграрном тржишту, Италија је желела смањити незапосленост, Њемачка и земље Бенелукса су се залагале за заједничко тржиште, са циљем остварења једног европског унутарњег тржишта. До 1992. године мисао водиља била је мир и слобода кроз благостање свих. Свака од великих европских нација која је доживела процват раста империјалне моћи морала је изаћи на крај са искуством губитка империја. То искуство пораза повезује се са искуством губитка колонија те су добили прилику заузети рефлексиван одмак према самима себи.

Европа, као културни модел, се уграђивала у националне културне моделе. Институционално се европска интеграција вршила на више нивоа, углавном као резултат спољњих притисака и као резултат европског идеализма сведеног на прагматизам. Још 1945. године Европа је само културни модел, а данас сложен регулативни механизам. Данас ЕУ није држава, није супер држава него творевина *sui generis*, а што се тиче међународног права носи име „унија“, по Уговору из Мастрихта од 1992. године. Западна култура је постала синоним за модерну, и ко жели суделовати у узрапредованим резултатима науке, технологије и културе нашег доба мора одати признање Европи и идентификовати се са њоме. Исто тако са западном културом се изједначава и индустријска револуција, демократија и култура слободе које су одредиле развој наука, технологије и тржишта, подузетништва, а што је све створило оно што називамо модерном. Европски идентитет је идентитет порекла, али и различитости чиме европско уједињење стиче историјску легитимацију. До културне интеграције долази се посредством културног сећања кроз заједничку историју, кроз епохе или личности и места о којима је у целој Европи ширено одређено знање.

Европа све више запада у кризу идентитета јер њена неприкосновена привилегија више није хваљен и прокламован модел парламентарне демократије и тржишне привреде, као ни њен примат у образовању, науци и уметности. Са кризом идентитета повезан је и највећи етички парадокс данашње цивилизације: услови људске среће данас су већи него раније, али су људи данас све мање истински срећни и слободни, а све више уплашени. Процес европеизације је показао да је просветитељско технократска вера у могућност безграничног праволинијског напретка озбиљно нарушена јер смо суочени са границама раста у привреди и индустрији, али и другим пољима друштвеног развоја који су угрозили технократске планове и пројекте. Управо због процеса европеизације, који се најчешће називао неутралним именом модернизације, а у данашњој завршној фази све се чешће употребљава безличан назив глобализација, постало је јасно да је европски свет данас достигао крајњу удаљеност од свог грчког извора јер овај свет нема ничег специфично европског, нити мерила

морала, заједничких вредности, да се не говори о свету по мери човека који своју посебност види као опште људску ствар. Још је Вебер нагласио да је негативна последица модерности схвата у терминима напретка инструменталне рационалности, лишене вредносног утемељења те је објаснио да колонизација или данашњим језиком глобализација наступа у тренутку кад се криза у сегмент материјалне репродукције може избећи само по цену нарушавања поретка симболичке репродукције, односно, кад материјална криза превазилази ниво све животне интеракције као субјективна криза идентитета.

Здраво друштво је оно у коме се константно преиспитују идеологије које утемељују њихов друштвени, политички и лични идентитет у бесконачној тежњи ка побољшању. На Ничеову мисао да су организација и борба нужни предуслови за могуће и политичко здраво деловање надовезује се и Карл Шмит својом дистинкцијом између пријатеља и непријатеља.

Највећу вредност имају квантитативна мерила и показатељи, рачунање права и егзактно доказиве чињенице, а не самосвесно и самоодговорно биће. Европа све више запада у кризу идентитета јер њена неприкосновена привилегија више није хваљен и прокламован модел парламентарне демократије и тржишне привреде, као ни њено предводништво у образовању, науци и уметности. Са кризом идентитета повезан је и највећи етички парадокс данашње цивилизације: услови људске среће данас су већи него раније, али су људи данас све мање истински срећни и слободни, а све више уплашени. Процес европеизације је показао да је просветитељско технократска вера у могућност безграничног праволинијског напретка озбиљно нарушена јер смо суочени са границама раста у привреди и индустрији, али и другим пољима друштвеног развоја који су угрозили технократске планове и пројекте. Управо због процеса европеизације, који се најчешће назива неутралним именом модернизације, а у данашњој завршној фази све се чешће употребљава безличан назив глобализација, постало је јасно да је европски свет данас достигао крајњу удаљеност од свог грчког извора јер овај свет нема ничег специфично европског, нити мерила морала, заједничких вредности, а да се не говори о свету по мери човека који своју посебност види као општељудску ствар. Највећу вредност

имају квантитативна мерила и показатељи, рачунање права и егзактно доказиве чињенице, а не самосвесно и самоодговорно биће.

Савремена филозофија је раскрстила са идејом Европе јер је довела до краја критику субјекта као самосвесног и самоодговорног бића у лику човека, личности и појединца. Многи истакнути представници постмодерне филозофије (Делез, Фуко, Дерида, Лиотар) објављују крај трансценденталног субјекта који је по њима мртав, коначно и непобитно и да је начело субјективности теоријски и практички исцрпено и да неповратно припада прошлости. У савременој филозофији превладава идеал да је суверен и аутономан појединац фикција, чиме је срушена идејна подлога европског духовног јединства. (Ђурић, 2003: 95)

Сам појам Европе никад није био исти, мењао се, повећавао, смањивао и делио, али од просветитељства до 20. века реч је о представи Европе као култури, као европској култури, а од II. светског рата Европа се све више приказује као идентитет. Идентитет је повезан са идентификацијом са групом, колективним саморазумевањем групе коју обележава „истост“ и солидарност базирана на заједничким и подељеним атрибутима који могу бити објективно сагледани, али и субјективно као групна савест (Harris, 2009: 82). „Створили смо Италију, сад још само требамо створити Талијане“, рекао је талијански интелектуалац Масимо Азељио (d'Azeglio) након уједињења Италије 1861. године. Данашњи европски политичари суочавају се са дилемом Масима Азеља из 1861. године који је рекао да сада када је створена Италија, потребно је створити Талијане. Данас је на сцени суочавање са модерном верзијом Азељиове дилеме: створена је ЕУ, сада се морају створити Европљани. Међутим, теже је створити Европљане него Талијане јер се процес формирања заједничког идентитета одвија на много широј територији која је лингвистички и културално веома разнолика.

Изградња групног идентитета обично траје неколико генерација, али данашњи европски политичари немају толико времена. Уколико не увере 500 милиона становника ЕУ да буду више привржени Европи, а мање својим државама, могло би

се десити да не буду у стању предузети све што је потребно како би сачували европску валуту.

Већина аналитичара сматра како би евро, да би преживео, требао бити подржан много већим европским федералним буџетом, заједничким дугом (евро обвезнице) и много јачом централном владом. Све то се не мора појавити одмах, али смер кретања већ мора бити установљен. Групни идентитет се може пољуљати у тренуцима кризе или рата. Уместо да се “стварају Европљани“, тренутна криза охрабрује грађане ЕУ да се врате старом, укореењеном националном идентитету.

1.4. ЕВРОПА И КРИЗА

Борбеност човека се уништава кроз процес неутрализације и деполитизације човекова опстанка које је у европском мишљењу присутно од 16. века до данас, у тежњи проналаска “једног неутралног подручје на којем би спор престао и где би се људи могли споразумевати, уједињавати и међусобно уважавати.“ (Schmitt, 2001: 63) Неутралност либерализма и њему одговарајуће потенцирање техничког напретка, само је привид јер је техника увек само инструмент који служи те није и не може би неутрална. (Schmitt, 2001: 65) Тежња либерализма за једним апсолутним и неутралним подручјем има политички карактер, али на један опасан и дијаболичан начин. (Strauss, 2001: 70).

Либерализам је само прикрио политичко, створио је привид света у којему су сукоби нешто патолошко, што у завршници треба одстранити или се њима послужити против оних који ремете слику непроблематичног и бесконфликтног света. Привид се тако опасно раширио по свету да мало ко брине за оно што чини највише достојанство човека. Више нико није сигуран да може избећи нихилистичку катастрофу. (Ђурић, 2003:115) Либерализам, према Шмиту, не нуди никакав позитиван политички пројекат, него чини трајним једну врсту status quo. Шмитово потврђивање политичкога значи “одустанак од сигурности statusa quo.” (Strauss, 2001: 81).

Либерализам није политички јер претендује на универзално важење, а тиме и одстрањивање могућности

сврставања људи у непријатељске групе, али и јесте политички јер је то један начин вођења политике као један од одговора на питање о условима и циљевима заједничког опстанка људи. Штраус види обележје савременог либерализма као покушај да се човеков опстанак учини не проблематичним, односно да се постигне “споразумевање по сваку цену” или пројект деполитизације и неутрализације човекова опстанка. (Strauss, 2001, 76)

Либерали верују да је сукоб интереса решив компромисом, сукоб идеја рационалном расправом, а сукоб вредности њиховом приватизацијом. Насупрот томе, Ниче, Шмит и Арент показују како друштвени сукоб може бити ирационалан и како политичко мора бити арена друштвених промена егзистенцијални, а тај однос нема индивидуалну, него колективну подлогу, коју ће предводити истакнути појединци.

Данашња политика је усмерена само на практичну политику решавања проблема грађана или умањивању њиховог незадовољства, најчешће само у облику технике административности у законом задатих оквира. Поштовање према држави грађани исказују кроз моралну снагу која их подстиче да делују за заједничко добро и да се одупру непријатељима заједничке слободе. При томе, тешко је одредити границу где престаје грађанска лојалност према идеалу државе, а где почиње грађанска лојалност према структурама власти. Заговарање *statusa quo* либералне демократије запада постао је глобални процес вестернизације човечанства јер су западне норме, попут слободног тржишта, слободне трговине, либерализма, парламентарне демократије, људских права и апсолутног индивидуализма наметнуте универзализације. Тај сет норми тумачи се различито у разним подручјима света, но Запад своју специфичну интерпретацију сматра очигледном саму по себи, и универзализацију свог тумачења сматра неизбежном. То није ништа друго до колонизација духа и ума. То је нова врста колонијализма, моћи и контроле. Данас не постоји јавни непријатељ, он је сакривен те делује тако што искориштава норме и вредности западњачког развојног пута и игнорише плуралитет других култура и цивилизација. Зато је и либерализам усмерен на трајно одржање установљених сета норми и врсту *statusa quo*. Агонални приступ, за разлику од

либерализма, сматра да је политика темељ за стварање људске величине, борбе за самоостварење а самим тим константним превирањима у самом друштву, потврђивање политичкога значи „одустајање од сигурности *statusa quo*.” Либерални приступ сматра да су идентитет и слобода нешто што је дато само по себи. У данашњем модерном културолошки различитом друштву, константна су размимоилажења у схватању права и праведности, али и постојање сталне могућности установљења нових права и промене старих. Због тога је нужно тежити побољшању животних услова свих грађана, али које ће остварити само неколико посебних појединаца. На тај начин Ниче и Арент нарочито наглашавају да политички живот не може бити циљ сам по себи већ подручје стварања посебних појединаца који стварају узвишену културу.

Агоналним приступом борбе за самоостварење, а самом тим константним превирањима у самом друштву, потврђивање политичког значи “одустајање од сигурности *statusa quo*.” У данашњем модерном културолошки различитом друштву, константна су размимоилажења у схватању права и праведности, али и постојање сталне могућности установљења нових права и промене старих.

Али иако либерализам то не жели признати, ми живимо у капиталистичко технолошкој „перманентној револуцији“ у ери „креативне деструкције“ која значајно смањује грађански оквир институционализоване слободе. Зато је и нужно афирмисати индивидуалистичку моралност која је заправо хуманистичка моралност и која треба бити значајно полазиште код расправе о легитимности приговора савести. Легитимност приговора савести, као индивидуалног отпора правним нормама или политичким актима власти, примарно је потребно посматрати кроз однос појединац – државна власт. Приговор савести, као легитиман и прихватљив чин појединца, посебно долази до изражаја и добива на значају због чињенице да недопуштањем апела за друштвеном праведности, владајућа већина може бити мотивисана да предузима појачано репресивно деловање у политичко-правној области. Свет све више постаје непријатељски и све је теже подносити егзистенцију. Ниче је непријатељске симптоме препознао у културолошком паду, истицању вредности праведности, доброте и једнакости у

облику идеолошких остварења социјализма и утилитаризма. Хана Арент „губитак” човека види у порасту масовног друштва као и претњи који доноси тоталитаризам.

Либерализам је дошао до тачке када се изгубила права суштина политике као и поштовање за јавне институције у којима се пресликавало друштво, а све због опсесивне потребе постизања и достизања идеала слободе и једнакости, која је довела до широко распрострањене конфузије ауторитета са тиранијом и тлачењем. Слобода као воља за преузимањем одговорности за себе, не постоји јер не постоји патос дистанце који је нужан предуслов за преузимање одговорности за себе, па и жртвовања јер слободу треба изборити. Политичка микросфера је жив и кључан образац који може угрозити прописано законодавство или заједницу саму те се проширити на политичку макросферу у свом спонтаном расту. Само изузетне индивидуе које имају снагу ратника и имају снагу за живот изнад заједничке и институционалне етике, морају бити прави извор моралног деловања и покретачка снага реформи политичког друштва.

Гадамер цивилизацију, у чијем су делокругу сви појмови, од политике до економије, од идеологије до науке, и цело човечанство исказује као јединствену еколошку кризу. То је наше искуство као резултат просветитељског искорака човека у над-меру свих ствари да јесу и да нису. (Gadamer, 1999) Дијалектика просветитељства је теорија о заласку модерне. Просветитељство, генерално схваћено, као напредујуће мишљење, одувек је следило циљ ослобађања људи од страха и постављања људи за господаре. Али, до краја просвећени свет сја у знамењу тријумфалног зла. (Horkheimer, Adorno, 1989:17). Контекст заслепљености и заваривања је универзално, па самим тим фашизам, стаљинизам и капиталистичка масовна култура изгледају као градација истог зачараног круга. Принцип просветитељства промовисао је прорачунљиву, квантификујућу рационалност и технички употребљиво знање које природни и друштвени свет уређује према принципима функционалних (каузалних или статистичких), експериментално расположивих и квантитативно схватљивих релација.

Мрежа формалне рационалности и инструменталног деловања претвара људе и друштво у функционални склоп увек истог затварајућег круга господарења, човек-природа-човек. Покушај ослобађања човека помоћу овладавања природом претвара се у господарење човеком као расположивим, „мртвим“, природним објектом. Преко императива самоодржања и владања покорава се и његова природа. Присутно на тај начин, просветитељство се вратило у мит. Прогресивно самоослобађање човека и света од зачараности кроз просветитељство – као знање систематизације и објашњења – постаје у исти мах прогресивно зачаравање. Просветитељство је толико тоталитарно колико само може бити било који систем. (Исто, 38). Изгубљена слобода је првобитно стечена кроз рационализацију света живота те управо ту треба тражити узрок парадокса модернизације као истовременог освајања и губитка слободе, еманципације и поробљавања. Монетаризација је један вид системске колонизације кад је појединац подвргнут принципима савремене економије, док је други вид бирократизација, кад бирократски принцип продира у домен јавности и потискује морално-политичку рационалност, као темељ политички свесног грађанина. На темељу тога, Хабермас колонизацију види у истовременој модернизацији и бирократизацији комуникативно већ рационализиране свакодневне праксе у приватној и јавној сфери. Колонизирани свет живота производи једнодимензионалне животне оријентације у политичком и јавном окружењу због продирања системске рационалности у приватну и јавну сферу, односно економског система и појединца у приватној сфери и политичког система и индивидуе у сфери јавности. Међутим то је само јадан аспект колонизације; други је културно осиромашење које настаје као резултат развоја експертских култура. (Habermas, 1986: 327) Другачије речено, колонизација је истовремено системски индукована реификација у смислу монетаризације и бирократизације, те професионализација која је условљена културним осиромашењем света живота.

Можемо ли у филозофији потражити одговор? Филозофија је у нашој западној култури повезана са појавом науке. Европу је то довело до опасног стања, а са тим и наравно светску цивилизацију. Само је у Европи култура ишла путем науке и

њене моћи у израженој разлици између духовних активности, науке, уметности, религије и филозофије. Наука у Европи, или оно што се данас зове наука, производ је новог века, нешто посве другачије од оног што је био развој науке и филозофије код Грка. Обрат односа човека према свету претпоставка је једног другачијег света непрегледне радионице која тежи испуњењу замисли напретка, али и неслућене опасности.

Извор кризе која се протеже на данашњицу Ниче види у тумачењу да су све чињенице које су до сада сматране истинитим и које су утврђене у моралу, у ствари лажне као и наше знање о њима јер Ниче схвата да оно што се наводи као „истина“ почива на „предрасудама.“ Он такав облик понашања објашњава појавом да је у људима присутна извесна, особита, на користољубљу заснована воља за обманом. Демократију објашњава као појаву која ће преплавити све што постоји, па и лудило националности и даје назнаке да ће „Европа постати једно.“ Уједињење и јединство Европе – као велика мисао и чињеница на тлу њезине демократије је нешто што неће моћи бити спречено. Међутим, у томе лежи и велика замка коју сама историја поставља, а све у име развоја. Ниче је предвидио да ће „демократизација Европе“ довести до једног облика припремљености за ропство, које ће прихватити „тирани“ потпомогнути и одгајани у демократији. Спас у Европи ће бити надмашен несрећом која се налази у њеном корену. На почетку стварања увек је сила и примена те силе од стране јачих на оне ослабљене, а нарочито је та сила примењива на оне презреле и ослабљене од старијих култура и чије су снаге отпора ослабиле. Они који преузимају посед располажу пресудним вишком варварства. Демократија ће допринети процесу који намеће нова правила васпитања, али и врше селекцију према другачијим перспективама нпр. прилагодљивости, мимикрији, ефикасности, овладањима оним што је корисно па ће се стремити одстрањивању разлика између националности, раса и класа те наставити исту игру одабира. Тежиште је стављено на „осредњег“ човека, оног који се најлакше прилагођава важећим животним условима. Парола која је пожељна је „постаните осредњи!“ (Nietzsche, 2002)

Тек са техничким напретком који хипнотише, посреднички налог филозофије постаје све више без наде. Нови

продори знања и умећа иду према неограниченим циљевима те је због тих разлога филозофија морала повлачити. Теорију научног сазнања у 19. века академска филозофија поджава док незадовољена потреба за „метафизиком“, за одговором о смислу целина, долази у руке „аутсајдера“ који су истицали тзв. погледе на свет, попут Шопенхауера, Ничеа, Маркса. (Gadamer, 1999) Ми потичемо из 19. века, а наука и њено теоријско оправдање нису задовољили и не можемо без питања шта је филозофија постала у наше време и како би могла допринети оним што јесте, решењу задатака века.

Нимало случајно, Хусерл, средином тридесетих година прошлога века пропаст Европе види у њеном „отуђењу од властитог рационалног смисла живота и растућој нетрпељивости према духовности и паду у варварство.“ (Husserl, 1991: 34). Да ли је био у праву? Опредељеност савременог света за постмодернизам, европско мишљење оправдава релативизам и антирационализам, отварају могућности све агресивнијег наступа према духовности. Резултанта таквог промишљања се очледа и у преображавању темељних људских вредности, док се варваризмом могу назвати ратови које су њене земље изазвале, или водиле у име демократије или у име заштите људских права, а у ствари због својих личних прагматичних интереса. Данашње време је потврдило исправност његовог промишљања. Политички систем масовне демократије претвара активистички потенцијал ослобођен кроз рационализацију света у стерилну форму бирачког права којим се заправо не омогућава значајнији утицај на обликовање политике. Губитак слободе у сфери рада компензира се кроз улогу потрошача, док се истовремени губици у политичкој сфери надомештавају бригом социјалне државе за појединца – клијента те је то једна од специфичности савремене форме колонизације. Основна напетост унутар савременог друштва касног капитализма, иста је као и у претходним друштвима – репродукција неједнакости. Криза се испољава тако што у свакодневном животу наилазимо на препреке које је немогуће савладати, а чему и значајној мери доприносе медији.

Геополитичко разумевање живота по природи је насиље и оно управља нашом стварношћу те се тиме не подупире живот и равнотежа унутар природе, већ се са својим развојем

сукобљавају. Успркос развоју културе од 5000 година, људима је још увек могуће манипулисати од стране оних који мисле да знају или су медијски експонирани као „стручњаци“ или политичари. Потребно је лишити се илузија људи сцијентиста, људи који знају много, а немају моралне одговорности. Морал је оно што одређује друштвену потребу правилне употребе знања у смислу одржавања живота и равнотеже у природи. Теорија што веће зараде, врши насиље над стварности јер смо изабрали пут компензације, а не еманципације према будућем животу. Технологија мора бити у функцији хуманизма, а не глобализације насиља. Морамо другачије знати, морамо другачије учити, а да би то могли морамо се суочити са оним што јесте. Нужно је испитати видове политичког организовања света живота као отпор појединца све гушћим мрежама системске контроле друштва. При разумевању било којих облика колонизације значајно је разумети савремене технологије владања и проналажење за аутономно деловање појединаца. Постоје технологије владавине којом се производи привид да системски домени чине уступак свету живота, задовољавајући његове захтеве за праведности у сфери свакодневне интеракције.

Ми данас живимо под баластом критички непромишљених, укореењених појмова чије се значење прихвата као коначно ради спречавања непотребног напрезања, а који се могу протумачити као један од битних начина за манипулисање људима и стварима између којих више не постоји раније успостављена онтичка разлика. Свако другачије мишљење се маргинализује, свако критичко промишљање неког појма је блокирано, а из темеља је пољуљана човекова самосвест и саморазумевање, традиционално схватање човека као умног бића. Због свега је тога увелико нејасна представа о правом људском задатку, а сам човек се не „бори“ за своје очовечење.

У данашњем модерном и цивилизираном свету човека се не учи и не указује му се нужност живљења за истину. Сам човек је изгубио веру у циљ и сврху свог постојања, изгубивши саму идеју смисленог, тј. умног или идеалног поретка коме треба тежити. Хусерл сматра да је самоспознаја, разумљена као анализа интенционалних садржаја трансценденталне свести, исходиште, али и као коначница спознаје. Супротно

тому, Соловјев види самоспознају као место кретања према истини, али не и као извор истине, него само као питање о истини самој. (Solovjev, 1953: 228)

Човек је спреман да се све више и све потпуније ослободи свега што би могло угрозити његов технички и индустријски развој, па и своје властите слободе јер је највиши идеал нашег друштва повећање економског потенцијала и повећање животног стандарда. Разбијено је јединство људске личности и изокренут човеков однос према самом себи, али је и поремећен природни однос између људских потреба и жеља. Неприродно наметнуто, човек не жели оно што му треба, а оно што жели њему не треба. Створен је читав механизам којим се вештачки изазива и подстиче потреба за привидним потребама чиме се константно продубљује јаз у самом људском бићу те се губи смисао за непосредност и пунину живота.

Ако је будућност усмерена ка стварању подређене радне снаге, *energia* (без снаге или моћи своје реализације) ако се настави логика тоталитета која образује слободну радну снагу за себе саму, онда не постоји нити будућност човека, народа, државе. Тај човек подређен тоталитету не припада друштву у коме живи и нема поверења у властите снаге и сам постаје безличан. Иако је човек увелико ослобођен физичког напора, човек није у могућности уживати у материјалном изобиљу које му пружа савремена техника и кибернетика јер је обузет несигурношћу и беспомоћношћу које му намеће безличан колектив. Још је Токвил упозоравао да је Француском револуцијом започело рушење традиционалних структура европског друштва и отворен пут друштвеним силама које могу претворити људе у обично стадо плашљивих и вредних животиња које неће имати ништа од слободе у демократији описујући целокупни механизам тоталитаризације друштва. Тоталну власт он схвата као трајно тихо и отмено ропство, а она не почива на физичкој принуди већ на систематском ограничавању људске делатности. Таква власт тежи задржавању људи у стању вечитог детињства. (Tocqueville, 1995: 255)

Слобода се не може одједном појавити без напора и залагања чије би остварење настало само од себе. Питање о слободи захтева највећу могућу храброст и напрезање и

најсложеније је питање које човек може сам себи поставити. Слобода подразумева могућност деловања из себе, темељем властите одлуке, без принуде те се састоји у могућности избора властитог начина живота. Ипак, овакво схватање слободе је недовољно јер схваћање слободе не ограничава могућности и слобода није могућност било каквог избора, већ избора који потврђује слободу. Истински слободан човек не сужава или не искључује избор, већ признаје и учвршћује своје властите могућности. Истинско образовање даје слободу отворености битка у целини према човеку. Данас је слобода тако угрожена јер битак стално измиче човеку. Нема слободе ако је човек спутан или ограничен у остварењу својих способности и нема слободе ако човек може бирати од ограничених могућности, од оног што други од њега очекују, што одговара замисли других. Стварна слобода даје човеку широк хоризонт многоструких људских могућности, а укључује давање слободног простора, давање могућности да човек буде свој и да живи у складу са самим собом те да оствари своју суштину. Суштина слободе огледа се у отварању и ширењу дијапазона могућности, у стварању простора у којем човек може бирати између различитих могућности живљења. На тај начин слободан човек је у могућности одлучити о целокупној људској средини у којој се збива његов живот те подстицати и имати разумевања за друго и различито.

Кад човек има пуну свест о себи он може сазнати и свет око себе те налази потврду своје слободе у самоспознаји. Тражећи истину у себи, човек спознаје да се права стварност открива у мишљењу, а не у посматрању. Данашње поимање стварности резултанта је тражења истине изван човека у свету одвојеном од њега зато јер у данашњем свету нема никаквих апсолутних мерила и универзалних координата и не тежи се очовечењу човека и његовој вези са природом. Интерес тоталитета је усмерен на образовање људи који ће моћи за њега радити и користити његовим реализацијама и циљевима тако да за очовечења човека нема места. Тоталитет или романтично назван савремени или цивилизовани свет није заинтересован за очовечење човека, његову слободу или саму природу коју сматра бесплатним погоном који се даје сам од себе и као такав неограничено искориштава. У том тоталитету у коме се

човек слепо препушта начину живота, за слободу више нема простора, она никоме не треба и ничему не служи. (Horkheimer, Adorno, 1974: 244-245; Marcuse, 1989: 130-168) Због тога и не чуди што је присутан и увелико распрострањен страх од слободе.

Свет је пред задатком да буде школа - учење - изградња заједничког. Европско наслеђе и Европа имају два обележја; настанак науке је обликовао Европу, али само у Европи је дошло до тако дубоке диференцијације и артикулације људског знања и жеље за знањем што се приказује појмовима религија, филозофија, уметност и наука. (Gadamer, 1999) Ова четири појма приказ су потпуно европског начина мишљења. Европско мишљење на темељу дистинктивних појмова није доступно за приступ културама које се нису обликовале из утврђених дистинкција појмова. Један од корака је промена историјске свести као последица једног начелног уверења из 19. века које се развило у изострено осетило да за човека нема обавезујућег и прихватљивог сазнања целине стварности и да ни једна права филозофија и метафизика не поседује чврст темељ изван природних наука заснованих на математици. Историјска свест не допушта постојање општеважеће истине у смислу метафизике. Математичко заснивање свих искуствених наука прави је почетак новог века јер се успоставља методолошки идеал модерне науке. Традиционална наука – под општим именом *philosophia*, као јединство, се распада на два независна и неспојива света на космос искуствених наука и на космос најчешће на језичкој традицији засноване орјентације у света, или речима Декарта, *res cogitans* и *res extensa*. Постепено је дошло до раздвајања природних и духовних наука. Духовне науке настављају носити велико наслеђе људског испитивања о првим и последњим стварима. У друштвеним наукама су теме усмерене према будућности Европе и могућег новог цивилизацијског јединства. Због тога је и изнова актуална проблематика напретка. Данас, на питање да ли је понуда наука техничке перфекције, увек је добро које се има понудити, имамо обилност претпоставки и одговора.

Умберто Еко актуелну кризу у Европи види као „темељ идентитета култура, а не рат“. Америци је требао грађански рат како би се заиста ујединила, па ће за Европу бити довољна

култура и заједничко тржиште, кроз стварање нових генерација Европљана нпр. путем програма студентске размене Ерасмус. Данас је присутна тренутна површност европског идентитета те све већи десни популизам и национализам па криза по његовом мишљењу захтева продубљење европског идентитета за шта деломично и политичка елита, која недовољно укључује грађане у одлуке ЕУ-а, мора сносити одговорност.

1.5. ШТА ОСТАЈЕ ОД ИДЕЈЕ ЕВРОПЕ?

Хабермас тврди да су учињене грешке приликом стварања ЕУ, а које обухватају недостатак политичког јединства и „усађеном капитализму”, односно тржишна економија контролисана од политичара, понајвише аморфне бриселске структуре Европског савета, које утичу на наш свакодневни живот, а заправо немају ни легалитет ни легитимитет. Истински актери историје су народи и грађани Европе, а не државе или владе. Грађани сваке државе који су се до сада морали помирити са тим да су одговорности прерасподељене иду и изван државних граница, могу, као грађани Европе усмерити свој демократски утицај према владама које тренутно раде у оквиру уставне сиве зоне. (Habermas, 2011)

У ЕУ је процес одлучивања бриселских стручњака у највећој мери бирократски те је то пример мањка демократије какав настаје премештањем из националних тела одлучивања у наддржавне инстанце. Пол Кругман, Јосеф Е. Стиглиц, нобеловци и глобално познати економисти оштро критикују мере штедње које су евро бирократи и централни банкари наметнули као једини излаз из кризе. Стиглиц је приликом усвајања немачког плана фискалне контроле употребио назив „самоубилачки пакт“ предвидевши да ће политичке одлуке целу зону и сваку државу посебно одвести у снажну рецесију. Сва су тржишта обликована према законима и одредбама, а наши закони и одредбе су нажалост формиран да би створили више неједнакости, а мање могућности. Оно што ће се догодити Европи је у једнакој мери политичке природе колико и економске. Оквир за евро какав је дизајниран пре 10 година је фундаментално био пун недостатака. Није створен да би могао реаговати на кризу. Може се догодити да у неком

критичном тренутку Немачка погледа према напред и каже како има избор уништити Европу или учинити нешто више, и да ће онда одлучити између тога. (Stiglitz, Time, June 11, 2012). Америчко правило, нарочито корисно у овако сложеним и значајним политичко економским питањима, „прати трагове новца“, показује да иза свих националних и социјалних сукоба, нерационалности, стоје велике и моћне банке, европске или америчке. Зато се сада ствари не називају правим именом и говори се о спашавању од банкрота Грчке и Шпаније, а не говори се о сакривеној истини да је нужно спасити немачке и француске банке које су у те земље пласирале капитал око 700 милијарди долара. Модерно је, као решење за кризу, говорити о потреби смањивања социјалних давања, укидања олакшица и смањивања права запосленима (издвајање за здравство, образовање). На исти начин се прети слободно исказаној политичкој вољи европских бирача да ствари могу постати још много теже ако се не прихватити понуђени модел тешких мера.

Највећа грешка у процени европске кризе је што се проблем гледа у целини, без разматрања појединих земаља чланица еврозоне. На први поглед чланице имају много тога заједничког - заједничку монетарну и локалну фискалну политику, високе социјалне обавезе, дебалансирани буџет периферних земаља, неконтролисани раст дужничког оптерећења. Кризе у чланицама европске монетарне уније немају толико сличности, а поједине земље ће се од европских проблема углавном окористити. Ситуација у Европи није драматична, пошто у њој осим губитника постоје и добитници, односно две земље са извозно орјентисаном економијом - Немачка и Француска. Курс европске валуте пада и роба која се производи у тим земљама све је конкурентнија како на домаћем тако и на страном тржишту, тако да њихова потражња расте.

На тржишту новца у тим земљама такође се дешавају интересантне ствари јер у потрази за „мирном луком“ инвеститори из целе Европе су се устремили на Немачку и Француску, што за последицу има нагли пораст потражње за државним и корпоративним обвезницама емитената тих земаља. Разумљиво је да су трошкови кредита нагло опали, тако да се велика немачка компанија може задужити уз камате од 2 % годишње. Немачке суверене обвезнице сада имају

негативан принос, кредити су јефтини, а компаније могу веће суме инвестирати у проширење производње, покретати масовну експанзију у другим земљама ЕУ и врло повољно откупити локалне фирме. Немачке банке ће уложити мало да би добиле много више, уложиће у државе да би добила територије као своје колоније, најчешће кроз новац. Овај процес прати раст потрошње због смањења стопе инфлације на испод 1%. Криза у зони евра зато и траје тако дуго, па је ситуација упркос привидне драматичности доста стабилна, те не би требало рачунати на брзо решавање проблема у Европи.

Ако желимо спознати данашњу Европу у којој живимо, како све ствари које данас јесу или што је Европа постала, мора се тражити погледом уназад да би се могло погледати унапред. (Gadamer, 1999) Суштина свих односа је коегзистенција великих центара моћи. Мултинационалне компаније „редефинирају“ појмове нације, националне економије. Тешкоће Европе одређују положај Европе у свету из које је уследио велик технички напредак. Правило епохе неслућеног прогреса постало је не заостајање које се не доноси само на функционисања унутар подручја технике и науке. Незаостајање у новој епохи значи живот и преживљавање свих, једнако као и опасност испод које је сам живот и преживљавање. Тако Европа није континент или некем отаџбина, она је у центру свих збивања. Захваљујући данашњој медијској технологији - филму, телевизији, интернету, манипулација која пропагира брзо конзумирање као узор развијеног друштва успевају продрети у сваки дом. Развој се, осим тога, до данас мери висином социјалног бруто производа - што је он по глави становника виши, што је виши материјални стандард људи, то се вишим сматра и степен њихове развијености. Постоје иницијативе да се та дефиниција промени. Развијеност не може бити само у оквирима мерила материјалног стандарда, изузимајући солидарност, толеранцију, различитост, богатство култура, то су све обележја европског духа који је западањем у све већу друштвену, социјалну и духовну кризу сметнуо са ума да је мерило свих вредности човек, његов раст и развој.

2. ЕВРОПА КАО ЦЕНТАР И ПЕРИФЕРИЈА

Пројект проширења садржи комплет стандардизованих одговора по матрици безобличног административног језика. Сам појам „проширење“ је сугестиван јер имплицира процес повећања које спроводе моћне европске земље са циљем редефинисања геополитичког поретка у квази технички процес, док са друге стране западни Балкан указује на инфериорност или не не-европејство јер су земље „само-колонизирајуће“ културе, својеврсне „колонизације свести“ јер као увознице страних вредности и цивилизацијских модела то чине са дивљењем, без критичког отпора.

Може ли се процес проширења ЕУ посматрати као империјални пројект у коме земље кандидати на овисност приступају самовољно? Кроз империјални образац од земље се очекује успешна примена око 30 хиљада закона, одлука и регулатива, као и прихватање емисара који надгледавану реформе. Посматрано са аспекта распада бивше државе и дуго очекиваних испуњења и остварења независности новостворених држава, темељи очекивања су доведени у питање. Колико је идентитет националан, а колико наметнут европски? Унија је давала моделе, а земље кандидати су их требале пресликати или имитирати. ЕУ нема политику која би била чврсто детерминисана, а подручја „социјалне политике“ остављају довољно места да земље бирају из низа модела или их прилагођавају властитим постојећим решењима. Све земље настоје што више неговати свој национални идентитет, максимално прилагођавајући законодавство европским нормама. Је ли то остварљиво? Срушен је стари друштвени и вредносни систем, а нови мора бити саграђен на мерилима „међународне заједнице“ чиме се полако али сигурно губи део свог идентитета и културе. У свим земљама западног Балкана, политичке „елите“ су сагласне да улазак у ЕУ нема алтернативе, схватајући или не, да ће свака нова чланица ЕУ бити колонија или периферија ЕУ.

2.1. ЗАПАДНИ БАЛКАН КАО КОЛОНИЈА ЦАРСТВА

Већ скоро 20 година владајуће и опозиционе партије, истакнути интелектуалци, невладине организације, колумнисти тиражних новина, укратко јавно мњење свих земаља западног Балкана је усредсређено на улазак у ЕУ као главни државни интерес и циљ спољне политике, али и најбржи циљ за достизање западних вредности, па као такав, тај пројекат „нема алтернативе“. Ипак, на многа суштинска питања која су противна интересима саме земље политичке елите сматрају оправданим залогом за европску будућност. Посредници националних држава и Брисела имају необичну двоструку лојалност; према самом пројекту проширења ЕУ који захтева промену постојећег идентитета те према очувању властитог идентитета. Пројект проширења садржи комплет стандардизованих одговора по матрици безличног административног језика помешане са политичким идејама о међудржавној сарадњи, владавини права, поштовању различитости, једнакости и слободи свих грађана, а на другој страни су услови о техничким подацима о специјализованим подручјима. Сам појам „проширење“ је сугестиван јер имплицира процес повећања које проводе моћне европске земље са циљем редефинисања геополитичког поретка у квази технички процес, док са друге стране западни Балкан указује на инфериорност или не-европејство. Многе развијене земље, захваћене кризом легитимности током више деценија покушавају одржати релативну стабилност и добар стандард својих грађана на терет неразвијених делова света, путем „неједнаке светске размене“, а у последње време и директним политичким и војним интервенцијама у просторима који су за њих од стратешког и економског интереса. Између та два нивоа, многа питања су неприкладна, па самим тим и неодговорна. Та се питања односе на национални идентитет држава на периферији Европе, која гради државу на пресликаном концепту нације те која стално тежи свој држави на периферији Хабсбуршке монархије или као део Отоманског царства и подручја која су била освајана у походима Млечана. Због свега тога све државе западног Балкана, од којих неке само што су одмакле од пунолетности државне независности, у свом идентитету имају цивилизацијску несигурност у односу

на велике нације које чине окосницу ЕУ. Такве земље виде себе као европске, иако не у потпуности, али не као Други. Овакав начин схватања је предуслов за необичан идентитет и чудновату модернизацију. (Kiossev, 1999: 3) Кус истиче да је посреди суптилнија „градација европејства“ која се у процесу евроатланских интеграција користи као врста постколонијалног механизма (Kuus, 2004: 476) Ако је тачна теза да сила постоји сама по себи, не марећи много за правду и истину, онда се темељом увида у бурна светска збивања уназад неколико протеклих година, мора доћи до закључка да су демократске традиције човечанства, као и независно, критичко и отворено јавно мишљење поново доведене у питање.

Неки од аутора ЕУ виде као средњевјековну европску катедралу (Severin, 2006) или царство (Zielonka, 2008). Кроз концепт царства и колоније и „реконструкцији мапе“ Европе могуће је запитати се о другој (не-западној Европи). Како „заједничка, али различита историја“ царства и „заједнички, али различит идентитети“ кроз колонијализам мењају данашњу карту Европе? Зашто је могуће Европу посматрати као царство? У објашњењу појма царства, Антони Падген, сматра да је то политички организована унија која повезује „различите“ и претходно независне „државе“ и ствара државу која није претходно постојала. (Padgen, 1995: 14) Обележја царства која се директно могу применити на подручје југоистока Европе или западног Балкана су неједнака размена, сукоб /рат /пацификација/ међународни закон; администрационализација /нормализација/ реформе те приближавања других/ успостава културолошких хијерахија. Следом тога обележја царства су и приватизација друштвене имовине стечене у социјализму, повлашћени порези за директна страна улагања те генеричка структурална прилагодба политике, а са друге стране имплементација законодавних норми ЕУ високо бирократизованог законодавног оквира „уметности управљања или рационалности управљања“ у Фукоовом смислу схватања управљања. Увидом у званичне документе, економску политику и војне интервенције однос НАТО-а и ЕУ према западној Европи представља образац обновљеног капитализма и империјализма (Mauro, 2001: 112) у којем се процес проширења представља као својеврсно такмичење у „европејству“ приступних земаља. (Kuus, 2004: 483)

Москва, у свом делу *Теорија власти и парламентарна демократија* сматра да не постоје монархије, аристократије и демократије (како је мислио Аристотел), већ да су то само привиди. У свим друштвима постоји само мањина која влада и већина која се покорава. У сваком времену и на сваком месту, све оно што у власти представља одлучивање, вршење моћи, што укључује командовање и одговорност, увек је атрибут једне посебне класе, чији елементи формирања, с обзиром на векове и земље, могу бити различити, али коју, било како формирана, увек сачињава, у односу на масу поданика којима се намеће, једну незнатну мањину. Ову посебну класу Москва назива политичка класа. (Mosca, 1965) Управо та класа је главни промотер и преносник ЕУ вредности из центра у Бриселу према периферним земљама које теже постати део ЕУ царства. ЕУ представља глобалну империјалну стратегију са сетом образаца неједнакости, хијерархије, ексклузивности и моћи која стално поставља питање својих граница са мултидимензионалним системом зависности. (Bögöcz, 2004: 14-15) Богатство, моћ и привилегије сачињавају основу магнетизма ЕУ за земље кандидате. Према Борншиеру (Bornshier) ЕУ је резултанта историјске динамике унутар Европе насталом на контрадикторним снагама државног апсолутизма (касније претвореног у национализам) и индивидуализма (као облика либерализма), те су као такве унутрашње контрадикције идеолошке борбе између националистичких и либералних идеологија остале недовршене и самим тим неуверљиве. (Bornshier, 1997)

„Моделе колонизације“ које наводи Јохн Комароф у облицима колонијализма Јужне Африке, могуће је применити на проширење ЕУ. Цивилизацијски колонијализам (Somaroff, 1997: 181) као трансцендентална мисија усмерена је „организацији релација на бази солидарности утемељењем на слободи, сигурности и правди.“ Таква абецеда се указује земљама кандидатима које онда очигледно нису слободне, сигурне и праведне. Такав вид је такође могуће упоредити са различитим подршкама које ЕУ и УСАИД даје невладиним организацијама које промовишу „слободно тржиште“, „демократију“ и „цивилно друштво“. Други вид, административни колонијализам може се сагледати кроз

*acquis communautaire*¹ као вид бирократске процедуре коју приступне чланице морају следити. Задњи вид насељеничког колонијализма огледа се у насељавању припадника средње класе западне Европе у „сигурне“ делове средње и источне Европе, као и миграција капитала који користи јефтину радну снагу. Без разумевања процеса неједнакости, маргинализације и искључивости који су интринзични садашњој трансформацији Европе, немогуће је досећи структуралну трансформацију данашњег света. Посматрајући чињеницу да је процес приступања размерно нејасан, односно да се састоји од испуњавања прилично апстрактних критеријума, као што су владавина права, поштовање људских и мањинских права, могуће га је и сагледавати као прикривено осигурање маневарског простора за задржавање хијерархијског, а не партнерског односа ЕУ и земаља кандидата. Зиелонка такав процес види као исказивање империјалне моћи ЕУ јер она у процесу приступања има нормативну моћ која се треба следити у домени демократије, људским правима, социјалним правима. Унија даје моделе, а земље кандидати их требају применити. (Zielonka, 2006: 56)

Али иако ЕУ посматрамо као „царство“, које има и краљевске манире, па према земљама кандидатима приступа преко „политике моћи“, она је једнако тако „бенигно царство“ које свој териториј не осваја ратовима, већ привилегијама и повластицама.

Свака држава себи поставља за циљ балансирања између унутрашње и спољње мотивације за променом политичког деловања. Како ефикасна може бити условност ЕУ за променом унуташњег законодавног поретка државе? Дефинисање условности треба бити схватано као постизање усаглашавања норми и правила и њихове имплементације унутар ЕУ и ван ње, те механизам спроведбе који ће осигуравати кредибилитет, доследност и континуитет током времена. (Sasse, 2008)

¹ Правна стечевина Еуропске уније (*acquis communautaire*) назив који се односи на целокупно досад акумулирано право ЕУ, односно на скуп правних норми и одлука које обезују све земље чланице унутар Европске уније. Свака држава која жели приступити у чланство ЕУ, Потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању држава преузима обавезу прилагођавања свог законодавства правној стечевини ЕУ те мора прихватити оснивачке уговоре и друге садржаје изведене из уговора. Правна стечевина ЕУ садржи око 30,000 законодавних аката на више од 100,000 страна.

Реалније је схватити „међународну заједницу“ као актере разних интереса, идеолошке подељености, са релацијама неповерења и међусобног антагонизма те неједнаким моћима и утицајима. Западне земље су дубоко подељене око главних одредница међународних норми јер свака међународна организација има другачији приступ различитости као рефлексију својих институционалних мандата, бирократске културе те властитих историјских и друштвених околности развоја земље из које долазе. У реалности, таква је политика резултат сукоба између самих организација, те покушаја бирократије на водећим положајима давања све више значења свом послу и раду, користећи своје поступке и начела као пут напредовања у каријери. Вебер сматра да је бирократска управа онај облик вршења власти који може на дуги рок постићи највећу ефикасност и рационалност. Један од разлога за то је пораст комплексности савремених друштава и усложњавање проблема управљања и владања. По Веберовим схватањима бирократија има способност трајног самообнављања структуре моћи, која не зависи много од типа режима и карактера политичких актера. (Weber, 1976) Интерну напетост модернизације он схвата кроз призму бирократизације, као централног елемента рационализације западних друштава. Вебер је своје сумње у реалне домете демократије изводио из чињенице да се демократске структуре релативно лако растварају под налетима диктаторски настројених моћних мањина. Због тога је сматрао да је контрола управних бирократских апарата један од највећих проблема у функционисању модерне демократије. „Вебер није веровао да се моћ бирократије може ограничити политичким ауторитетом чак ни у демократском систему“. (Votomog, 2008:85) У знаменитом тексту *Политика као позив* Вебер је изричито тврдио да је под нормалним условима позиција власти једне развијене бирократије увек преобладајућа. Политичари се у парламентарној демократији (без обзира да ли је парламент изабран од народа или има аристократска обележја) све више налазе у улози дилетанта пред експертским анализама квалификованог чиновништва, које се налази на најодговорнијим позицијама у администрацији. (Veber, 2006) Амерички економист Џон Кенет Галбрајт (Galbraith) је још 70-тих година прошлог века уочио да уместо раније чувених власника великих корпорација попут Форда, Рокфелера,

Карнегија, Мелона, Гугенхајма, наступају анонимни директори и менаџери, односно технократи који репрезентују снагу и услов нове елите у лику „организованог знања“ или „техноструктуре“. (Galbraith, 1970)

Земљама на западу Европе је дозвољено да не примећују недостатке своје околине, док се на остатак Европе гледа као на лабораторију идеолошких експеримената у којима се искушавају политичке могућности кроз теорију унутар хипотетичког подручја. (Wolf, 1994: 234) Користећи терминологију Шекла (Checkela) ЕУ ствара норме („*norm-makers*“), а за земље кандидате ЕУ се очекује да буду примаоци тих норми („*norm-takers*“). (Checkel, 1999) Такве норме често наилазе на одбијање, будући да се сматрају предрасудама западних земаља које свој поредак желе пресликати на остатак света, док западни мислиоци сматрају да сличан образац развоја мора постојати и у другим земљама. На тај начин идеологија која се пропагира подразумева продор западних вредности у друге делове света односно вестернизацију. Ако земље кандидати не обликују своју заједницу по западним стандардима, они се сагледавају као инфериорни. На тај начин цели западни Балкан се посматра као простор између инклузивности и ексклузивности, економски и у културно. То је кључ разумевања парадокса нове политике разноликости коју промиче ЕУ. Европска комисија је главни инструмент праћења и вредновања напретка земље кандидата ка ЕУ. Извештаји Европске комисије о напретку у својој структури следе Копенхашке критеријуме, али кориштењем израза као што је демократија, владавина права, поштовање права националних мањина дају широк спектар интерпретацији.

Историја средње и источне Европе споро продире у историјски склоп Запада јер тамо превладава појмовно обликовање Европе „оптерећено Западом“. Ситуација се почела мењати после 1945. године, док је након 1989. године наступила поновна артикулација источне и југоисточне Европе. Јесу ли економска очекивања била довољан мотив за политичку подршку рискантног пројекта Уније? Потребна је заједничка вредносна оријентација. (Fossum, 2002) Политичке иновације као стварање уније националних држава захтевају политичку мобилизацију која апелује на интерес и осећања, идејом

очувања специфичне културе и начина живота. Транзицијска друштва средње Европе морала су превладати захтеве слома једног система који је тежио враћању националној држави те је разумљиво да није постојао ентузијазам преношења поново успостављених права на европске инстанце. У току тог проширења ЕУ, француски премијер је наглашавао да је „европски начин живота“ темељ политичког пројекта усмереног на превазилажење Европе од тржишта под утицајем глобализације. ЕУ је симбол друштвеног модела израстао кроз историју. (Habermas, 2008:105) Да би се стварање идентитета могло проширити и изван националних граница нужно је стварање европског грађанског друштва, политичке јавности и културе коју могу делити сви грађани ЕУ. То су три функционална захтева демократски утемељење Европе, а по Хабермасу катализатор тих процеса може бити устав. Тако Европа на себе мора применити логику кружног процеса којима се демократска држава и нација међусобном интеракцијом створиле једна другу. Језгра европског идентитета више је учење него резултат, учење признавање разлика, не асимилација ни суживот, него солидарност и нова свест о заједништву (грађани друге нације су „једни од нас“) и свести о заједничкој политичкој судбини и перспективи властите будућности. Народи би требали „унапредити“ своје националне идентитете и проширити их на европску димензију. Што је то што би требало држати на окупу регију сталног ривалства између нација са развијеном самосвести? Обележје заједничког идентитета може бити признање разлика. Грађанска солидарност продукт је демократски устројене политичке заједнице слободних и једнаких, али се не може остварити само путем негативних обавеза универзалистичког морала праведности (одустајање од освајачких ратова, повреда људских права), већ колективно одабраним прихватаним начином живота као резултат стално присутног међусобног споразумевања. Зато и није правилно постављено питање постоји ли европски идентитет, него могу ли се националне арене отворити тако да се изван националних граница може развити заједничка воља и мишљење о европским темама?

2.2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРИДРУЖИВАЊЕ ЕУ

Да ли је могуће остварење грађанске солидарности у све већој експанзији глобализације којој је увећање капитала једини циљ? Глобализација као убрзани наставак дугорочних тренова или као прелаз у нови, наднационални облик капитализма у свим процесима убрзане модернизације долази до структуралних промена које проузрукује неједнака деоба друштвених трошкова. Повећава се статусна једнакост између добитника и губитника модернизације. Услед све већег глобалног притиска владе су присиљене научити да унутар националних граница играју све мање доминантну, а више организацијску улогу. Глобализам је пример како се из опште ствара партикуларна идеологија и ако ова идеологија настоји деловати на више поља, а главно јој је економско. Циљ је створити свет без граница који би се темељио на идеологији великих корпорација. (Симеуновић, 2009: 90)

Земље чланице ЕУ су у основним цртама утврдиле овласти у културној, образовној, финансијској, економској и социјалној политици. Новчани суверенитет је пренесен на институцију Средишње банке. Након монетарне уније, расте потреба за „хармонизацијом“ државних политика јер су националне државе следбеници различитих правних традиција, социјално политичких режима и пореских система. Због тога је и за очекивати да на различите подстицаје и изазове реагују различито. Ипак политика глобализације је изражена путем повећања међународних организација моћи, нпр. НАТО, ММФ, Светска банка, СЗО.

Многобројност и нетраспарентност европских одлука и недостатак прилике да грађани учествују у процесима доношења одлука изазивају неповерење најширих слојева. Забринутост је усмерена на деловање фискалне прерасподеле које санароднике ставља у неповољан положај, а евентуално иде у прилог другим нацијама; долазак усељеника из других земаља; оток инвестиција у друге земље, необузdana конкуренција. Глобализација је усмерена на меру постсуверенитета са тежњом да се државама одузима право на суверенитет и очување националних интереса јер је тежња да о томе брине међународна заједница. Ипак

поредак космополитске демократије темељи се на изградњи одређених правила и усвајању установљених вредности. То не значи да она подразумева једнакост и једнообразност јер се глобализација темељи на двојним стандардима; ако се земља повинује интересима моћних земаља онда су добродошле и добронамерне, а други аутоматски постају „лоши“. Криви су јер касне, јер нису прилагођени, јер „нису у праву“. Ко је постао члан „глобалне породице“ он је у праву јер је одувек у међународним односима правда на страни јачег. (Исто, 2009: 116-117) Тукидидова максима од пре 25 векова базира се на мисли да право, како то иде у свету, јесте питање само оних који су подједнако моћни; јаки раде што могу, слаби трпе зато што морају. Следећи ту мисао, Чомски наводи да су то фундаментални и делотворни принципи међународног поретка. Али нико еклатантно не жели изрећи такву мисао јер се номинално међународни поредак залаже за једнакост свих чланица, бар у највишим међународним организацијама, нпр. УН.

Актуалан концепт ЕУ „различитих брзина“ добива у задње време изразиту актуалности те је нужно да политичка елита размисли о границама бирократског начина управљања. Нужно је одговорити на питање може ли се поставити контроверзни циљ европског уједињења око међусобног споразумевања самих грађана. Политички идентитет без ког Европа не може стећи способност деловања ствара се само у наднационалном јавном простору. Тај простор под утицајем глобализације постаје могућност за процес ресуверенизације јер националне државе желе сачувати део суверенитета који су изгубиле као националне државе. Отклон од глобализације, иако су европске државе уз САД (односно мултинационалне компаније које због огромног капитала могу деловати на владину политику) главни заговорници глобализације, ипак се врши кроз политичке конјунктуре принципа супсидијарности, стварањем две врсте граница, меких између „нас“ и тврдох између „нас“ и „њих“, орјентацијом ка затвореној планској привреди. Ипак, отклон је врло слаб јер то захтевају њихове привредне и финансијске елите. (Исто, 2009: 111) Неки аутори су мишљења да су уочљиве основне промене европског друштва кроз све већу индивидуализацију која се у свакој земљи

различито аспектира; у Немачкој се индивидуализам изражава у групи једнаких, у Француској главна црта индивидуализма је борба против државе и институција државне моћи, док се у Британији однос између индивидуа и групе одређује уговорима. (Šmale, 2003:296)

Када се погледају правни темељи, систем и наглашене вредности тај се простор као ентитет и као идентитет налази испред других простора и идентитета и има тај капацитет постојаности. ЕУ не завршава само с физичким границама у геофизичком смислу, већ је она тамо где је тај западни систем вредности. ЕУ није виртуелна држава, није ни федерација него нешто као неки лабави савез где преовладавају национални ентитети и интереси. Да то није тако, устав ЕУ не би прошао. Ако се ЕУ представља као земља благостања зашто се ЕУ бирократија залаже за смањење надница и социјалних давања, а угрожен је здравствени систем. Најбољи пример таквог стања је Грчка. Поред свих мана и врлина ЕУ, облик ЕУ је први појавни облик постнационалне демократије. Али, поставља се питање, да ли је тај савез довољно снажан за стварање осјећаја солидарности и колективног идентитета изван националних граница па тиме испунити законитост постнационалне демократије? У политички обликованој Унији, позитивно усклађеној, прерасподела делотворне политике мора имати обележје све европског обликовања воље која није могућа без грађанске солидарности. Прелаз са споразума између влада у уставну политичку заједницу кроз заједнички поступак демократске легитимације и заједничку праксу обликовања мишљења и воље који се темеље на европском грађанском друштву у целој Европи до сада није остварен, а према садашњем стању ствари тешко да ће и бити остварен у будућности. На тај начин се интереси доминантних земаља ЕУ намећу кроз различите моделе „земљама периферије“ те кроз унутарње утицаје које врше различита тела ЕУ прихватањем законских оквира успоставе људских права и демократизације друштва у циљу успоставе новог светског поретка и декларативној успостави трајног мира у целом региону. Хабермас истиче да је ЕУ формирана као механизам осигурања од ратне опасности. Обзиром да та опасност тренутно није присутна, која је наредна сврха ЕУ? Али о томе

као ни о многим другим питањима везано уз ЕУ, уопште се не расправља. Темелна идеја Европе, још од Имануела Канта, је питање јавног добра, али је проблем у томе што иза овакве Европе стоји искључиво интерес крупног капитала, понајпре оног западно европског, а не никакве племените идеје и што од такве Европе обични људи немају користи.

2.3. ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ ЕУ

Иако се пропагира као колевка демократије, ЕУ је обликована управо изразито недемократски. Врх евро бирографије се не бира директно на изборима, а европски парламент, који имају непосредан избор, нема у процесу одлучивања важну улогу. Да је прича о демократији и људским правима у ЕУ врло нетранспарентна, види се по јачању екстремизма и ксенофобије у Европи, а и по западно европском односу према имигрантима – јефтиној радној снази која се максимално експлоатише с обзиром на то да немају никаквих политичких права па се не могу побунити, а додатно их се користи ради снижавања цене рада домаћих радника. Потребно је изградити систем економских односа, концепција и стратегија дугорочне уређености, систематско финансирање економије, а не нечије самилости.

Неолиберализам је економска политика која тежи подврћи све аспекте друштва тржишту, при чему се на идеолошком нивоу користи као оправдање за погодновање капиталу, тј. за повлачење „непопуларних потеза” – оних који иду на штету обичног грађанина, као што су смањење радничких и социјалних права, комерцијализација и приватизација здравства и образовања при чему се доста тих напада каналисало управо кроз институције ЕУ. Европска комисија (ЕК) је већ дуго година залаже за смањење трошкова за социјална права, комерцијализацију и приватизацију јавног сектора и реформе тржишта рада на штету радника. Чланови ЕК су „посредници“ крупног капитала те су „искористили“ кризу у виду „доктрине шока” који се користи да би се спровеле мере које пре тога нису биле могуће. Неолиберализам је економска политика која тежи подврћи све аспекте друштва тржишту, при чему се на идеолошком нивоу користи као оправдање

за погодовање капиталу, тј. за повлачење „непопуларних потеза” – као што су смањење радничких и социјалних права, комерцијализација и приватизација здравства и образовања. Неолиберална политика се у Европи проводи нарочито кроз институције ЕУ, а то се наставља и након избијања велике светске економске кризе 2007-2008. године. Криза се, иако је од њеног почетка неолиберални модел (као и сâм капитализам) претрпео знатне ударе на свој јавни имиџ, користи као повод за спровођење даљњих неолибералних реформи. ЕУ је пројект моћних, правна стечевина, други облик цивилизацијског поретка јер је ЕУ нови облик географске економије где је све испланирано по праву јачег. Треба знати, а не веровати са ким ће се остварити нови суживот и какав ће он бити. Незнање није могуће компензирати било каквим веровањем. Потписивањем правне стечевине је по политичкој терминологији прихваћена и свака нова држава потписница потписала је у политичке сврхе такве обавезе. О њиховим импликацијама врло мало знају чак и (поготово) „стручњаци“, технократи који су их потписали јер је немогуће да на седницама Парламената буду изгласана чак по 300 закона. Новим државама је наметнута или су државе, преко „политичких елита“ позицију освојене територије. Оног тренутка када је потписано да се правна стечевина ЕУ преузима као темељ законодавног оквира неке земље, тог трена губимо своју културу као своје право јер један народ унутар стране културе не може остварити она права која му се нуде темељем правне стечевине. На тај начин свака земља нестаје као субјекат културе, прихваћујући европско право као своју културу. Политичари манипулишу стварношћу, обећавајући илузију која објективно није могућа. Када човек није у могућности сазнати, он нужно тежи веровању. Међутим, потребно је знати, а не веровати. Политичко мишљење је другоразредно мишљење, прво је научно.

Ако су странци власници садржаја, онда они одређују и форму или облик живота наше стварности. Немамо објективне предоцбе о оном у што се улази, укључује и одатле долази тзв. проблем евроскептицизма. Скептици сумњају у оно што не разумеју, не улазе или не прихваћају оно што не разумеју, то су далеко озбиљнији и опрезнији људи од оних који мисле да је све јасно, те да о томе није нужно расправљати. Евроскептици

се питају могу ли се једноставно заборавити избледеле врлине националне државе и може ли ЕУ стећи способност политичког деловања које су националне државе изгубиле евро федералистичким приступом и јесу ли европске институције способне међусобно прилагодити националне интересе тако да настану нова тржишта или имају ли снагу као позитивна интеграција доносити тржишно корективне одлуке?

Балкану је ЕУ тако близу, а опет тако далеко, обзиром на правила игре и суживот. Када се говори да ће уласком у ЕУ бити држава уређена, правно, политички економски, не поставља се питање ко ће одредити то уређење. Политичари желе бити креатори стварности, полагајући право на политичку манипулацију до разине злоупотребе законодавства. Све више се улази у процес надзиране слободе и контролисане потрошње свега, наметањем система варања, а не стварања. Људско достојанство и простор (национално богатство) не могу бити предмет „продаје“, што концепцијска приватизација не узима у обзир. Криминализација стварности се проводи употребом законитости.

Опстанак у свету се планира, пропадање се само догађа, а сада смо препустили неолибералном тржишту да све реши. Продајом националног богатства, банака, творница, земља се доводи до нивоа биолошке зависности. Тржиште је део социјалних односа или део преко кога се регулишу поједини социјални односи, а не сви друштвени односи. У ЕУ је све испланирано; ко ће и колико чега производити, а све темељем неолибералне доктрине прерасподеле. Замишљање непостојећег културног наслеђа и стварање новог културног идентитета базираном на пресликавању другог одвија се у простору културе јер су културна стваралаштва идеални темељ за вођење империјалне политике. Право, уређење и закони приватизовани су као јавна предузећа. Медијски произведена реалност, сваким даном производи и додатну колективну халуцинацију о прошлости која је постала роба под патронатом моћи. Поларна инерција је пут којима се лажи, илузије и наметнутне пројекције сједињују у производњи глобалне стварности која само декларативно има везе са правдом, праведности и законодавством. Постоји још један механизам одржања контроле над свим земљама ЕУ преко

захтева европског парламента; да се фискална унија коју је прихватило 28 чланица ЕУ на међувладином нивоу у року од пет година законски споји са темељним ЕУ уговором на разини свих 28 земаља. То је нов пакет законâ о економском управљању, познатији под именом *six-pack*, који је донет крајем 2011. године. Те су мере најављене још у марту 2010. године, а већ је у јуну те године председник ЕК Хосе Мануел Баросо говорио о “тихој револуцији”, након што је предлог ЕК о *six-pack* подржало Европско веће. На задњем самиту Велика Британија је ставила вето на споразум о фискалној унији те изазвала мали политички хаос. Међутим, у тексту споразума о фискалној унији напомиње се како остале земље могу премостити британски вето на темељу правила о такозваној “ужој сарадњи”. Реч је о провизорној одредби темељног уговора ЕУ која подгрупама земаља допушта усвајање нових закона када не постоји општи консензус.

Све смо ближе Европи која своје брутално неолиберално и недемократско лице више ни најмање не прикрива. Питање је да ли ће јој народи Европе моћи одговорити. Данас су све наглашеније расправе о томе кога би требало избацити из еврозоне и како ЕУ мора имати више колона (класа) државе, а да Европска централна банка (ЕЦБ) постане гарант посљедњег уточишта државних обвезница свих чланица, чији је челни човек, Марио Драги, изјавио да оно што свесно уништава специфичност европског система је *welfare* (благостање) будући је то преживео систем. То је план проузрокован мерама које су изазвале стагнацију и анулирале зараде средње класе, али су зато умножиле зараде доминантне елите. Неумесно је мислити да се економија може санирати наметањем жртвовања и одрицања те „стежањем каиша“ земаља у рецесији. Немогуће је кроз мере штедње решити проблеме јер млади немају веру у будућност и свесно се руши социјална држава. Тај план је додатно оснажен одлуком Уставног суда Немачке да формирање стабилизацијског механизма и фискалног пакта није у сукобу са Уставом Немачке и ЕУ. На тај начин су евроентузијастии добили нову подршку и еврокриза током 2012. године по одлуци „Стратфорда“ улази у доминантну политичку фазу. Давање новаца владама не дозвољава Устав ЕУ, али давање новаца банкама које ће га дати владама, Устав не брани. Иако

је нелогичност очигледна, такав је став еврозваничника. Интересантно је да је Драги најавио да ће ЕЦБ (која заједно са Комисијом ЕУ и ММФ-ом чини чувену „тројку“) задржати ексклузивну одлуку у ком обиму и када ће престати куповина проблематичних државних обвезница, вероватно мислећи на државне обвезнице Грчке, Поругала и Ирске јер они због своје невредности не котирају на берзи. Самим тим, они ће имати и могућност одлучивања када ће, како и до када спашавати неку државу чланицу ЕУ. Толико о слободи и равноправности унутар европске породице нација. Такав облик солидарности није сигурно Гиденс имао у виду кад је промишљао о нужности тражења нових начина производње солидарности. (Giddens, 1999: 43) На овај начин слобода и једнакост не граде европску солидарност, а управо је (грађанска) солидарност тачка у којој се индивидуално и колективно стапа као нада за могућу реализацију праведнијег демократског друштва. Овим чином солидарност, као тежња која својом реализацијом осигурава члановима заједнице праведност и осећај сигурности губи свој смисао.

Европски политичари шире оптимизам, али и траже нова жртвовања, оправдавајући строгању штедње. Говоре о европским вредностима које морају бити очуване, не марећи за перспективу младих и развојни правац друштва. Преласком еврокризе у политичку кризу једина извесна последица ће бити сукоб и подела европских народа и држава, док је европска политичка елита немоћна или корумпирана и ћути о стварним узроцима кризе и тиме показује да јој се не жели супротставити. Како је ово финансијска криза, једино може бити прекинута тамо где је и настала, у свету финансија. Њени први узрочници су банкарни и уместо да они буду натерани вратити отето, они су заштићени и стављени у центар пажње и државне бриге. Европске државе су сложне у одлуци да не могу исплаћивати пензије, одржавати социјалне и образовне системе, али да морају плаћати лихварске камате.

Хабермас сматра да долази до пропасти европског идеала ког непрестано угрожавају неспособни политичари као и мрачне и себичне силе светског тржишта. Он је убеђен да идеја Европе не сме постати део историје. Европски пројекат не може више опстати као пројекат елита. Он осуђује политичке

партије сматрајући да политичари већ дуго нису у стању тежити било чему осим томе да буду поново изабрани јер немају никакву политичку суштину, никаква уверења. (Nabermas, 2011) Природа ове кризе је да конфузија што дуже траје. Постаје све теже пратити обрте ситуације и схватити ко је и за шта крив. Временом алтернативе просто нестају, а највише због “функционалне елите” и медија.

Којим путем би демократија и капитализам требало даље ићи? Аналитичари који говоре о либералној демократији као „крају историје“ или коначном облику демократског уређења свих друштава (Фукујама) немају у виду успешност социјалне демократије у појединим скандинавским земљама, потцењују опасности тумачења либералног оптимизма кроз различите форме реторичког и лажног либерализма чији је политички говор само вањски облик и начин представљања противуречних, па чак и лажних демократских система. Зато и није неумесно поставити питање у којој су мери и облицима аутентична либерална демократска традиција, демократска јавност и јавно мњење очувани у савременим политичким системима? Какви су и у чему корени савремене кризе демократских односа и које су њене импликације за стање либералних вредности, али и јавности и јавног мњења?

Бит демократије се променила под притиском криза и тржишне економије. Због свих промена, јавља се нужност стварања новог светског модела, неке нове врсте постдемократског система. У процесима европских интеграција моћ народа нестаје и премешта се на тела сумњивог демократског легитимитета, као што је Европски савет у коме је технократија спровела тихи државни удар или чињеницом да се демократија назива компромис двојице водећих европских политичара, а према различитим тумачењима, нешто је између немачког економског либерализма и француског етатизма са намером да врховну власт добије Европски савет, супротно духу Лисабонског споразума. Европски парламент готово да нема никакав утицај, а Европска комисија је без стварне одговорности за оно што чини. Циљ је усмерен ка томе да Европски савет, којем је Лисабонским уговором дата централна улога, а који је врста аномалије демократије, постане владајуће тело које се меша у политику, иако нема та овлашћења.

Данас Европу морамо посматрати као унију у којој државама управља тржиште, у којој ЕУ има снажан утицај на формирање нових влада и у којој су европске вредности изокренуте. Да ли оваквим стањем нестаје уређена демократија и јавност која служи општем добру? У прошлости је Европа била разједињена због кривице, постојало је мноштво непријатеља, а сада због дугова и тржишта. За Хабермаса је Европа цивилизацијски пројект који не сме пропасти сматрајући да је „глобално друштво” не само оствариво, него и неопходно да би се помирили демократија и капитализам. Ако се у томе не успе можемо доћи до неке врсте непрекидног ванредног стања јер ће државама управљати тржишта. Од 2009. године процес ширења, интеграције и демократизације не креће унапред аутоматски, сам од себе, већ је то иреверзибилан процес у коме се суочавамо са демонтажом демократије. Налазимо се на раскрсници. Политичка елита заправо нема интерес људима објашњавати да се важне одлуке доносе у Страсбургу, они се само плаше да не изгубе власт. (Habermas, 2011)

ЕУ није и не би требала постати комонвелт држава или федерација него, законска творевина око које су се договорили народи Европе уз сагласност грађана Европе (другим речима, ми са самима собом), у двојној форми, али без влада. Али поштовањем тог принципа политичка олигархија била би лишена темеља своје моћи. Више се не говори само о питању демократије, већ се мора поставити питање о достојанству. Нужан је нови уставни процес, а његов интегрални део морају бити грађани. Постоји ли алтернатива, постоји ли други начин осим овог неприметног преноса овлашћења које се управо одвија, ове пропасти европске политике? Иако се Хабермас залаже за помоћ медија који „морају“ помоћи грађанима у схватању у којој мери ЕУ утиче на њихов живот, а то је тешко остварљиво у свету у коме се реалност медијски производи, а догађај је изгубио супстанцијалност и постао објекат промоционалног моделирања, врста пропаганде је прошла у област кибернетике стварајући услове у којима су медији постали оружје за масовно уништење реалности и трагања за истином. Политичари би свакако разумели огроман притисак под којим би се нашли ако ЕУ пропадне. Нужна је

демократизација ЕУ јер ако се не успостави концепт уставне сарадње између држава и грађана Европске уније као најбољи начин да се изгради “глобално грађанско друштво”, идеја Европе могла би бити неповратно изгубљена. Уколико европски пројекат пропадне колико ће нам времена бити потребно да поново успоставимо неки status quo? Предстоји нам неизвесна будућност и упозорења из прошлости. Садашњост је недокучива.

Занимљиво је и како немачка канцеларка представља своју визију будућности Европе у којој би се с временом “сва моћ пренела у руке Европске комисије и која би водила Европу као нова европска влада” јер је управо на немачки предлог улога Европске комисије деградирана, те је њена функција у контроли процеса у фискалној унији, са егzekутивне, редуцирана на извештавачку улогу. На одређени начин то је покушај Ангеле Меркел да до “више Европе” дође путем “мање Европе” са намером да на Европу примени немачки модел, с јасном поделом на федералну и регионалну власт. Тек још један аргумент у прилог онима који сматрају да Европа полако постаје Велика Немачка.

2.4. УСПОН НЕОЛИБЕРАЛНЕ ДОКТРИНЕ

Левом делу популације неоконзервативизам је понудио идеологију цивилног друштва као један облик необавезујуће друштвене партиципације. Тиме је мање-више постигнут консензус између политички „припитомљеног“ грађанства који на неки начин изражава своје становише и нове корпоративно-либералне државе која то становиште контролише. Акције заинтересованог грађанства су социјално-каритативног и персонално-правног карактера, док се сваки „храбрији”, одлучнији, покушај бављења политиком отклања као непотребно презимање ризика.

За десни део сумњичавог грађанства неолиберална идеологија се одлучила на маргинама политичког спектра оставити десно-екстремистичке политичке групације, које се повремено јављају са својим радикалним националистичко културалистичким идејама и акцијама те тако производе разне етно-сентименте (протутурске у Грчкој, протумађарске у

Румуњској и Словачкој, протусловачке у Мађарској, протуромске у целој средњој Европи итд.), чиме на прихватљивом нивоу приказују грађанима могући исход својих циљева. На тај се начин постиже деполитизација друштва јер се људи држе или у страху од етнички и културно Других или у страху од наводно увек присутног десног радикализма са његовим јасним историјским конотацијама. Када је потребно, десни страх се употпуњује страхом од “левог терора”, па нам се подмећу могућности које делују око центра, што политику практички имобилизира. Било како било, владе бриселске Европе појединачно, као и ЕУ генерално, се обилато служе доктрином доместикације јавности ради остварења својих циљева. Тај процес се спроводи директно, потајно подржавајући политички екстремизам који онда служи контроли потенцијалних отпора, или индиректно, стварањем атмосфере страха која спречава сваку могућу резистенцију.

Данашње дилеме демократије везане су уз стална колебања између два екстрема: тоталитарне или популистичке демократије на једној и либералне демократије (у виду демократије људских права) на другој страни. Вредносну инверзију и недемократску инструментализацију јавности у корист моћних политичких монопола у свету, у значајној мери су обрађивали Маркузе и Хабермас. Уметно произвођење и обликовање јавног мњења по моделима индустријске, серијске продукције друштвене свести, диригирања и усмеравања остатака критичког мишљења, контрола и неутрализовање некадашњих средишта аутономне протутеже технобирокупатске владавине, обележја су претварања либералне традиције у псеудодемократску стварност. Као пропратна појава кризе присутни су и различити облици популистичке „технологије владања масама“, размрвљеним мноштвом које није могуће конституисати у аутентичну јавност, а која је способна осујетити тоталитарно (медијско) продирање отуђене политике у друштво. Програмирано медијско клонирање „публике“ прво је и најмоћније средство политичке владавине. Информације су први и најважнији извор свеукупне државне моћи којима се претварају грађани и публика у објекат, у пуки предмет манипулације чиме се ствара простор за претварање грађана и публике у објекат те све више одваја политику од напора за

успешнијим решавањем нагомиланих друштвених проблема. Званична политика постаје прагматична и реторичка, а политичка достигнућа и мерила квантитативна и формална. Због свега тога долази до изједначавања демократије и стварног демократског ангажовања са њиховим пропагандним и реторичким медијским „наступима“ што доводи до „неподношљиве лакоће“ политичког владања и дубоке кризе демократског уређења.

Ипак евентуални губитак легитимности може деловати подстицајно на социјалне протесте и довести до озбиљних сукоба. У социјалним и политичким околностима у којима се налазе балканске, али и неке друге земље на југу Европе, очување социјалне и политичке стабилности може се показати веома захтевним. На овим просторима је битно питање перспективе сагледавања ствари те само стварно стање ствари, али и очекивања о томе шта се може постићи у наредних неколико година. Уколико су очекивања негативна, после неколико година негативног привредног раста може доћи до релативно брзе друштвене дестабилизације.

У том контексту се може разумети чињеница да нове владе имају релативно кратко време учинити нешто што би преокренуло наслеђена негативна очекивања. У супротном, могу веома брзо изгубити поверење и подршку грађана, што ће учинити немогућим било какве озбиљније реформске промене самим тим јер је веома тешко учинити нешто што би до те мере побољшало стање ствари враћањем легитимности и поверења. На периферији Европе, али и у земљама захваћеним кризом, владе би имале много веће поверење гласача уколико би се значајно променила привредна кретања у ЕУ те проузрочило убрзани раст.

То је највећи ризик са којим се суочавају земље које се налазе пред рецесијом те стагнацијом од неколико година. Политичке елите су забринуте због очувања политичке легитимности, а услед тога и одговарајуће социјалне стабилности. Управо је неочекивано што досадашња негативна кретања нису имала за последицу озбиљније социјалне сукобе, што не значи да их неће и бити уз даљи раст незапослености и пад стандарда јер власти остављају утисак да не знају како

преокренути стање ствари, дакле није реално очекивати да то неће довести до веома озбиљних социјалних проблема, али и политичких последица.

У целом подручју западног Балкана није реално очекивати да се стање ствари промени онолико колико је потребно да се њихове привреде нађу на трајном путу привредног опоравка и раста. То је кључни проблем и за будућност јер се формирају очекивања о будућим кретањима. У овој кризи је потребно постићи добре резултате у првим месецима реформи, јер се иначе неће моћи рачунати са политичком и социјалном подршком, а до спровођења реформи и евентуалног привредног опоравка се не долази. Неколико таквих разочарања, и политичка и социјална ситуација може бити угрожена. Није случајно да је данас једна од главних политичких тема криза политичког водства и политичке визије будућности. Непостојање политичке стратегије и доследности, одсуство етичких обзира и све већа агресивност светских моћника, доношење политичких одлука у ужим и одвојеним доменима те неспособност да се мерама дневне политике дође до правих и дубљих демократских синтеза, део су кризе нашег времена која има своје жариште у деструирању јавности и јавног мњења. (Матић, 2007:432) Медијско обликовање јавног мњења и тумачења стварности, уз социјално повлашћивање, ствара „размрвљену“ слику јавности у којој се види само оно што чини суштину властите и шире светске збиље која се заправо губи из интересног видокруга. Медијски обликоване неистине добијају статус „неоспорне“ истине о којој нема расправе, тако да стање јавности подсећа на стање неосвештене масе која „заборављене лажи“ прима као веродостојну истину. Идеолошка корупција маса, медија и дириговане јавности још је отворенија и малигнија у земљама које су ишле путевима изградње „бескласног“ друштва, те је хипостаза идеологије и политике као „свеважеће начело самог живота“ у новонасталим условима добила обележја нове религије. У њено име је оствариван опсежан план економског, културног и духовног уништавања читавих народа.

Уместо да се нађе трећи пут између етатизма и неолиберализма, дошло је до капитулације европске социјал-демократије пред неолибералистичком, ауто-деструктивном политиком. То је данас очигледно у јужним земљама ЕУ, у

тзв. дужничкој кризи тежећи да озбиљно угрози опстанак целе ЕУ. Међутим основни проблем лежи у немогућности или неспособности да се на глобалном плану супротстави доминацији тих анонимних центара финансијске моћи, чији су таоци и најзначајније државе света, од САД до водећих земаља ЕУ, које имају подршку и ван „западног света“ у земљама попут Кине, Русије, у арапским земљама које располажу резервама нафте, што заједно доводи до продубљивање кризе. Руски и кинески капитал је у тихој и нетранспарентној, али незауостављивој експанзији. Руски капитал је у већ у неким европским банкама већински власник или претежни акционар. По неким америчким аналитичарима преко 600 милијарди евра кинеског капитала је током 2012. пласирано у европске банке, иако је Кина одбила позив за учешће у Европском стабилизацијском фонду, вођена својим интересом, чиме је учвршћен опстанак евра.

Крајње и темељно питање је, има ли човечанство снаге одупрети се тим аутодеструктивним тенденцијама у области профита и учинити нешто што ће самој идеји ЕУ донети обнову, и што ће спречити понављање и јачање криза као што су она у Грчкој, Португалу, Шпанији, а у најновије време и у Словенији, а која ће се ускоро проширити и на друга поља људског живота?

Како смо културолошки и медијски удаљени од збивања у земљама Латинске Америке, потребно је више наде и пажње посветити се оном што се догађа у земљама Латинске Америке, посебно у земљама које су ослобођене од популистичких елемената, Бразила, Чилеа, Аргентине. Можда је део наде могуће наћи и у победи социјалиста у Француској, посебно уколико се остваре обећања о опорезивању енормних профита, о онемогућавању коришћења профита у сврхе стицања индивидуалног енормног богатства јер онда у Европи добијамо једно чврсто упориште за отварање неке нове перспективе која нуди наду да човечанство није неумитно суочено са варварством и са потпуном пропасти, и потпуним ишчезнућем.

Идеологијски приказ неолиберализма протумачен као протежирање слободе на све сегменте друштва да је тржиште неограничено, и да оно мора бити неограничено, и да је то нека

позитивна вредност, а да је алтернатива томе само ропство, то је напросто једна идеологијска лаж. Профит се може и мора доводити у питање јер у противном, човечанству прети пропаст те је због тога нужно демократским законима ограничити могућност неодговорног трошења капитала, искључити могућност берзовних манипулација и радикално опорезивати оне који енормно зарађују. Радикално опорезовање, које је некад било на снази у скандинавским земљама и САД, а данас је доведено до апсурда јер се више опорезују они који зарађују просечно или испод просека, а зарада преко неког просека готово је неопорезива. Ако то није могуће спречити онда ћемо „робље и остати“ па као такви и не заслужујемо живот који се темељи по мери човека, односно не заслужујемо опстати.

У земљама западног Балкана је евидентна чињеница да чак и кад су номинално социјалдемократске странке на власти политика која се спроводи у искључивом је интересу тих анонимних центара светске моћи, који су репрезентовани институцијама попут ММФа, Светске банке, политика која је интересу локалних тајкуна, а који су наравно у спрези са тим међународним центрима. И управо је због тога у свим тим земљама на делу процес деиндустријализације и процес цивилизацијске и културне регресије.

Ако човечанство опстане, хоће ли опстати народи овог простора на којем се проводи политика потпуне експлоатације свих облика друштвеног живота са паралелним процесом намерног „заглупљивања“. Народи ових простора постати ће колатералне жртве ове апсолутне слободе тржишта и апсолутне слободе послодавца да намећу своје услове радницима. Наметнути и свестан процес цивилизацијског регреса најјасније је видљив у процесу раста неписмености, односно немогућности елементарног разумевања неког текста, већ је на делу страховито урушавање квалитета образовно васпитног система. У домену социјалне политике уочљив је све већи проблем повећања броја сиромашних јер у ту групацију не спадају неке маргиналне скупине, него често обични грађани који су захваљујући политици банака, пропасти индустрије остали без посла јер је њихово радно место нестало или су подвргнути суровим условима тржишта рада. То су људи који живе на рубу, људи којих нема или људи који нису у могућности плаћати рачуне.

На културном плану је све изразитији став да је културна вредност само оно што је тржишно исплативо, наиме неукус и кич, односно тенденције варваризације културе. Такозвана врхунска култура опстаје само захваљујући енормним напорима културних радника. Све је усмерено, под притисцима ММФ, смањењу јавних давања те су сходно томе издвајања за културу све мања. Јавно здравство се перманентно урушава, а здравље је постало доступно само неким.

2.5. РУШЕЊЕ СТАРОГ, (НЕ)СТВАРАЊЕ НОВОГ

Слом социјализма је отворио пут стварању друштва које би требало донети ослобођење према западном моделу парламентарне демократије и тржишне привреде. Очекивано изненадно ослобођење проузроковало је уништење идеје југословенског заједништва, док је са друге стране Немачка започела процес уједињења, те је земља губитница у два светска рата постала, кроз процес уједињења Европе, светска и европска сила. Случајно су оба ова процеса са дијаметрално различитим циљевима, нагло ојачала у истом тренутку. Југославија је кроз своју историју била везана уз Европу првенствено тиме што је била европска творевина, настала под покровитељством Европе понајвише због европских потреба и интереса, носећи идеју Европе и заједништва у својим темељима, као врсту Европе у малом. Југославија је створена као заједница која је обједињавала народе различитих језика, вера, обичаја, историје и културе па је у самом свом зачетку била сведок неопходности европског пута и опредељења показујући тиме да је могуће створити заједницу наднационалног институционалног оквира од мултинационалног, мултијезичног и мултикултуралног становништва. Иако обе Југославије нису оствариле своје циљеве, покушавале су, иако безуспешно успоставити равнотежу између целине и делова, одржати јединство у различитости, али и потврдити особености разлика у истом оквиру. Због тога се нужно намеће закључак није ли идеја Европе поражена на распаду Југославије, те какво је то прокламовано јединство и различитост које није могло издржати и одржати мултикултуралну заједницу на Балкану? Да ли је могуће остварење Ортегине мисли са почетка 20. века

да би „бродолом комунизма“ могао значити „потпуни слом европског човека“. (Gasset, 1988:138)

У том времену Европа се сагледава као покретач националних тежњи и стремљења, духовни темељ те симбол слободе и људског достојанства. Временом се на Балкан у већој или мањој мери почело гледати као на простор коме се желело оспорити европско порекло, сагледавајући га као нешто друго од Европе. Шта је Југославија донела или одузела Балкану? Југославија је у себи носила идеју заједништва, али је у исто време Југославија била нека врста преурађене најаве ЕУ. Распад Југославије заправо је резидуални тријумф менталитета формираног кроз векове османлијске власти. Превладала је жеља ка изолацији, у властитом клаустрофобичном оквиру национализма. Циљ у будућности ће бити ЕУ, али свака од новонасталих националних држава ће у оквиру свог територија радити шта желе. Неспоразуме које је пре решавао Истанбул или Беч, сада решава Брисел. Пораз те Југославије Балкану је задуго, ако не и дефинитивно, избрисао мисао о регионалном идентитету и перспективама његова прерастања у политички суверен и зрео субјекат. Из ЕУ се Балкан данас посматра као простор са становништвом које треба довести у ред и васпитати за извршење задатака које васпитачи планирају за њих. Када се последице пропасти Југославије поставе у контекст симболичке географије савремене Европе, до изражаја долази већ познати механизам легитимизације колонијалних односа и пракси помоћу представе према којој други живе у другом времену: „међународна заједница“ бивше Југославене види као несамосталне и недорасле политичке субјекте, шта отвара пут за примену експеримената и увезених модела у обликовању њихове друштвене реалности и будућности. При томе се у потпуности игноришу личне и колективне жеље, афинитети, идеје и снови које грађани на простору бивше Југославије носе као пртљак из прошлости. Наследници краљева постали су епигони, а умножили су се пороци себичности, бескрупулозности, изразит је етички нихилизам, а посебно је видљив слом регионалног самопоштовања, интегритета и самосвести. Наметнут је концепт праволинијског развоја те се простор Балкана сагледава као „заостао“. А нико се не сме посматрати заосталим јер нема критерија по којима

је неко напреднији од неког другог. Различитост и другост се не смеју стављати у категорије заосталости и напретка. Балкан који себе мери према неком другом представља фундаментални филозофски неспоразум. Ту на делу нису процене и упоређивања, већ категорије квалификовања и дисквалификовања. Као историјске мере, оваква упоређивања не само што не доликују дигнитету људи, већ су изравно мотивисане колонијалистичким менталитетом и амбицијом за супремацијом. Балкан једноставно јесте Балкан: ни бољи, али ни гори од било ког другог дела света. Ипак - различит, свој, управо као било који други део света. Уз све њихове економске, технолошке, војне, политичке и идеолошке разлике, ни једно друштво није ни „развијеније“, али ни „заосталије“ од било којег другог друштва. Балкан је потиснут у Друго Европе. У фантазији Балкан има оно чега се плашимо и о чему сањамо. (Todorova, 2010).

Данас као да се заборавља да интелектуалне елите имају најважнију одговорност за оно што се дешава у државама или заједницама, не на обликовање политике већ као коректив, критичар или предлагач одлука које су од виталног значаја. Потребно је више утицати на обликовање јавног мњења које је резултанта обликовања интелектуалних и политичких елита. Ипак, политичке елите су разједињене, а са друге стране упитно је може ли их се назвати елитама? Неспремни су ангажовати се у кључним проблемима и решавању виталних националних проблема због егоизма, недораслости проблемима, коруптивности и спремности да се национални интереси подреде личним. Али како је данас све подређено интересима политике, па и сами интелектуалци, у овом тренутку није могуће промишљати да су они спремни, способни или вољни утицати на обликовање националних интереса државе.

И само промишљање о Европи се зато данас сагледава у светлу у коме су чињенице другоразредна ствар, а наметнуто, обликовано мишљење о тим чињеницама постаје примарно, али је увек инспирисано потребним политичким идејама, било личним, колонизаторским или освајачким. И сама историја више није интерпретирање прошлости темељем чињеница, већ темељем реинтерпретација, односно тумачења са становишта

данашњег интереса или данашњег тумачења стварности. На тај начин свесно или не ради се одклон и одрицање од наших властитих вредности. Британски историчар Тојнби (Toynbee) у десетотомном делу *Study of History* детаљно описује 21 пропалу цивилизацију, наводећи да су симптоми умирућег друштва следећи: рат постаје опсесија, техничке вештине надмашују морални и духовни раст, истинску креативност замењује „напуштање морала“, присутно је помањкање самоконтроле, „различитост слобода“ уништава породице јер недостаје брига и изградња односа те људи почињу веровати да светом управља случајност, па у ствари није важно како живе. Он такођер наглашава да је сила фактор који мења свест људи. Може ли се одупрети колонијалном покоравану великих сила који траже примену својих модела, примену свог начина мишљења како би радили само у њиховом интересу сачувајући или ограничавајући се на минималне услове за властити опстанак? (Тоунбеј, 2002) Политичка реалност Европе се заснива на бризи за европско заједничко тржиште, а неопходно је вратити се самој идеји Европе, њен филозофски темељ и порекло из духа филозофије. (Ђурић, 2003:81)

У процесу „европеизације” бивших југославенских друштава, југославенска прошлост се не своди само на пуку историјску чињеницу, него често бива потпуно игнорисана. Такво брисање, свеprisутно у институционализираним праксама историјског ревизионизма, доживљава се као неопходно чак и када су у питању простори који су у периоду социјализма представљали тачке алтернативног и космополитског. Још један ефикасан начин да се југословенско искуство искључи из преговарања о садашњости и будућности је његова тривијализација, ритуализација, и кодификација укључивањем у „индустрију комунистичког искуства”. Основна премиса ових поступака је деполитизација тог искуства и пракси сећања: они се ограничавају на сферу приватног, личног и сентименталног, или пак своде на објекте масовне популарне културе и потрошње.

Свођење југословенско искуства на деполитизирани приче, тривијалне сентименте, кичасте збирке предмета из доба социјализма и бизарне комеморацијске праксе утврђује разумевање афекта и емоција као препреке за легитимно

политичко деловање. Постсоцијалистички субјекти који својој прошлости приступају са великом количином емоционалног улагања представљају се као неспособни или незаинтересовани за артикулацију политички релевантних порука и захтева, а њихови покушаји да у југословенско искуство уграде политику будућности одбацују се као сентиментална, опсесивна и непродуктивна окренутост прошлости. Међутим, на супрот популарним категоризацијама, емоције не представљају супротност рационалном, нити препреку за политичко деловање: као шта истиче Хју Рафлс (Hugh Raffles), „односи, знања и праксе нису одређени само друштвеном моћи и дискурсима, него и емоцијама. То нас упозорава на чињеницу да су емоције, мада променљиве, такођер и свеprisутне, и као такве стално изнова одређују саму рационалност“. (Raffles, 2010)

Шта је данас остало од снова и надања? Људи пристају на прилагођавање актуалном стању а, свет, постоји и даље. Сваки досадашњи напор губи на вредности јер је у трену превазиђен, а у будућности припада другом времену, другачијем размишљању које, нити је препознато, нити добродошло код оних за које се гајила нада да би барем могли послушати изговорено. Баш као и „објективни“ наративи о Југославији као хисторијској чињеници, овакви приступи „затварају“ носиоце југословенског искуства у прошлост из које није могућа никаква легитимна интервенција у садашњост и аутономни приступ властитој будућности те је таквим приступом блокирана свака еманципацијска политика, свака критичка расправа и политичко деловање које би било усмерено на тражење истинске алтернативе садашњем увреженом и наметнутом начину мишљења. Због свега тога у тумачењима садашњости и будућности намерно се искључују различити облици сећања на социјализам и различите врсте југославенског искуства, те се прошлост приказује као хладан, линеаран историјски наратив и одузима јој се покретачка снага и могућност да објашњава садашњост и утиче на стварање другачијих, прихватљивијих визија будућности. Ипак, такво наслеђе има специфичну конфигурацију емоција као продуктивна аналитичка категорија те би требало имати важну улогу у политичким промишљањима о садашњости и будућности.

Кад је почињало стварање нових држава и рушење „омрзнутог“ старог система, ствара се слика величанственог окружења и тумачења стварности. Велика група избежумљених и завараних, стварала је ефекат масовне хистерије. Мислило се да је дошло време кад ће људи почети размишљати својом главом, а претходно стање ће бити тек ружна успомена на заосталост и ограниченост, да треба живети нормално, непрестано развијати свест, искориштавати потенцијале и уживати у међусобној комуникацији и интеракцији, међусобној изградњи и самоостварењу. Различита тумачења стварности су се базирала на мисли да колектив неће бити пресудан, да ће појединац надвладати, али се касније показало право лице немерљиве количине несигурности, сујете, недостатка самопоуздања које су за терапију захтевале искључиво похвале.

Свођење приче о Југославији на скуп података, предмета и докумената требало би нам пружити дистанцирану и објективну слику о томе шта је значило живети у Југославији, а при томе се игнорише чињеница да је за читаве генерације грађана на простору бивше Југославије то део проживљеног искуства. Генерације бивших Југославена тако и сами постају објекти прошлости јер им је одузета могућност преговарања о садашњости и будућности са позиције која би узела у обзир њихово социјалистичко искуство. Инсистирање на социјалистичкој прошлости разуме се не као жалост за изгубљеном прошлошћу, него као призивање прошлости која никада није постојала те се назива носталгијом као преношење утопије – идеалног друштвеног уређења, благостања и успеха, реда и сигурности – на свакодневицу и несигурност данашњих животних услова. Али такав став игнорише искуствен, проживљени аспект ове прошлости. Њима се на тај начин ускраћује могућност да се позову на оне аспекте тог искуства које желе истаћи, не као замишљену, него као доживљену, алтернативу данашњим друштвеним односима и превладавајућим вредностима. И у овом интерпретативном оквиру грађани друштава на простору бивше Југославије представљају се неспособни деловати као легитимни политички субјекти који разликују фантазију од „објективне прошлости“, проживљено од измишљеног.

Акцент на идеализацији југославенске прошлости, на њеном удаљавању од проживљеног изједначавању са фантазијом, има ефект који се може упоредити са тотализирајућим ефектом „тоталитарне парадигме“ разумевања сећања на социјализам о коме говори Марија Тодорова, истичући да „превлађујући идеолошки третман нас жели уверити да све долази у пакету: да не можеш имати стални посао без захтева тржишта, мир међу различитим етничким групама без присилне хомогенизације, или бесплатну здравствену заштиту без тоталитаризма. И пошто по таквој интерпретацији не може желети део, а да не желиш целину, свако позитивно спомињање социјалистичке прошлости постаје идеолошки сумњиво (Todorova, 2010).

Тако и бивши Југославени не могу указати на конкретне позитивне аспекте југославенског социјализма о којима говоре са пуно емоција темељем властитог искуства, а да нису оптужени за идеологизацију и идеализацију тоталитарне прошлости, или жељу за повратком у социјализам. Такав приступ одбацује значај и потенцијал интимног знања као важне социјалне категорије: знање засновано на личном искуству и прошлост као простор интимности (схваћене у широком аспекту, као простор емоција и афеката) имају значајну улогу у политичким преговарањима на различитим друштвеним нивоима. Ипак тумачења утопије као наличја „нормалности живота“ значајна је, јер се таквим тумачењем успоставља директна веза између југославенске прошлости и будућности, али и као покретачка снагу и оруђе еманципације. Инсистирање на одређеним аспектима и значењима југославенске прошлости, који као такви у време социјализма нису нужно били присутни или релевантни, грађанима друштва на простору бивше Југославије даје, не само глас за отпор доминантним вредностима и друштвеним односима, него и могућност за уобличавање алтернативних визија, односа и наратива. А та могућност је данас, у време нормализираних и нормативних дискурса и хегемоних односа моћи, од суштинског је значаја.

Распадом бившег система и друштва и вредности критика није била пожељна, била је равна националној издаји, рушењу сна. Линија мањег отпора је најважнија лекција савременог друштва у којем се размишљање сматра замарањем, узалудним губљењем времена, чак непотребном компликацијом.

Тражи се и узима већ припремљено и сервирано. Наизглед самоиницијативно, додају се нови облици глупости и стално се трага за вођом, узором, идолом, тражи се нит водиља. Потрага се претвара у добровољан чин. Али, већ зацртано, само није под знаком питања, једина истина без дозволе за друго мишљење, посебно не за властито, тежи једноумљу. Зашто се замарати размишљањем, кад имамо вође који раде у нашем интересу и размишљају уместо нас?

Друштво је, и поред обећаних промена, очувало традицију провинцијализма где мишљење није препоручљиво, или исправније мишљење се уопште не очекује. Ипак некада се мислило, иако је све мање сећања на та времена. Како би иначе проживели један период у којем је постојао нормалан живот, сигурност без посла, без живљења? Сада, кад је доба социјализма заувек прошло, може се барем тврдити да су људи живели животом достојним човека. Међутим, у једном тренутку је мишљење изгубило на популарности и врло брзо се предало без борбе. Свугде иста прича, исти бесмисао, исте сузе, иста патња, иста глупост, исто жаљење. Свакодневица добива изглед бесмисла и безнађа, без простора за свенародне побуне. У прошлости је из благостања изникао бес који је произвео лудило, а то лудило је завладало и још увек траје, а разум још увек чека. Ипак, сви желимо боље, сви желимо позитивну промену иако не знамо како би та промена требала изгледати јер сви имају своју верзију. Сви су сагласни да је промена нужна јер је овакво стење неодрживо.

Сваки човек је вредан далеко више него што мисли јер је способан рушити наоко неосвојиве тврђаве. Сада само имамо више цркава, мање фабрика, све мање радника, све више робова, све мање живљења, све више уништавања. Све је усмерено ка потрошачком друштву са великим тржним центрима који су ту да постанемо и останемо напуњених стомака, а испражњене главе јер смо претворени у навикнуте, тупе, глупе индивидуе, обешчашћене у корену. Имамо све, а немамо ништа. Некад гласно изругивано више није егзибиција за претварање. Сада је стварност, препозната и призната уметност коју се озбиљно схвата. Колико год је потреба за разумевањем јака, тешко је разумети и схватити све те блештаве ходајуће празнине, хладне самозване величине спремне на гажење властите личности

због насловних страна и изговарања увек поновљених фраза без значаја. Остати неприлагођен у сваком погледу јесте тешко, али нема се шта изгубити осим већ изгубљеног, а увек постоји изгледна могућност да поново добијете себе.

Алтернатива постојећим, хегемоним и нормативним дискурсима подједнако је неопходна и на европском плану где, успркос политичким елитама које инсистирају на томе да је данашња Европа, оваква каква јесте, једина могућа и одржива, грађани Европе све чешће и на најразличитије начине поручују да је неопходно отворити просторе за плурализацију идеја и дискурса о Европи и озбиљно схватити нове и алтернативне моделе политичке организације и деловања. Зато и данашњу европску кризу треба схватити не само као још једну (негативну) паралелу између Југославије и Европе, него и као прилику за ново и другачије мишљење Европе и европејства, закључивши да је некад, „побуна маса“ била оно што се сматрало опасности по друштвени ред и цивилизирајуће традиције западне културе. У наше време, међутим, главна опасност, изгледа, прети „од оних на врху друштвене хијерархије, не од маса“ (Laš, 1996: 12).

3. ПРОЦЕС „СТВАРАЊА“ ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА

Иако ЕУ није, нити тежи изградњи по моделу нововековне националне државе или непотпуне савезне надржаве, њеном *sui generis* политичком систему недостају неки атрибути који постоје у политичкој парадигми националних држава. Као *sui generis* политичка заједница не може бити изведена нити из својих идеолошких, нити из својих културолошких или уставних предструктура. При том се намеће питање како схватити и развити колективни грађански, а тиме и политички идентитет на нивоу ЕУ-а који је нужан темељ демократског процеса? Да ли је могуће постојање европског политичког грађанства у ЕУ? Који је то облик политичког јединства нужан за развој демократских претпоставка на нивоу ЕУ? Да ли је Лисабонски уговор успео нагласити значај европског грађанства као непосредног односа грађана према ЕУ? Ова новина Лисабонског уговора врло је значајна за даљње смернице будуће европске политике. Грађанин је, у складу с традицијом политичког мишљења, држављанин републике, не само с правима већ и обавезама за активним учешћем у обликовању и управљању заједницом. Идеја „Европе грађана“ се не може остварити без самих грађана, на темељу посебног европског идентитета који није утемељен само на заједничким традицијама, историјској и културној баштини које су заједничке европским народима, већ се темељи на пројекту уједињења Европе. Тиме је у пракси утемељен концепт који ће касније на теоријском плану образложити Хабермас као идентификацију европских грађана с “уставним патриотизмом”, где темељ идентитета није задан ретроспективно, већ се изграђује *pro futuro* ширењем грађанских права и стандарда грађанства уз непрестано обогаћивање и развој тих атрибута (Habermas, 2008).

3.1. ОД ЕВРОПСКОГ ПОЛИТИЧКОГ НАРОДА ДО ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА

Може ли се тврдити да се Лисабонским уговором потврђује значај продубљивања улоге европског и потицања

колективног грађанства у ЕУ? Има ли ЕУ као демократска политичка заједница свој *demos* и како превладати и смањити демократски дефицит ЕУ?

Појам *demosa* се дефинише као “народ за политичке сврхе“, односно „грађанскога тела, а не нације” (Jolly, 2005: 12). У том смислу појам *demosa* покрива политичку заједницу, а појам нације се односи на етничку скупину, политички неутемељену. *Demos* се у том смислу дефинише као политички народ са заједничким идентитетом те представља групу људи са осећајем заједничке припадности која жели учествовати у демократском процесу одлучивања. Постоји ли на европском нивоу политички народ који поседује осећај заједничке припадности и заједнички идентитет? Другим речима, постоји ли европски *demos*, да ли је он могућ и нужан? Због тога је, посебно у контексту ЕУ, потребно нагласити разлику између правнога и социјалнога значења *demosa* (Исто, 2005: 14-15).

Прву групу чине етно-културни елементи који чине језик, историја, политичка пракса, етничко порекло и религија, а другу субјективно-емоционални елементи, као што су солидарност и идентитет. Постоји паралела између правнога значења *demosa*, које одговара *jus soli* концепту народа као норме, и социјалног значења, са етно-културном и субјективно-емоционалном условности, које одговара *jus sanguinis* концепту народа. Имајући на уму ту поделу унутар концепта *demosa*, намеће се питање да ли је могуће постојање европског политичког народа без постојања заједничких етно-културних елемената те како се њихов недостатак рефлектује на стварање субјективно-емоционалних елемената? Бројни аутори верују да се европски политички народ не може темељити на етно-културним елементима, већ се европски *demos* изграђује на одређеном скупу нормативних вредности (демократија, слобода, толеранција, европски социјални модел политичке економије те поштовање различитости), а не есенцијалним карактеристикама или идентифицира „другог“ насупрот којем би се *demos* формисао (Jolly, 2005; Cerutti i Rudolph, 2001).

У стварању колективног етничког идентитета народа важна је идентификација „другог“, односно друге (етничке) групације насупрот којој се народ хомогенизује стварајући

и јачајући националну свест. За одређење „нас“ нужно је знати „ко су они“, нужна је демаркација, територијална и психолошка, између нас и њих, тј. идентификација „другога“, или кроз мисао “знамо ко смо, само ако знамо ко нисмо, а често само ако знамо против кога смо.” (Cerutti i Rudolph, 2001: 5). У креирању европског политичког идентитета не полази се од тих претпоставки, већ од нормативних вредности које ће бити заједничке свим грађанима као надградња етничком идентитету.

3.2. ПОЈАМ ГРАЂАНСТВА ЕУ У УГОВОРУ О ЕУ (МАСТРИХТСКОМ УГОВОРУ)

Уговором о ЕУ (Уговора из Мастрихта) 1992. године, ЕУ је успостављена као економска и политичка заједница (*sui generis*), али и као политички систем (од институција, актера, вредности и процеса одлучивања). Европско грађанство је установљено истим уговором, потписаним 7. фебруара 1992. Појам “грађанство” (*citizenship*) је употребљен као комплементаран појам држављанству, које сви грађани ЕУ стичу у својим државама. Није било могуће употребити појам “држављанство”, јер ЕУ није надржава нити има класичне атрибуте државе, већ је то посебна политичка заједница без државе.

Сдруге стране, у политичком вокабулару западноевропских земаља појам грађанство заменио је појам *nationality* (припадност нацији), тј. држављанство. Појам грађанин, према концепту конституционализма, означава појединца који од државе добија заштиту, али и гаранцију поштивања људских права и права на суделовање у одлучивању о јавним пословима. Универзалистичка идеја грађанства кулминирала је у Француској револуцији и у Декларацији о правима човека и грађанина. Русо је утемељио модеран концепт грађанина по коме је грађанин слободан и аутономан појединац који учествује у доношењу одлука које су сви обавезни поштивати. Русоов концепт грађанина произлази из класичне републиканске традиције која повезује републиканску политичку заједницу с премисама индивидуализма. Држављанин је припадник државе са правима и обавезама, док је грађанин, у складу с

традицијом политичког мишљења, држављанин републике са правима и обавезама држављанина али и активним учешћем у обликовању и управљању том заједницом. На таквом промишљању темељи се идеја обликовања европског грађана која своје остварење добива Уговором из Мастрихта. Ипак, њему претходе значајне одредбе које постављају темељ будућег развоја концепта европског грађанства. Римским уговором из 1957. године установљене су четири основне слободе на којима се темељи Европска економска заједница: слобода кретања роба, капитала, људи и услуга. Слобода кретања људи унутар европске заједнице темељ је европског грађанства. Уговором из Мастрихта 1992. установљено је европско грађанство: члан 17. европски грађанин дефинише “сваку особу која је држављанин државе чланице те је уједно и грађанин Уније. Грађанство Уније биће комплементарно и неће бити замена за национално држављанство”. Сви држављани држава чланица ЕУ-а су стекли право слободног кретања, али не само као право изведено из комплекса четири слобода јер су Уговором из Мастрихта утврђена следећа обележја европског грађанства: слобода кретања и становања; слобода гласања и слобода избора; право обраћања европском парламенту, односно право подношења петиције Парламенту и право обраћања Омбудсману – европском “јавном правобранитељу”; право на приступ службеним документима европског парламента, Већа ЕУ и Европске комисије; право на обраћање институцијама ЕУ на једном од службених језика.

Након Мастрихтског уговора и у следећим оснивачким уговорима се ширило утемељење европског грађанства, али и у секундарној легислативи Уније. Уговором из Амстердама, из 1999. године, проширен је каталог грађанских права и обавеза увођењем клаузуле која омогућује институцијама ЕУ-а предузимање мере против дискриминације европских грађана на темељу пола, расног или етничког порекла, религије или веровања, инвалидности, животне доби или полне оријентације. У Уговору из Нице, који је ступио на снагу 2003. године појачане су одредбе о слободном кретању и сталном боравку.

Иако је грађанство ЕУ-а у примарном законодавству Уније озакоњено тек Уговором о ЕУ, расправа о европском грађанству се убрзала уочи одлуке држава чланица да

европски парламент више не буде само демократска фасада у којој седе представници националних парламената, већ да буде конституисан од представника грађана који би целој европској заједници дали демократски легитимитет и нагостили следећи корак у развоју европске интеграције – прерастање Европске заједнице у ЕУ. Расправа о директном представништву грађана у таквом европском парламенту отворена је 1976. године, Актом о увођењу општих непосредних избора за представнике у Парламенту. Расправом “Европа грађана” утврђено је да пројект европске интеграције није само пројекат европских елита и националних политичких класа, већ заједнички пројекат у којем учествују и грађани, држављани држава чланица Европске заједнице. Циљ такве расправе, пројекта названог “Европа грађана”, био је да се економски и правни положај припадника европске заједнице допуни политичким правима на европској разини.

У преамбули Римског уговора је споменут задатак постављања „првог темеља шире и дубље заједнице народа”. Међутим, „заједница народа” је била конструисана на темељу представништва националних егзекутива која су творила институције европске заједнице, али представници политичког народа нису били директно него само посредно заступљени у институцијама и телима тадашње европске заједнице. На тај начин „дефицит народа” је изазвао и „демократски дефицит”, а самим тим и питање о демократ-ском легитимитету једне заједнице јер је недостајао темељ демократске заједнице – народ.

На састанку Европског већа 1984. године успостављен је Одбор за Европу грађана под председањем Пјетра Адонина (Pietra Adonnina) са задатком утврђивања аспекта европских интеграција који ће имати последице на свакодневни живот држављана држава чланица. Извјештај Адонинова одбора, „Европа грађана“ износи препоруке о поједностављењу граничне контроле, о међусобном признавању диплома те о раду и боравку. Извештај је такође указао да идеју Европе грађана није могуће остварити без самих грађана, на темељу посебног европског идентитета који није утемељен само на заједничким традицијама, историји и културној баштини, већ је окренут будућем пројекту уједињења Европе, чиме је

добивен темељ теорије коју је Хабермас описао као “уставни патриотизам”, сматрајући да се идентитет темељи на ширењу грађанских права и стандарда грађанства.

Идеја Европе грађана и европског грађанства лежи у обећању да ће конкретна права грађанства бити на добробити свих, а идеја европског грађанства ће придонети повезивању народа Европе не на заједничкој прошлости, већ на пројектованој заједничкој будућности. (Станковић Пејновић, 2011в:1280) Због свега тога идеја европског грађанства не само да може придонети процесу европских интеграција већ доприноси и остварењу мира и међусобном разумевању у целој Европи. Унаточ историји коју обележавају бројни конфликти, Европљани одбацавањем негативног наслеђа прошлости могу изградити будућност без поновљених погрешака из прошлости, па је стога императив стварања таквог грађанства међусобно упознавање, путовање кроз Европу без граница ради међусобног упознавања, размене искустава и могућности запошљавања и миграције без ограничења. (Berting, 2006).

Основна права грађана ЕУ кодифицирана су у тексту Повеље о основним правима, коју су на заједничком засједању у Ници 11. децембра 2000. године усвојили Европски парламент, Европска комисија и Веће министара ЕУ-а. Повеља је након тога инкорпорирана у Уговор којим се установљује Устав за Европу, потписан 2004. године, али одбачен референдумима у Француској и Низоземској 2005. године. У међувремену Европски суд правде је признао Повељу о основним правима као правно обвезујући за све државе чланице Уније, признавши јој истовремено значај изражавања уставне традиције, заједничке државама чланицама. Након неуспеха европског устава, Европски парламент изнова је прогласио Повељу о основним правима крајем 2007. године, а Лисабонски уговор је тој Повељи дао једнаку правну важност као и оснивачким уговорима. Она је значајна јер обухвата целину грађанских, политичких, социјалних и економских права која су гарантована грађанима ЕУ. У односу на грађанство ЕУ-а и његов однос према држављанству државе чланице Повеља је унела једну корекцију; атрибут „комплементарно” замењен атрибутом „додатно”, чиме је исказана намера да се национално држављанство не надокнади европским грађанством.

3.3. ЗНАЧЕЊЕ ЕВРОПСКОГ ИДЕНТИТЕТА ЗА ИЗГРАДЊУ ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНИНА

Пројекција европског идентитета није могуће без великих промена у националној свести самих Европљана. Узимајући у обзир бројне културне елементе по којима се Европљани разликују и који ће их делити у будућности питање је може ли различитост културе бити темељ европског идентитета? Главно обележје Европе је културна и традиционална разноврсност, а Хабермас управо у признању разлика види темељ заједничког идентитета. Зато је упитно има ли интеграција Европе за циљ изједначавање ових разлика? Интеграција ће углавном бити најважнији елемент у уједињењу европских земаља иако ће се у неким случајевима нове функције вероватно бити приписане разликама (Golka, 1999: 153–158). Ипак, интеграција и глобализација, баш као сви друштвени процеси, побуђују отпор неких народа и фракција, доприносећи продубљивању разлика. Културна разноврсност и богатство културе и језика представљају важну вредност одређене нације те их се и не треба одрицати.

Посматрајући историјске, етничке, културне, лингвистичке и институционалне различитости држава чланица ЕУа, видљиво је одсуство нужне солидарности између грађана ЕУ-а као елемент конституисања политичке заједнице националних држава. Политички идентитет је “свест о припадању релевантним политичким групама и политичким структурама”, а он је битан за “објашњавање легитимације саме политичке заједнице и за легитимну употребу моћи од стране саме државе” (Bruter, 2005: 10). Под претпоставком да јединствени европски *demos*, као *demos* националне државе, није нити пожељан на европском нивоу, питање је може ли ЕУ остварити политичку легитимност без постојања европскога политичког идентитета међу грађанима европских националних држава?

У значењу европскога идентитета за конституисање европскога политичког народа неколико је важних темеља колективног идентитета. Идентитети нису задати, већ се стварају и мењају те увек требају бити сагледавани према тој непрекидној интерној и екстерној динамици. Такођер значење

„другог“ за формирање и мењање колективног идентитета је променљиво, будући да одређени „други“ имају већу улогу у стварању колективног идентитета и његовој диференцијацији. Идентитети су креирани и перципирани и од припадника одређене групе, и од оних „других“, иако те перцепције могу чак и знатно одступати једна од друге. Политички идентитет није статус појединца у заједници јер обухвата „целу филозофску позицију појединца према демократији, заједници, друштву и односима између људи, а која се на неки начин конституише у имагинарним институцијама социјалног уговора.“ (Bruter, 2005: 11) Неки од аутора наглашавају да идентитет није искључиво објективна датост, већ најчешће питање перцепције.²

Иако европски идентитет постоји код одређеног дела грађана, он се интерпретира као секундарна, комплементарна национална идентификација, односно декларисање европске припадности, не представља над европски идентитет који би поништио национални идентитет, него долази до мултиплицирања идентитета и њихове хијерархичности.

Стварање европског идентитета треба сагледавати у контексту времена јер идентитети нису фиксни те временом долази до еволуције идентитета. Упоређујући националан и европски идентитет треба узети у обзир временски неразмер краткоће европскога интеграцијског процеса па тиме и европског идентификовања, насупрот вишевековној традицији националних држава и националног идентитета. Што се тиче могућности „стварања“ или јачања европскога идентитета, неки аутори (Bidelux, 2001: 21) мисле да је нужно активно креирање европског идентитета уместо чекања да се он појави спонтано. Лафан, конструктивистичким приступом и концептом Бенедикта Андерсона о нацији као „имагинарној заједници“, тврди да би се политика ЕУ требала темељити на стварању европског идентитета по том концепту те

2 За процену нивоа европског идентитета оквирно се може узети истраживање Евробарометра чији резултати показују да 37 % грађана ЕУ-а има искључиви национални идентитет, 48 % има националну, али секундарно и европску припадност, 4 % идентифицира се прво са Европом, а онда с нацијом, код 7 % их је национална и европска припадност у равноправном односу, док их 3 % има искључиво европски идентитет. Резултати испитивања показују да иако висок проценат грађана ЕУ-а још увек има искључиво националну припадност, већина их се идентификује прво с нацијом, али потом и са Европом. Види: Standard Eurobarometer 62, 2005

тежити стварању Европе као „имагинарне заједнице“ кроз три димензије: начелу грађанства ЕУ и осигурању темељних права на европском нивоу; развијању симбола и политике са циљем развијања осећаја припадност ЕУ-у те развоју транснационалних мрежа и транснационалне сарадње. (Moxon Browne, 2004: 83) Надовезавши се на приступ Лафана, Кедерман (Cederman, 2001: 158-64) такође предлаже modele за изградњу колективног идентитета на европском нивоу те последично европске политичке заједнице кроз образовање (европеизацију националних образовних програма), језик (реформу вишејезичног режима ЕУ-а ради побољшања комуникације) те масовне медије (ради стварања паневропског комуникацијског простора).

Стварање колективног политичког идентитета ЕУ-а те европске припадности већине грађана ЕУ-а је комплексно, а главни изазов за Унију представља постизање равнотеже, с једне стране различитости, динамике и плуралности те заједништва, кохезије и солидарности те с друге стране, фрагилне равнотеже која изражава бит европске интеграције. Бројни аутори управо недостатак заједничкога политичког идентитета и европске политичке заједнице сматрају темељним проблемом легитимације европских интеграција, посебно њеног сталнога проширења. Због тога неки аналитичари верују да је европски политички народ претпоставка даљње интеграције, а не њен крајњи циљ или само нуспроизвод (Lindah, 2000: 239; Cerutti i Rudolph, 2001: 49-50). Другим речима, политички идентитет имплицира признање ЕУ-а као легитимног извора контроле пренесене на европски ниво односно политички идентитет ЕУ-а значи постојање власти тих симбола, вредности, парадигми, норми и правила које легитимишу ЕУ и њезине институције, док споменута легитимација имплицира солидарност на нивоу наднационалне политичке заједнице.

Да ли је стварање европског политичког грађанства нужно за будућност европске интеграције те што би било потребно за стварање новог слоја масовне политичке идентификације, која би у завршници чинила европску политичку заједницу? Одговори на то питање се разликују, а највише зависе о теоријским и нормативним приступима самој бити изградње ЕУ-а. Постоје различити теоријски приступи европским

интеграцијама и теоријама легитимације: економски/тржишни приступ, комунитарни-стички/државни приступ, Вајлерове *multiple demoi* (Weiler, 2001) и плурализам/партикуларизам те Хабермасов уставни патриотизам.

Заговорници економског, односно тржишног приступа, (Fossum, 2001) сматрају да стварање европског политичког народа није нужно, будући да је ЕУ креација суверених држава чланица па зато има висок ниво легитимности која није директна и не захтева европски политички народ који би легитимисао политичку владавину. ЕУ је “функционална, технократска агенција која решава проблеме” (Baykal, 2005: 37) и самим тим нема снажан заједнички идентитет. Тај је идентитет утемељен на „заједничким интересима као и институционалним и процедуралним механизмима за имплементирање и максимизацију тих интереса, што би требало представљати довољну повезаност европских народа за специфичну политичку заједницу као што је ЕУ” (Исто, 36). Последишно гледано, за „стварање“ колективног политичког идентитета и европског политичког народа не постоји ни темељ ни нормативно оправдање.

На другом крају теоријског приступа је комунитаристички/државни приступ (Schmitt iz Baykal 2005: 38-41; Grimm, 1995, Lindahl, 2000; Smith, 1992) који заступа тезу да је народ предуслов легитимне демократске владавине чак и у *sui generis* политичкој заједници, али не подразумева да је главни разлог стварање федералне надржаве. Нагласак је на снажном идентитету, заједништву, хомогености и границама подразумевајући одређени ниво ексклузивности. Ентони Смит (Anthony D. Smith) у том смислу поставља кључно питање: “Тко су или што су европски ‘сигнификантни други’?” (Smith, 1992: 75). Будућа владавина не произлази из народа него из држава чланица, наглашавајући непостојање европске јавне сфере, европског јавног дискурса и медија, цивилнога друштва, европског система политичких странака и заједничког језика који је, према Гриму, нужен за постизање споменутих циљева. (Grimm, 1995: 292-297).

Вајлерова позиција (Weiler, 2001) у расправи о европском *demosu* и конституционализацији је јединствена јер он сматра

да је национални *demos* утемељен на супстантивним, односно материјалним вредностима, док је европски колективни политички идентитет утемељен на вредностима европске заједнице. Чињеница да је Унија утемељена на различитим националним *demos*-има рефлектира хетерогеност и плуралност која је њезина снага, а не слабост. Вајлер европску политичку заједницу види као супранационалну заједницу утемељену на „уставној толеранцији“ па тако европски *demos* није сингуларан, етно-културни *demos*, будући да би као такав негирао јединственост интеграцијског процеса. Према Вајлеру, постоје вишеструки народи са симултаном припадношћу различитих интензитета националној и европској политичкој заједници. Вајлерова „уставна толеранција“ односи се на толеранцију грађана који пристају да буду део заједнице чија правила не одређују они сами, него је то заједница састављена од различитих политичких заједница. За разлику од Хабермаса, његов је идеал очување националних политичких идентитета уз стварање европског идентитета као легитимација интеграцијском процесу (Weiler, 2001: 117- 121).

Плуралистички, односно партикуларистички приступ (Tully, Shaw, Wiener, Kraus, iz Baykal 2005, 48-51; Nicolaïdis, 2004.) полази од претпоставке да колективни политички идентитет не може и не треба коначно конструисати на начин који прелази универзалне вредности и процедуре. (Baykal, 2005: 48) Европски колективни идентитет је препрека инхерентној флексибилности динамичне плуралистичке политичке заједнице, а коначне одлуке нису ни могуће ни пожељне због отворене природе свих облика европских интеграција. (Baykal, 2005: 49) Европски *demos* може бити процедуралан само у контексту колективног исхода функционисања институција и механизма интеграције због постизања заједничких циљева. Овакав приступ дели и теоретичарка Николадис (Nicolaïdis, 2000: 101), која схвата Европу као федералну унију, као “уније држава и народа, односно ‘демократије’ (*demoicracy*) – у настајању”. Тај начин разумевања Уније захтева посебан аспект политичке филозофије – транснационални плурализам, а не неки проширени облик националне државе.

Хабермас, као бранитељ нужности европског политичког народа и европског устава (Habermas, 2000: 201) те својом

визијом ‘уставнога патриотизма’ верује да се добивањем устава заједница различитих народа може трансформисати у заједницу са колективним политичким идентитетом, односно уставну заједницу. Грађани такве заједнице лојални су уставним, а не нужностима заједничке културе. Функционална европска јавна сфера етичкога дискурса, европска политичка култура и цивилно друштво за Хабермаса су предуслови стварања европског грађанства. (Habermas, 2001: 13-17) Према Хабермасу, уставна држава гарантује социјалну интеграцију демократском партиципацијом и статусом држављанина, подржана „комуникацијском констелацијом“. Но Хабермасов постнационални уставни патриотизам није искључиво европски, већ има космополитске циљеве, јер је стварање европскога идентитета само транзиција ка остварењу „грађанина света“ који би живео према „универзалном праву.“ (Habermas, 2000: 37-39) Концепт „уставног патриотизма“, насупрот конвенционалној форми националнога идентитета не односи се на конкретну реалност једне нације, него на апстрактне процесе и начела, тако да се осећај патриотизма више не веже за одређену нацију, него за начело правне државе, односно устава. Ипак и сам Хабермас наглашава да политичкој култури глобалног друштва недостаје заједничка етичко-политичка димензија, нужна за формирање глобалне заједнице и глобалнога идентитета.

Хабермас није једини аутор с индивидуално-универзалистичким приступом. И теорије класика социологије, Парсонса и Диркхајма, користе се у савременим расправама о облицима интеграције ЕУ. Талкот Парсонс објашњава формирање постнационалног идентитета еволуцијом модерних индустријских друштава. У том се процесу напуштају одређени облици солидарности и настају нови. Појединци се ослобађају од „додељених“ партикуларних идентитета карактеристичних за традиционална друштва и улазе у постмодерни свет који карактеришу индивидуална постигнућа и универзалне вредности. Сличну тезу заступа Диркхајм тврдећи да се преласком из „механичке ка органској солидарности“ долази до супституције партикуларних вредности и групних припадности универзалним. Критичари таквог приступа сматрају да интелектуална и апстрактна начела (универзална начела демократије, владавине закона и поштовања људских

права) нису мобилизирајући у афективном и емоционалном смислу те као последицу не могу генерисати супстанцијално заједништво, поверење и солидарност па и не могу постићи масовну политичку и афективну мобилизацију, присутну у интернализацији националних традиција, норми и веровања. Хабермас је 1998. године нагласио да “национална држава и даље дуго остаје најважнији актер” те је пут ка европској савезној држави, (Habermas, 2002: 36-37), као једнозначно пожељној опцији, видео у европском уставу као подршку дуготрајнога процеса стварања заједничке политичке културе са европским странкама, удружењима и грађанским друштвом које промиче европска јавност, а са крајњим циљем стварања европског грађанства. Хабермасова је опција „светска унутрашња политика без светске владе”, светског грађанства, утемељена у просветитељству у циљу контроле политичке власти (Исто, 2002: 42). Хабермасов далеки циљ је превладавање социјалног расцепа и стратификација светскога друштва без умањивања културне различитости. Зато Хабермас предлаже једну врсту европског простора који повезује европску традицију као темељ ЕУ. У Хабермасовом пројекту Европе, националне државе би требало да имају прилику да у конкуренцији са економским глобалним играчима приликом расподеле друштвених производа компензирају неједнакости политике моћи. Пројект Европе би, уз помоћ шире основе моћи допринео већој пробојности у праведној расподели материјалних добара и социјалних терета.

3.4. КОНЦЕПТИ СТВАРАЊА ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНА

Концепт европског грађанства наилази на противљење и критике из редова противника европске интеграције, али и из редова евроскептика разних орјентација. У највећој мери су те критике усмерене на супротности између националног идентитета и овако, „вештачки конструисаног“ европског идентитета: европско грађанство је празан појам, тврде критичари, јер без обзира на бројне сличности у идентитетима европских народа и држава, разлике су још значајније, а симболи тог европског грађанства могу само угрозити и довести у питање симболе националног идентитета, стварајући тако уметни амалгам који можда вреди у случају америчког

melting-pot или швајцарског модела уставног патриотизма; али то су изузеци, а не правило. (Coughlan, 2007; Maday, 2007)

Хабермас често одговара критичарима европског идентитета и њиховим најчешћим аргументима о непостојању државотворног народа. За њега је тај процес олакшан заједничким језиком и облицима живота, али то није нужна претпоставка, као што је процес у 18. и 19. веку показао да је локална и династичка лојалност преображена у идентификацијски облик припадника исте нације. Зашто то данас не би било могуће у проширеним територијалним условима?

Не треба истрајавати на нужности државотворног народа, већ је нужно испунити три функционална услова: европско друштво грађана, постојање европске јавности и политичке културе. Према Хабермасу Устав би могао убрзати развој сва три функционална услова, а већ сам уставотворни процес би био део стварања идентитета јер би се уместо раздора Европа требала поступно надограђивати међународно правним перспективама, преговарачком агендом усмереном ка будућности и реализацијом економских предности и самим тим обликовати модел владања који није усмерен на националну државу, али према социјалној праведности коју би следиле друге државе те употребити свој утицај за дизајнирање будуће светске унутарње политике. (Habermas, 2004: 45). Чак и крхка коалиција против тероризма, у најповољнијем случају потакнут је прелаз из класичног међународног права у космополитско правно стање. (Habermas, Derrida, 2004: 51; Habermas, 2008) Тај прелаз у Кантово светско грађанство Хабермас види у процесу подређивања класичног међународног права тоталитарним режимима 20. века. (Habermas, Derrida, 2004: 64)

Иза оваквог промишљања слика света, видљив је утицај Канта и Хобса као аутора идеја, те њихове слике човека која је у њиховим моделима света полазна подршка. Хабермас апелује на европске државе да саме себе перципирају из перспективе побеђених у сумљивој улози победника. То би могло подстаћи напуштање евроцентризма и дати крила кантовској нади у светску унутарњу политику. Његово повезивање интерпретације односа и опција деловања може

се сматрати понудом која потиче и унапређује расправу о будућности Европе. Његова нада да и „признавање разлика може постати обележје заједничкога идентитета“ (Habermas, Derrida, 2004: 33) сведочи о оптимизму без којег се Европа не би реализирала ни у данашњем облику.

Након усвајања Уговора, институције Уније добијају темељ легалности за имплементацију концепта европског грађанства. Европска комисија добија налог да системски прати развој концепта европског грађанства и да о томе извести ЕУ. Резултат истраживања обједињен је у Извештајима Европске комисије о грађанству Уније у којима се анализира стање и напредак у остваривању концепта грађанства уз препоруке за деловање институција и тела ЕУ-а. Такве препоруке резултирале су стварањем програма под именом „Европа за грађане“ с циљем афирмације концепције европског грађанства. Тај програм је логичан наставак Адонина пројекта из 1984. године. Сврха програма је превладавање јаза између ЕУ и њених грађана те стварање директне везе између грађана и институција и тела ЕУ-а, која се у јавном мњењу доживљавају као „бирокартски суфицит“, а све ка креирању европског грађанства, стављајући грађане у средиште интереса Унијиних активности као и пружање могућности за преузимање одговорности. Нужно је уверити грађане да морају бити свесни својих права, али и дужности, а самим тим да се морају активно укључити у процес европских интеграција. Наравно, због тога је потребно створити „активног грађана“ који партиципира и активно је инволвиран у јавне послове Уније. На први поглед то је илузоран циљ обзиром на гломазност политичког тела ЕУ и сложен механизам доношења одлука.

Европска комисија је утврдила још 2001. године да су глобални циљеви таквог програма: пружање могућност грађанима да међусобно делују и партиципирају у конструкцији Уније, уједињене и обогаћене кроз културне разлике које у њој егзистирају; стварање европског идентитета који ће се засновати на препознатим заједничким вредностима, историји и култури; јачање толеранције и разумевање између европских грађана поштујући и развијајући културне разлике придоносећи интеркултурном дијалогу код грађана, те подстицати осећај припадности ЕУ. У програму „Основна права грађана Европске

Уније” (2007-2013), са сврхом подршке развоју европског друштва заснованог на поштовању основних права, истакнути су главни циљеви: јачање цивилног друштва, борба против расизма и ксенофобије, подстицање међурелигијског дијалога и повећање размене информација међу судским и управним властима држава чланица.

На тај начин ЕУ је утемељила и своје посебне инструменте за развој и афирмацију концепта европског грађанства. Успркос томе, јаз између грађана и институција ЕУ-а показује да је тај процес изградње, стварања европског грађанства још увек спор и пун противуречности. Један од узрока је још увек информативни дефицит о ЕУ, а што резултира удаљеношћу грађана и институција ЕУ-а. Разлози удаљености су двојаки, објективни и субјективни. ЕУ је са својим институцијама још увек најудаљенија политичка организација, наднационалног облика, па се формирање јавног мњења и догађања у институцијама и телима ЕУ-а чине као досадна бирократска игра пуна смицалица, уступака и компромиса. Сам начин функционисања Уније, заснован је на сталном проналажењу равнотеже и компромиса. Скроман је учинак ЕУ у спољњој политици као и њена неефикасност у светским кризама те плурализам центара одлучивања у ЕУ.

Субјективне недостатке који грађани увиђају, односе се на недостатак или реткост појаве каризматских личности у оквиру европских институција. Избор кључних особа на чело ЕУ-а обавља се увек у договору националних бирократија, односно врхова националних политичких касти. Резултат је компромис који може изгледати као намерни покушај деперсонификације политике, али и као супротност колико-толико јаким личностима на националној разини.

Видљива је ограничена квалитета европских институција, али и стварна неспособност европских политичких странака у заузимању улоге генератора једне европске политичке свести. У јавном мњењу се „европска каријера” доживљава тек као транзицијска фаза или надоместак за неуспех у политичкој арени властите земље. Грађани примећују изражену нетранспарентност у процедури одлучивања. Делиберативна метода одлучивања најсложенија је и најнетранспарентнија,

а она доминира на највишој разини европског вишеразинског одлучивања. И сами национални политички ауторитети скромног су познавања активности и институционалних механизма Уније те показује политичку игнорантност у односу на механизме ЕУ. На другом је месту општа одсутност европског образовања усмерена на просвећивање грађана о томе зашто и како искористити потенцијал одлучивања на европском нивоу. Увелико је присутна тенденција да националне владајуће класе импутирају Бриселу тежину и одговорност неких политичких одабира, а да насупрот томе себи припише заслуге за оне политичке изборе који резултирају као прихватљиви и пожељни. Владе неких земаља ЕУ доживљавају као противника или ривала на економском, политичком, али и идеолошком плану, чиме се афирмишу политике инспирисане интересима малобројних елита у тим земљама, а што изазива недоумице у јавном мњењу. Један од главних разлога удаљености грађана од европских институција проузрочен субјективним понашањем и ставовима грађана је изгубљеност грађана у разумевању природе Уније, разне контрадикторности и манипулације политичара и медија, неприпремљеност у процени повезаности законодавне активности Уније, недостатак цивилног и културног ангажованња грађана као и оспоравање Уније због њена наводног мешања у унутрашње послове националних држава. Сви ти разлози, објективни и субјектни, европске грађане, у овом случају “не-још-грађани”, упућују на још један дефицит који угрожава пројект европске интеграције, дефицит грађанске свести, који се може назвати политичким дефицитом *par excellence* ЕУ у којему се преламају и сажимају и сви остали дефицити.

3.5. ЛИСАБОНСКИ УГОВОР И ПАРТИЦИПАЦИЈА ЕВРОПскоГ ГРАЂАНИНА

Европа може у међународном плану одговорити на велики изазов шта доноси будућност, а како би се то остварило потребно је пуно учешће грађана, а не само политичких елита па је самим тим нужно проширити и развити „европски јавни простор” у коме делују грађани. Постојање европског јавног простора темељна је претпоставка стварања аутентичне

европске свести и европског грађанства. За остварење тог циља потребно је појачати акцију ЕУ-а на подручју праведности и сигурности.

Оно што недостаје, осећај је припадности Европи и укљученост у европски пројекат. Како би се то избегло, Лисабонски уговор је нагласио норме које се односе на европско грађанство повећањем учешћа грађана у демократском животу Уније. Лисабонски уговор, под новим именом, Уговора о функционисању ЕУ, садржи делове досадашњег Уговора о ЕУ и Уговор о Европској заједници. ЕУ је до сада била заснована на моделу репрезентативне демократије, док је учешће, партиципација грађана као актера политичког система било препуштено државама чланицама. Овај уговор истиче да је ЕУ немогућа без политичке партиципације грађана и без директне демократије, што је до сада зависило од држава чланица. Иако се у Уговору о ЕУ функционисање ЕУ-а темељи на репрезентативној демократији, ипак је наглашено право сваког грађанина на партиципацију у демократском животу Уније те да одлуке морају доносити на отворенији начин, ближи грађанима. Члан о представничкој демократији завршава признањем доприноса политичких партија на европском нивоу у стварању једне европске политичке свести и изражавање воље грађана Уније. Различити су облици кроз које ће Унија подстицати партиципацију грађана јер европске институције дају грађанима и њиховим репрезентативним удружењима могућност исказивања својих ставова у различитим институцијама Уније, као и да та мишљења размене са другима.

Међутим, главна иновација на пољу грађанства је увођење трећег облика демократије, поред представничке и партиципативне (делиберативна демократија већ је дуже време *modus operandi* Европске комисије), наиме, непосредне (директне или изравне) демократије. Члан 14, ставак 4 уводи у живот Уније тзв. грађанску иницијативу. Према тој иницијативи сваки грађанин може предузети иницијативу позивања Комисије, у оквиру њезиних овлашћења, те предложити било који одговарајући предлог о питањима за која грађани сматрају да је за њих потребан неки законски акт Уније у сврху имплементације оснивачких уговора. То значи увођење референдума грађана којим се може подстаћи

да Европска комисија, која засад има монопол и искључиво овлаштење предлагања законских аката, предузме неку акцију за коју грађани сматрају да је релевантна због спровођења у живот оснивачких уговора. Да је закон обележје и потврда слободе, а не нешто супротно њој, али само ако сваки човек стварно учествује у његовом доношењу, први је истакао још Русо јер је по њему „слобода покорност закону који је човек сам себи прописао.“ (Rousseau, 1993: 56) За Русоа је најважније бити судионик законодавног процеса јер је то услов људског достојанства, незамисливог за статус грађана.

Грађанска иницијатива претпоставља активно цивилно друштво и високу грађанску свест, као и постојање развијених мрежа цивилних удружења које покривају, ако већ не целу Унију, онда бар „значајан број држава чланица.” У расправама које су одржане тим поводом спомиње се да би морало бити минимално осам или девет држава чланица грађанске орјентације. Том иновацијом тежи се увођењу непосредне демократије што је још донедавно била утопијска мисија. Како је могуће у тако сложену, вишеслојну политичку заједницу увести директну демократију, као резултат функционисања начела супсидијарности и која је, бар досада, била остављена у домену одлучивања у државама чланицама? Предвиђено је да ће први пута у историји ЕУ грађани моћи имати непосредан утицај на јавне послове ЕУ. Грађански референдум постаје сасвим озбиљна ствар, јер сада апстрактно „европско грађанство” има и један конкретан инструмент за показивање своје воље, а намера је да та иницијатива потакне развој и артикулацију европског цивилног друштва.

Лисабонским уговором конституисана је ЕУ као политичка заједница *sui generis* (ни федерација, ни конфедерација, а нити међународна организација), а сада је потребно створити европске грађане који би у њој потпуно партиципирали. Међутим, то неће бити могуће, све док држављани држава чланица не постану првенствено грађани својих земља и тамо не искусе права, али и одговорност грађанства. Питање је у колико је држава чланица ЕУ-а уопште остварен идеал „грађанина” и „грађанства”, а не само статус држављана и држављанства. Због тога творци ЕУ институција преко модела европског грађанства желе подстаћи развој грађанства као

облика „европеизације грађанства”. Како би се остварила та идеја потребно је превладати демократски дефицит у државама чланицама, а концепт европског грађанства може бити катализатор афирмације и развоја грађанства у зависности о рецепцији и деловању актера на националној сцени и њиховој интеракцији са заговорницима европског грађанства у вишеслојном управљачком окружењу ЕУ.

4. УСТАВ ЕУ – ТЕМЕЉ УЈЕДИЊЕЊА У РАЗЛИЧИТОСТИ

Правне стечевине ЕУ и њен Устав није могуће посматрати са становишта националне државе јер ЕУ никада неће бити политичка заједница изграђена по моделу националних држава. Национална држава као уставна институција, једна је од историјски могућности политичког и као таква није идентична политичким процесима. Циљ европске политике није европска држава, нити ЕУ устав има циљ обуздати политичке процесе. ЕУ је отворен однос њених правних стечевина и политичких процеса.

Независно о уставном устројству ЕУ, њена будућност је у слојевитости. ЕУ је почела велики и врло амбициозан пројекат представљен у Лисабону 2000. године. Циљ и жеља је да ЕУ постане „најконкурентнија привреда на свету чија је економија заснована на знању” у року од 10 година. Много више од половине предвиђеног времена је прошло за остваривање тог задатка, или више жеље, али видних помака нема, а уз САД (и Јапан), појавили су се нови и врло динамични конкуренти као што је то Кина.

Постављају се бројна питања о темељима ове посебне политичке заједнице без државе, првенствено је ли Лисабонски уговор замена или прави устав ЕУ и је ли могуће уопште доносити било који облик правног документа у заједници која нема изражен заједнички демос? Око тако постављених питања није могућ једноставан одговор. Лисабонски уговор је наставак Уговора из Мастрихта којим је зацртан развој ЕУ даље од економске заједнице. Нужно је изједначити различите интересне склопове и животне услове који ни у једној политичкој заједници не могу настати једино промишљајући о властитим добицима. Потребно је неговати свест о заједништву која ће појединцима „слободно удруже-ним у савез“ омогућити међусобно идентификоване као грађана. Државно - национални оквир примене људских права и демократије, омогућио је нови, апстрактни облик друштвене интеграције, чији су темељи у развоју политичке јавности и заједничке политичке културе.

Настојања су усмерена ка концептуализацији и операционализацији могуће заједничке европске културе, што је произвело стварање темељног документа, са којим се верификује постојећа култура и осигурава постојање те културе у будућности. С друге стране, европски темељни документ, у облику устава има задатак стварања нове европске културе која ће свој темељ и норме пронаћи управо у тексту устава.

Доношењем европског устава који свој облик налази у Лисабонском уговору, врхунац је досадашњих европских интеграцијских процеса, али и потврда тако жељеног европског заједништва. Тим документом добија се темељ утемељења „организованог грађанства“ које ће управљати целим европским простором, тежећи развоју идентитета утемељеном на уједињењу у различитости. Након потписивања и ратификације Лисабонског уговора, ЕУ је постала самостални правни субјект чиме је добила легитимност за извршење унапред споменутих циљева.

4.1. ЛИСАБОНСКИ УГОВОР КАО ТЕМЕЉ „НОВЕ“ ЕВРОПЕ

Лисабонски уговор који је ступио на снагу 1. 12. 2009. године након двогодишњег мукотрпног процеса рати-фикације у којем је 26 држава чланица ту ратификацију спровело у својим националним парламентима (уз одуговлачење Пољске и Чешке), док је једна држава чланица – Ирска, ратификацију условила референдумом грађана. Сам Уговор уводи у ЕУ значајне институционалне и јавно политичке (*policy*) иновације. Европска Унија није надржава нити има класичне атрибуте државе, већ је то посебна политичка заједница без државе – адржавна творевина, како је понекад називају теоретичари европских интеграција или недржавна творевина – *non-state phenomenon* (Wiener, 1998).

Делови Лисабонског уговора уопште се не разликују од претходне одбачене верзије Устава ЕУ, а његов главни циљ био је усмерен ка олакшавању доношења одлука у унији састављеном од 28 чланица. У Лисабонском уговору се напушта терминологија која се обично користи на нивоу организације државе али, без обзира на одређена конституционална

одступања у односу на предложени Устав Европе, Лисабонски уговор се сматра најдалекосежнијом реформом оснивачких уговора ЕУ од Уговора из Мастрихта до сада. Иако је одбачен назив министра спољних послова Уније и задржан измењен назив Високог представника Уније за спољне послове и политику безбедности (*High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*). Најбитнијим променама означавају се управо промене у овом подручју, али и обухвата увођење функције сталног Председника Европског савета, као новине у обликовању заједничке политике безбедности и одбране као дела заједничке спољне и безбедоносне политике Уније, као почетак стварања европске службе иностраних послова. Основни циљ промена био је усмерен ка стварању веће кохерентности, повезаност и потицаја стварања идентитета који би изражавао јединство изван Европе или јединство институција ЕУ као могућег одговора на чувени цитат Кисинџера (Henry Kissingera) који је питао: „Кога морам позвати када хоћу разговарати са Европом?” Да ли су постављене институционалне претпоставке адекватне за постизање таквог циља?

Упркос великим надама које се у Европи полажу у новог Високог представника за спољну политику и безбедност и могућности институционалних новина уведених Лисабонским уговором, спољно политичка сарадња ЕУ оптерећена је „изненађујућим бројем тињајућих питања око којих је ЕУ хронично подељена“. (Glencross, 2010) То укључује и видљив тренд „замора у проширењу“ ЕУ, који је најочигледнији у случају Турске и њеног чланства. Друго постојано источно питање око кога ЕУ нема јединствени став јесте Русија, коју већина бивших комунистичких земаља из источне Европе још увек доживљава као претњу, а најмлађе чланице ЕУ страхују и од могуће „финландизације“ са те стране, што је израз који означава ограничену спољно политичку аутономију.

Треће, на простору у који је ЕУ уложила огромна средства, простору њеног најближег суседства, посебно у Босни и на Косову, резултати су далеко од спектакуларних. У оба случаја се ради о *de facto* протекторатима, од којих ни један не представља модел међуетничке сарадње и признавања различитости. Чланице ЕУ су у нескладу и око питања правног

статуса независности Косова који 5 од 28 њих не само да није подржало него су се неке (Кипар, Словачка, Грчка, Румунија и Шпанија) страхујући од властитих регионалних сецесија, придружили Русији и Кини у саветодавном процесу пред Међународним судом правде УН.

Заправо, видљив је несклад између европске стварности и амбиција. Амбиције европских елита у јачању интеграција су окренуте ка повећању политичког, и посебно спољно-политичког ангажмана, док је истовремено Европа оптерећена бројним унутрашњим политичким и економским проблемима. Централни парадокс Лисабонског уговора је то што он, са једне стране, представља аранжман усмерен ка даљој интеграцији преко спољнополитичког успеха, а Европа је истовремено крајње подељена око питања не само спољње већ и унутрашње политике.

Да би се постигла већа ефикасност у доношењу одлука на међународном плану, Лисабонским уговором су укинута „три стуба“ на којима почива ЕУ (по Мастрихтском уговору) те је ЕУ постала самостални правни субјекат или „правно лице“ што значи да самостално може потписивати међународне уговоре, постати члан међународних организација, што је до сада била привилегија само европских заједница као „првог стуба“ ЕУ али не и ЕУ као целине. Ово је најважнија промена коју доноси Лисабонски уговор и питање је да ли се та промена односи само на ефикасност рада институција ЕУ или она можда ипак дефинише ЕУ на нови начин уводећи уставност, „на мала врата“. Други допринос ефикасности је предлог да Европски савет има сталног председника који се бира на две и по године, који представља Унију као „ председавајући државе“ на међународној сцени и који координише рад и председава радом Европског савета. Трећи допринос би требао бити у спајању функција Високог представника за заједничке иностране и безбедоносне политике и функције европског представника за спољне односе и политику са суседима у функцију Високог представника Уније за спољне односе и безбедносну политику. Нови Високи представник би истовремено био и потпредседник Европске комисије, али и администратор европске агенције за одбрану као и Генерални Представник Савета (Министара). Овим би се аутоматски смањио број чланова Комисије, али и

повећала конзистентност њене иностране политике. Четврти допринос је садржан у предлогу да се од 2014. године број чланова Европске Комисије смањи на две трећине броја чланица ЕУ (по садашњем стању то би значило да би број чланова комисије пао са 27 на 18). Иза овог предлога вероватно стоји претпоставка да ће се смањењем обима Комисије допринети лакшем проналажењу и дефинисању општих интереса Уније и смањити „национална“ питања која је потребно решавати.

Пети допринос ефикасности (али и принципу демократичности) је принцип дуплог квалификованог већинског одлучивања у Савету (Министара). Да би предлог прошао у Савету министара он треба имати натполовичну већину гласова његових чланова тако што натполовична већина (50%+1 глас) морала представљати 55% држава чланица и 65% популације Европске Уније. Овим предлогом би се олакшало демократско доношење одлука које би било пропорционално величини држава чланица. Нека тумачења новог документа о томе да он нема природу устава делимично су задовољена тиме што Лисабонски уговор није аутономан правни текст већ скуп амандмана на постојеће међународне Уговоре који чине ЕУ. У циљу постизања консензуса свих чланица ЕУ из Уговора изостављени су или преформулисани сви термини који би му могли дати карактер уставног документа који би био сличан уставу неке нације-државе, а који су иначе постојали у Предлогу Устава Европе. У тексту се одустало од кориштења термина „устав“, као и од симбола Уније као што су застава, грб и заједничка монета. Одустало се такође од уједначавања законодавних аката Уније у заједнички назив „закон“, те су задржани појмови уредба, директива и одлука. Уместо функције министра иностраних послова, (Јанјевић, 2007: 29) чија је функција предвиђена у Уставу Европе, задржана је постојећа функција Високог представника ЕУ за спољне послове и политику безбедности. (Исто, 24)

Најједноставније речено, у Лисабонском уговору намерно су жртвовани сви они симболи и садржина појмова који потенцијално могу бити темељ идентификације грађана земаља чланица Уније са наднационалним политичким идентитетом Европске Уније на нивоу неке посебне и јединствене симболичке надградње. Може ли се закључити да Лисабонски

уговор не подразумева дубље европске интеграције као и даљу институционалну изградњу идеје европског грађанина преко неког јединствено симболичко-културног модела који личи на културно-симболичку надградњу националне државе или је у питању само игра речи? Лисабонским уговором ЕУ стиче, на темељу одлуке држава чланица, посебну правну особеност која је чини дистинктнијом политичком заједницом *sui generis* и уздиже је изнад статуса класичне међународне организације, чиме она стиче улогу активног протагониста у међународној заједници. Овако конституисаним уговором, статус европског грађанина није ослабљен, већ напротив, донекле ојачан. У Наслову II, чл. 8 Лисабонског уговора наводи се да је „грађанин Уније свако лице које има држављанство једне државе чланице“ као и то да се „грађанство Уније додаје националном држављанству и не замењује га“. (Јањјевић, 2007: 24) Ово одређење грађанина има исто значење као и одређење грађанства ЕУ из одбаченог Устава Европе (Јањјевић, 2007: 75) Од Мастрихтског уговора се разликује по томе што се истиче да „грађанство Уније комплетира, а не замењује национално држављанство.“ (Исто, 2007: 292) Наиме, док је у Уговору о Европској Унији грађанство Европске Уније било проглашено комплементарним држављанству државе чланице ЕУ-а, сада је тај атрибут “комплементарно” замењен атрибутом „додатно”, чиме је јаче подцртана намера да се национално држављанство не надомести европским грађанством, иако је то и била прво-битна намера која је доминирала у расправама између присташа неофедералистичке и социјалноконструктивистичке струје на једној страни и интергuverнменталне струје на другој страни, коју су углавном заговарали представници националних администрација, тј. влада.

4.2. ЛИСАБОНСКИ УГОВОР И НЕДОУМИЦЕ О ПРИРОДИ ЕУ

У одредбама Лисабонског уговора који дефинишу правни субјективитет могуће је наћи покушаје задовољења захтева за повећењем ефикасности рада институција ЕУ. У одељењу „Заједничке одредбе“ (Исто, 20) која дефинира ЕУ гласи: „Унија замењује и наслеђује европску заједницу“, очигледно

је да је овим креиран нови правни субјекат и да је европска заједница (као резултат сарадње суверених држава чланица) престала да постоји, јер по овој одредби ЕУ и настаје као правни наследник укинуте европске заједнице. По Лисабонском уговору додељивање правног субјективитета значи слободу за самостално учлањење у међународне организације и слободно приступање постојећим међународним уговорима; функција председника Европског савета ојачаће до тог нивоа да у међународној арени представља Унију слично начину на који то чини „шеф државе“ неке националне државе; Унија ће имати свог Високог представника за спољашњу политику са приличним овлашћењима, а у констатацији из „Декларације 17“ (Исто, 208.) стоји да „уговори и правне норме које је усвојила Унија... имају предност у односу на право држава чланица“, онда се чини да је природа ЕУ прилично промењена у поређењу са тим како је Унија дефинисала са неким деловима Мастрихтског уговора. Према Мастрихтском уговору, „Унија се заснива на европским заједницама допуњеним политикама и облицима сарадње утврђеним овим уговором“, а задатак Уније је „да на усклађен и солидаран начин организује односе између држава чланица и између њихових народа“. (Исто, 264.) Функција Уније и њен однос је на овом месту описан, вредносно гледано, прилично неутралним терминима. Термин ЕУ само описује начин уређења постојећих односа суверених држава Европе и њихових народа.

Оваква Унија као посебан и јединствен правни субјекат није одвојена и супериорна у односу на своје чланице, већ је само израз договора о међусобним односима суверених држава и њихових народа који је постигнут на једној међувладиној конференцији. Ако ова запажања имају смисла, онда изгледа да су уставне одлике Лисабонског уговора донекле ипак задржане и у приличној мери пренете из Устава Европе, а начин да то буде прихватано од стране европских народа и њихових националних парламената изведен је преко брисања оних одлика уставности везаних за симболичко-културну особеност који би Европљане могли подсетити на неку јединствену националну државу па тиме и отежати ратификацију Уговора.

Сидентоп (Siedentop) указује да велика уставна дебата не мора унапред обавезивати на федералну опцију као најпожељнији европску варијанту. Она може предвидети да је Европа у процесу креирања нове политичке опције нешто што је више од конфедерације, а мање од федерације – уније суверених држава које задржавају суверенитет у неколико ограничених подручја, и у различитом интензитету, уније која не мора обавезно практицирати присилну моћ над својим грађанима коју имају националне државе. (Siedentop, 2000:1) Хабермас сматра да уставним решењима тежимо очувању великих демократских достигнућа европских држава од заштите људских права до високог нивоа друштвеног благостања, образовања као услова ефективне независности појединца, али и грађанске демократије.

Француски премијер говори о „европском начину живота” као садржају политичког пројекта: “Све донедавно су напори Уније били фокусирани на креирање монетарне и економске уније... Међутим, ми данас морамо имати визију Европе која се не своди само на пуко тржиште, изобличено глобализацијом. Европа је више од огромне европске пијаце. Она је модел друштва које се историјски развило...”

Намера Лисабонског уговора се управо огледа у све већој друштвеној регулативи, у свим сферама друштвеног живота и доноси слику којом се оцртава како би европско друштво у настајању требало изгледати. У манири европске транспарентности сви уставом зацртани европски идеали супсумирани су у и представљени у моту ЕУ: “уједињени у различитостима.” (Draft Treaty Establishing the Constitution for Europe, 2003: 263). Ако прихватимо став да нас наше разлике могу повезати уместо да нас раздвајају, то заиста може бити темељ суживота, тј. управо оне практичне вредности која је пречесто у европској историји била толико мало видљива на делу. Иако је европску прошлост лако приказати кроз континуиране сукобе који су се догађали међу народима на њезину тлу, она нам истодобно приказује како је могуће живети и у миру и на раскрници различитих култура и цивилизација. Како се Европа непрестано ствара (Roberts, 2002: 676) историјска је судбина да буде место сусрета различитости, а о мудрости њених становника овиси како ће ту прилику

искористити. Како демократски процес јамчи легитимитет самим својим начелима, он може бити и део друштвене интеграције и створити заједничку политичку културу која узима у обзир различитост културног састава становништва. Утемељење „мултикултуралног грађанства“ захтева политику и регулативу која нарушава национални темељ грађанске солидарности у међувремену претворене у другу природу. У мултикултуралном друштву нужна је „политика признања“ јер је идентитет сваког појединог грађана испреплетен са колективним идентитетима.

У већ споменутиим општим људским темељним вредностима, које се прокламирају као темељне вредности новонастајућег друштвеног поретка у ЕУ, видљив је европски искорак у односу на остатак света. Ко не би волео живети у заједници која као свој први постулат ставља слободу? И то не само слободу за оне који имају капитал, него и за немоћне за које ће се нови европски поредак побринути да такође живе живот достојан човека, кроз систем државе благостања (*welfare-state*). Европским уставом је такође назначена обавеза поштовања темељних начела солидарности и супсидијарности који би требали придонети развоју оних којима је потребна помоћ у реализацији својих људских и социјалних права. Хеберле (*Häberle*) у својој књизи *Уставна држава*, тврди: "... (сам) устав јест култура, са бројним слојевима и диференцијацијама. У њега (устав) улазе културна искуства народа, са његовог се тла хране културна надања све до конкретних утопија ... Поједино уставно начело произлази из најдубљих слојева културног контекста." (*Häberle*, 2002: 232). Ако се устав може и треба посматрати као културолошко питање (устав као култура), онда у случају повезнице Европе и њеног устава могу утврдити да постоји двосмерна повезаност: са једне стране, настојање да се концептуализује и операционализује могућа заједничка европска култура, што је произвело стварање темељног документа, устава, а којим се верификује постојећа култура и којим се осигурава постојање те културе у будућности, све док се примењује и постоји сам устав; са друге стране, европски устав има задатак стварања нове европске културе која ће свој темељ и норме проналазити управо у тексту устава.

Хабермас у свом тексту *Зашто ЕУ треба имати устав* тврди да је „у социјалној димензији модерна Европа развила институционалне договоре за продуктивно решавање интелектуалних, социјалних и политичких сукоба.” (Habermas, 2002.) На трагу тог промишљања доношење европског устава био би врхунац досадашњих европских интеграцијских процеса, а тим би се чином потврдило тако жељено европско заједништво. У вези са питањима о разрешењу међународних сукоба и позитивног утицаја културе, сасвим супротно стајалиште заузима Хантингтон (Samuel P. Huntington) који сматра да ће извор будућих ратова бити управо разлике међу културама, а ратови ће се водити на местима где се те различите културе сусрећу. Хантингтон тврди да фундаментални извор сукоба у новоме свету неће бити примарно идеолошки или економски. Велике поделе међу човечанством и доминирајући извор сукоба биће утемељен на култури. Израз сусрет култура, тј. цивилизација код Хантингтона који тај сусрет доживљава као судар цивилизација, са крајње негативистичким приступом. (Huntington, 1993:18) То би значило да Хантингтонова теза, у духу уставног права према Хеберлеу (Häberle), наговештава у будућности суочавање са сукобом супротстављених права култура, а која су изражена у различитим уставима.

Упоредимо ли концепт отвореног друштва аустријскога филозофа Карла Попера с начелним стајалиштима која се могу ишчитати из темељних уговора Европске Уније (Римски уговор из 1951., Јединствени Европски акт из 1986., Уговор из Мастрихта из 1992., Уговор из Амстердама из 1997.) као и из готово свих осталих правних докумената Уније, закључује се да су обе визије европске будућности врло сличне. Готово да не постоји елемент који би произашао из светоназора отвореног друштва, а који би уједињеној Европи био стран или неприхватљив. „Индивидуализам, антиоталитаризам, вера у разум и љубав према слободи темељне вредности за које се залажу пријатељи отвореног друштва, док се против тога боре његови непријатељи.” (Popper, 1993: 257). У име заједничког система вредности ЕУ је дуги низ година кочила прикључење појединих земаља Унији, а чини то још увек, јер је сматрала да одређени цивилизацијски и политички досези морају бити пропагирани и одржавани. Због тога је

могуће тврдити да ЕУ није само заједница интереса, него да пресудну улогу у одлуци, ко може бити њезин члан, а ко не, има чињеница поштовања или непоштовања претходно споменутих заједничких европских вредности. Битан чинитељ јединства ЕУ као наднационалне заједнице равноправних судионика постављена је у одредници да се све кључне одлуке углавном доносе консензусом између свих држава чланица. Могућа неделотворност, тј. потребно дуже раздобље да се нека одлука донесе и спроведе у дело, сматра се нужном ценом демократије која подразумева поштовање процедуре.

4.3. ЕВРОПСКА ПОЛИТИЧКА ПРАКСА

Процес европскога интеграцијског поступка, од свога зачетка па до претпостављене пуне реализације, може се приказати на начин да се од почетног система националних држава долази до политичке уније кроз систем повезаних тржишта као окосница царинске уније која је претпоставка монетарне уније те која на крају доводи до политичке уније. (Altwater, 1999: 371)

До сада се у развоју европског интеграцијског поступка дошло до стварања монетарне уније успостављањем заједничке валутне зоне, кроз економске интеграције. Задњи стадијум, тј. политичка унија, само посредно може означавати све остале аспекте европске интеграције и то само под условом прихватања стајалишта да се политика бави свиме. У том контексту културолошка, правна, научна, социјална интеграција и сви остали интеграцијски аспекти садржани су у задњем степену уједињавања – политичкој унији. Ако кренемо од претпоставке да Европску Унију, тј. њезине темеље, чини заједнички систем изграђених вредности, који је истовремено и кључни интегративни фактор Уније, почетак интеграцијског процеса, па ни његов пуни или готово финални развој не би могао бити садржан само у систему националних држава повезаних тржиштем. Тржиште, само по себи, није савршени регулатор, како је то сматрао британски економист Адам Смит. У пракси се показало неточним веровање да су финансијска тржишта саморегулациона. Због учесталих ексцесних ситуација на слободном тржишту, а која се, да је слободно тржиште идеална

мера напретка, не би могле догодити, може се закључити да није само *laissez-faire* у прошлом веку довео до краја златног доба капитализма. САД, земља која је синоним за капиталистички систем друштвеног уређења, у времену кризе властите економије прибегла је методи државног интервенционизма што је у супротности с концептом немешања у тржишни механизам – и то надгледаном девалвацијом властите валуте и покретањем масовних јавних радова.³ Ипак, у жељи да постане најважнији светски произвођач новостворених вредности, ЕУ је често у својој пракси прибегавала кршењу својих темељних постулата. Заједнички економски интерес може бити, а често и јесте, стварни, чврсти, интегративни систем и као такав у реалном глобализирајућем свету има високу вредност. Ако су економски интереси темељ европског јединства, тада се у промењеним економским околностима нужно може очекивати и промена слике и саме Европе и ЕУ које ће тешко довести до европског јединства јер би економски интереси појединих земаља чланица ЕУ могли бити изравно супротстављени. У тим се околностима економски интерес као интегративни темељ може наћи у озбиљној кризи, а последице за ЕУ могу бити, од оних позитивних и жељно очекиваних као што је успешно разрешење ситуације и постигнути договор, па све до крајње негативних, тј. до кризе европских институција. ЕУ досад није могла, или није знала, вредности изван економског интереса претворити у своју стварност, осим на декларативној разини.

Како демократска уставна држава гарантује једнакост то нужно имплицира да би сви требали имати једнаке могућности коришћења својих права. Такав став је могуће наћи и у политичком либерализму, посебно код Ролса који говори о праведној вредности (*fair value*) једнако расподељених права. На тај би начин било потребно схватити и устав, наиме као материјално остварење уређеног социјално праведног друштва и идеје властитог законодавства којим добијамо политичку димензију друштва које делује само на себе. (Habermas, 2008: 86) До сада је та идеја остварена у оквиру националне државе. Економска очекивања нису довољан мотив који би у људима подстакао политичку подршку за рискантни пројекат уније.

3 Девалвацију своје валуте Сједињене Америчке Државе користе и сада како би што безболније надвладала трошак рата у Ираку и како би одржали своју конкурентност на светској разини.

За то је потребна заједничка вредносна оријентација. (Fossum, 2000:34)

Ипак, европски устав, као и цели низ других докумената које су европски представници донели како би нагласили европско јединство, потврђује, бар декларативну намеру поштовања људских права људи и права грађана у европском простору слободе. Колико је то реализовано?

Гервиниус сматра да политичке покрете садашњости „воде инстинкти маса“ тежећи „смеру унутрашње слободе или спољашње независности, а често и комбинацији оба циља.“ (Gervinius, 1967: 153-162) Могуће је борити се против апстрактних космополитских идеја јер народни покрети теже очувању слободнијих државних уређења, али и очувању независности, према политичкој подели народа и језика. Ипак, народи се боре за исте политичке циљеве, а они произлазе из интеракција народа који су у међусобној комуникацији. Правна начела која нису у супротности са националним посебностима, већ произлазе из специфичног заједничког деловања народа утемељена су у тежњи ка једнакошћу те слободи човека према човеку. Ипак, политичка једнакост захтева владавину воље народа у складу са одлуком већине, али и законодавство које почива на потребама друштва о којима оно у својој укупности одлучује самостално. (Gervinius, 1967: 166) Та правна начела више нису у супротности с националним посебностима, већ произлазе из специфичног заједничког деловања.

У осмишљавању остваривања својих циљева свако одступање у спровођењу зацртаних политичких идеала проузрокује нова неповерења да се та визија доиста може остварити. Можда управо због тога настају две велике групе дијаметрално супротних полазишта, чији су носиоци окарактерисани као еврофили или евроскептици, а у позадини њихових опредељења понајпре стоји ниво поверења може ли се и колико њихово лично и опште добро остварити кроз ту и такву Европу. Бројна истраживања јавног мњења, па и она од службених институција ЕУ задужених за праћење релевантних ставова (као нпр. Еуростат), потврђују да подршка интеграцији Европе са времена на време осцилира, што би ишло у прилог тврдњи да људи осећају и то да се нису остварила њихова

очекивања. Како би ЕУ избегла даљња удаљавања од својих политичких идеала могуће је посматрати на два дијаметрално супротна начина. Наиме, ЕУ би могла покретати низ таквих мера којима би се кроз праксу, поновно приближавала својим начелно постулираним основним вредностима или мора легислативом уредити постојеће стање у ком политичке и економске елите (п)остају носиоци интеграцијских процеса ЕУ.

Генерално посматрано, узроке описаног стања могуће је тражити и наћи у чињеници да одувек у свету постоји разлика између жељеног живота и онога који се може остварити у постојећим животним околностима. Те две визије готово се никад потпуно не преклапају, а људска би историја могла бити протумачена као трајни покушај смањења разлика између те две претпоставке. У том контексту се ЕУ може схватити као саставни део тог аспекта човекове судбине и природног тока културно-историјског континуума.

4.4. КАКО ЈЕ МОГУЋ УСТАВ ЕВРОПЕ БЕЗ ЕВРОПСКОГ НАРОДА И ДРЖАВЕ?

Евроскептици сматрају да ЕУ није могућа као политичка заједница јер не постоји европски народ као гарант уставног поретка. (Luhmann, 2002: 125) Према тој тези сваки устав треба предуставни ауторитет који је гарант уставно-правног поретка. Евроскептици сматрају упитним могућност да ЕУ може стећи способност политичког деловања које су националне државе изгубиле федералистичким приступом. Они сматрају упитним способност међусобног прилагођавања националних интереса европским институцијама у циљу настајања нових тржишта. Скептична страна се такође ослања на историјску чињеницу два неуспела покушаја проширења европске политике за социјалну димензију и развоја ЕУ у савезну државу социјално-политичким путем. Одговор еврооптимиста усмерен је ка наглашавању властитог интереса, маневарског простора и размерну независности европских органа власти о националним владама, као и зависности политичких опција о следу једног од утврђених праваца. Они наглашавају и да

ЕУ и у другим подручјима, мада у смањеном обиму, одавно проводи активну политику прерасподеле.

Иако постоји простор за економско-политичку изградњу, сама изградња ЕУ у савезну државу зависи о проширењу формалних демократских темеља легитимитета чиме се јачају управљачке способности европских институција. (Offe, 1998: 53). Заmrшеност процеса одлучивања на европском нивоу и недостатак могућности за активно учешће у њима проузрокују неповерење код грађана. Клаус Офе је описао проблеме који буде забринутост унутар, и доносе супарништво између различитих народа; наводећи проблематику фискалне прерасподеле, имиграције, страних инвестиција, социјалних и економских последица све жешће конкурентске утакмице између земаља различитих нивоа продуктивности. Мада припада групи скептика Офе предлаже „изградњу државе” као решење – изградњу европске државе која не репродукује узорак националне државе – и примећује да ће се „тело које ће евентуално реализовати режим „организованог грађанства“ и које ће управљати целим европским простором... нужно суочити са два услова које ће европске земље морати прихватити као стандард и прихватљиво политичко правило: законитост и ефикасност. (Offe, 2002:13)

Замену за недостајући народ као субјекат европског устава могуће је наћи у културном идентитету јер се у ЕУ мешају интернационални и супранационални елементи као и различити облици политичког јединства које није могуће дијалектички превладати. Европа као политичка и правна творевина *sui generis* решава проблеме политичких и правних односа између Европљана, без обзира на њихову сличности или различитост.

Лисабонским уговором се имплицитно националне државе признају за господаре уговора тако што отвореном држи опцију одустајања. Правно гледајући питање предности европског или националног права решено је у корист националне државе, али на политичком плану односи нису тако једноставни. У позадини расправа о расподели надлежности између Уније и националних држава, с једне стране и Парламента, Већа министара и Комисије с друге стране, постоје два мотива:

историјско укореења предубеђења о садашњем значају и улози националне државе и предубеђења о економско-политичком поретку, посебно о односу политике и тржишта. Данас су уставно конституисање државе изложене ризицима у све већој мери међусобно зависног светског друштва те одговарају стварањем наднационалних поредака који надилазе само координацију активности појединих држава. (Zürn, 2000: 189) Међународне организације доношењем различитих облика устава или функционално одговарајућих правила не стичу одмах карактер државе. Такве политичке заједнице предуслов су изградње постнационалних заједница. Политички идентитет грађана, без ког ЕУ не може деловати, ствара се само у наднационалном јавном простору. (Habermas, 2008: 148) Такво обликовање свести није могуће елитистичким образовањем „одозго“ и није се могуће спроводити административним одлукама.

Хабермас и Дерида нову европску уставну парадигму виде у условној комуникативној заједници. Хабермас Кантов универзализам редукује на историјско обликовану комуникативну заједницу, сматрајући да је ЕУ могућа као културом легитимисана заједница. Хабермас релативизује затворену народну заједницу европским културним наслеђем које може омогућити демократско одлучивање у ЕУ. Хабермасова детрансцендентализација Кантовог формалног ума као предуслова комуникације, битно је различита од Деридиног конструктивизма који је мишљења да је потребно заменити националну државу као политичку парадигму новом политичком парадигмом која не би угрожавала мултикултуралну Европу. По Дерида европска правно-политичка традиција и културни идентитет Европе нису предуслови европског политичког и уставно-правног јединства већ резултат европске политике и права. Различитост Хабермасове и Деридине теорије темељи се на различитом разумевању односа правног и политичког која су два другачија облика деловања, јер не стоје у каузалном односу услова и условности већ паралалелно један уз другог. Дерида не види правно политички реалитет као историјски предконструисан као Хабермас; управо супротно, правно и политичко деловање креирају разумевање правног и политичког деловања.

Ворлендер (Vorländer) сматра да је у модерној демократској уставној држави средишње место суверенитета празно а треба преузети своју супремацију (Vorländer, 1981: 38) што има за последицу јурификацију политике. Он, као и многи други теоретичари, однос устава и политике тумачи кузално те на тај начин не види како је могућ европски устав без легитимног политичког субјективитета. Ипак, у исто време тврди да у савременој подели власти нема субјекта који би могао бити сингуларни суверенитет. Неразумљиво је да се за Европу тражи јединствени суверен који се у националним државама оспорава. С једне стране, због деобе власти и страначког плурализма више нема јединственог суверена ни у границама националних држава, а с друге стране се тврди да не може бити европског устава без јединственог европског народа као сингуларног субјекта који би демократски легитимисао устав ЕУ. Европска уставна култура, доношењем Лисабонског уговора дошла је до тачке у којој су се морали уградити уставни политички процес и уставно регулисана права. Скептици сматрају да је европска слабост изражена у чињеници да иза европског права и предложеног устава не стоји суверена моћ европског *demos* који би га легитимисао, спроводио и мењао. Европско право се данас поштује само политичком вољом националних елита држава чланица.

ЕУ се доживљава као механизам бирократског управљања и рестриктивне регулације, уместо као гарант доброг живота. Својеврсну кризу идентитета нужно је решити надилажењем оквира националне државе успостављањем паралелених механизма политичке делиберације. Хабермас предлаже да се Европа веже уз гаранцију темељних права и вредности као што су право на образовање, социјалну праведност, аутономију и партиципацију. На евроскептични приговор да Европи недостаје државотворни народ, односно јединствена нација као темељ политичке заједнице, Хабермас одговара да су европско грађанско друштво, јавност и заједничка политичка култура, ако се заиста могу изградити, довољне претпоставке за политичко заједништво Европе. По Хабермасу Уставом ЕУ се решавају циљеви европске интеграције, а стварањем темељног правног акта у чему учествују сами европски грађани, повећава се легитимност ЕУ. Иако се такав став може сагледавати као

утопистички, његово промишљање је нужно да се види даље од ограничења постојеће политичке реалности у циљу њиховог превладавања. Европски устав је потицај у стварању заједничке политичке културе са европским странкама, удружењима и грађанским друштвом које промовише европска јавност. Хабермас сматра да је устав пожељна опција на путу ка савезној држави (Habermas, 2002: 36-37). Он полази од претпоставке да је национална држава, па чак и кад је демократска, дошла до границе своје делотворности јер више не може „политички укротити глобално неспутани капитализам“, па је тиме такав облик доведен у питање (Исто, 86). Може ли се у таквом стању осигурати главно постигнуће суверених националних држава утемељено на просветитељству, а усмерено ка смањењу политичке власти? (Исто, 42) Наиме, савез држава као организацијски облик појединачних националних држава и савезна држава као национална држава која је повећана на штету појединачних чланица, свака је, на свој начин, проширени облик национализма. Како тај облик државе није способан решити проблеме изазване глобализацијом, нужен је други корак којим ЕУ мора превазићи то стање. Хабермасова опција је „светска унутарња политика без светске владе,“ у којој мора постојати јасно дефинирано „сопство“ политичког самоодређења и самоутицаја, којем се могу приписати колективно обавезне одлуке (Habermas, 2001a: 88).

Пут до превазилажења законодавног дефицита мора бити утемељен на креирању европске јавне сфере, као мреже која пружа грађанству свих чланица једнаку могућност учешћа у процесу фокусиране политичке комуникације (Habermas, 2002: 40). Демократско законодавство захтева двоструки контакт између институционализиране делиберације и доношења одлука кроз парламенте, судове и административна тела, са једне стране, и процеса неформалне масовне комуникације, са друге стране. Функција комуникацијске инфраструктуре демократске јавне сфере је постављање битних социјалних проблема као предмет расправе, а самим тим омогућавање јавности изјашњавање тим поводом, било позитивног или негативног става. Током времена, имплицитна пракса доводи до стварања јавног мњења, мада се већина грађана изражава само путем гласања или не гласања. Ипак, до сада неопходна

инфраструктура изражавања различитих јавних мишљења постоји још увек само унутар националних држава.

Европска јавна сфера не мора бити пројекција националног дизајна на европски ниво. Вероватније је да ће она израсти из процеса узајамног отварања постојећих националних универзума, изражавајући узајамно сродне националне комуникације. Нема потребе за раслојеном јавном комуникацијом јер би сваки слој одговарао различитим „спратовима” вишеслојног политичког система. Дневни ред европских институција би био пренесен на плуралитет националног мњења, уколико су међусобно повезани на прави начин. Европско јавно мњење зависи од виталног фактора европског грађанског друштва. Истовремено европска јавна сфера требало би да буде део заједничке политичке културе. Врло свесни ове неопходности, интелектуалци су отворили интензивну дебату. Тешко је разграничити питање „Шта је Европа?” од чињенице да су се достигнућа европске културе – која, у ствари, нису произилазила из своје властите природе и порекла све до 18. и 19. века - пренела на целу земаљску куглу. Европа се, више него остале културе, суочила са структуралним конфликтима, оштрим конфронтацијама и дугорочним тензијама, и решила их, како у грађанској, тако и у социјалној димензији. У социјалној димензији модерна Европа је развила институционалне процедуре за ефикасно решавање интелектуалних, социјалних и политичких конфликта. Током болних, ако не и погубних сукоба, научила је суочити се са дубоким разилажењима, верским расколима и супарништвом између секуларних и црквених снага, града и провинције, судбине и знања и како решити ендемичне сукобе између милитантних вероисповести и ратоборних држава. У грађанској димензији, модерна Европа је институционализовала спектар супротстављених конзервативних, либералних и социјалистичких интерпретација капиталистичке модернизације у разуман идеолошки систем политичких партија. Ове чињенице мотивационо делују на критичко промишљање наших властитих спознаја и децентрализацији одабраних перспектива. Оне нису у супротности са прихваћеним, али и оправданим, критикама наше агресивне колонијалне и еврократске прошлости; критика евроцентризма

произилази из континуиране самокритичности. Секуларизација егалитарног и индивидуалистичког универзализма која одређује наше нормативно опредељење није једино достигнуће модерне Европе. (Habermas, 2002:44)

4.5. ФУНКЦИЈА ЕВРОПСКОГ УСТАВА

Као појам норми највишег ранга, устав је усмерен примарно на нормативно деловање. Он конституише јавну власт друштва које се одлучило за политичку целину и утврђује како се треба уредити и спроводити. Он мора осигурати основни консензус без ког је друштвена целина немогућа. Ако је то остварено, друштво чак може црпети свој идентитет из устава јер он постаје текст који описује уверења и аспирације друштва. Нацрт устава Европске Уније садржи критерије према којима се она изнутра конституише и према којима се интегрисала и убудуће би изричито требало да буду мерило спољнополитичког деловања. (Mühleisen, 2004.)

Европска интеграција је имала 3 циља: окончање ратова у Европи, интеграција као политичка интеграција Немачке, промовисање економских интереса (Habermas, 2001:126, 129). Иако су прва два циља постигнута, трећи није довољан за процес који се развија путем уставног патриотизма јер је слабо изграђена идентификација са европским грађанским друштвом.⁴ Једна од главних дилема Хабермасове визије је да поједина држава губи од своје аутономије, а Европа тај дефицит не може надокнадити. На дилеме скептика о непостојању државног народа он одговара да се такав процес олакшава заједничким језиком и облицима живота, али то није нужна претпоставка, што је и видљиво из 18. и 19. века јер су се тада локални и династички лојалитети преобразили у идентификацијски облик држављана исте нације. Зашто то не би било могуће и данас?

Пре више од десетак година Фишер је нагласио суштину проблема с којим се ЕУ суочава, а која је усмерена на проналажење праве комбинације “Европе националних

⁴ Просечно суделовање на изборима за Европски парламент мање је од 30 % у државама Средње и Источне Европе које су од 2004. године нове чланице Уније.

држава” са „Европом грађана.”⁵ Он је такођер изложио одређене, више-мање конвенционалне, алтернативе јачања европског парламента путем успостављања ефективног и легитимног извршиоца. Ови предлози не исцрпљују могућност осталих алтернатива, али се Фишер са правом фокусирао на суштину проблема федерације националних држава, које морају имати знатно јачу позицију него што је имају конститутивни елементи федералних држава.

Уместо на истрајавању на формалном одређивању државотворног народа, нужно је испунити три функционална услова: европско друштво грађана, европска јавност и политичка култура која би била заједничка свим Европљанима. Устав само доприноси утемељењу и имплементацији свих функционалних услова.

На трагу таквог размишљања, Хабермас сматра да је могуће подстаћи прелаз из класичног међународног права у козмополитско правно стање. (Habermas, 2004) Тај прелаз у Кантово стање „светског грађанства“ Хабермас види као демонтажу класичног међународног права у тоталитарним режимима 20. века. Кантове и Хобсове идеје могуће је препознати и у европском пројекту који има унутрашњи развој усмерен на даљњу интеграцију, изгласавање устава и мултилатерални уговорни систем који чини велик део *acquis communautaire* те јасан и отворен процес у погледу граница чланства и облика државности. Обликовање спољних односа усмерено је ка јуридизацији као начелној орјентацији, пацифизму те мултиполарном светском уређењу. Хабермас је мишљења да је потребно напустити евроцентризам и тежити Кантовој нади у светску унутарњу политику на начин да европске силе из своје ратничке и империјалне прошлости требају научити перципирати се из перспективе побеђених у сумњивој улози победника те одговарати за насиље као производ модернизације.

Ипак, политика равноправног суживота различитих етничких заједница истовремено је осетљив и болан процес. Култура већине се мора ослободити историјски утемељене фузије с општом политичком културом ако се жели постићи

5 Joschka Fischer, *Vom Staatenverbund zur Federation* (говор одржан на Хумболтовом универзитету 12. 5 2000.)

поистовећивање са политичком културом своје земље. Хабермас наглашава да је процес одвајања политичке културе од већинске културе важан ако се жели солидарност грађана преориентисати на апстрактније темеље „уставног патриотизма“ (Habermas, 2008: 49). На тај се начин види снага демократске уставне државе која се састоји у томе што политичким учешћем својих грађана држава превладава празнине у социјалној интеграцији.

Хабермас види питање европске интеграције као пожељни развојни корак који превазилази демократију националних држава. Он својом опцијом о дискурзивној творби воље као легитимацијском темељу националне државе жели нагласити да је могуће обликовати и међународни политички поредак. По Хабермасу, у динамици узајамног преузимања перспективе обје стране могу постићи исход не етноцентричне или конвертиране, него интерпретације коју оба сговорника интерсубјективно деле (Habermas, Derrida, 2004: 63). У развоју облика владања „са друге стране националне државе“ ЕУ има улогу глобалног играча (Habermas, 2004: 74). Хабермас је сажео своја предубеђења о држави као својственој политичком либерализму у коме је демократски процес поступак легитимне успоставе права.

Ако демократски процес испуњава услове инклузивне и дискурзивне творбе мишљења и воље, постоје услови о рационалној прихватљивости резултата те се демократија и људска права међусобно преплићу у процесу уставотворства, а правна институционализација поступка демократског постављања правних норми захтева гарантовање либералних и политичких темељних права.

Иако Хабермас критикује интелектуалце да последњих педесет година нису бринули за подршку Шумана (Robert Schuman) и Монеа (Jean Monnet) за стварање европскога устава као инструмента интеграције, он је 1998. године објавио својеврсно признање да “национална држава и даље дуго остаје најважнији актер” (Habermas, 2001a: 15). Са те позиције се морају посматрати његова виђења европског развоја. На путу ка европској савезној држави (Исто, 2001a: 16-17), која је за њега једнозначно пожељна опција, европски устав је подстицај

дуготрајног процеса стварања заједничке политичке културе са европским партијама, организацијама и европским грађанским друштвом које промовише европска јавност.

По Хабермасу национална држава – па и кад је демократска – иако још увек има функцију актера, доспева до границе своје делотворности, јер јој више не полази за руком „политички укротити глобално неспутани капитализам”, па се може утврдити да је овакав организацијско формиран облик државности доведен у питање (Habermas, 2008: 49). Хабермасова је опција “светска унутарња политика без светске владе”. Тиме се не може одговорити на начелно питање може ли се и како у таквом стању “светског грађанства” загарантовати главно постигнуће суверених националних држава утемељено у просветитељству и усмерено ка умањивању политичке власти (Habermas, 2002: 42).

„Мора постојати јасно дефинисано ‘сопство’ политичког самоодређења и самоусловности, коме се могу приписати колективно обавезне одлуке” (Habermas, 2001b: 88). То је битно питање саморазумевања ЕУ јер је и савез држава као организацијски облик појединачних националних држава и савезна држава као национална држава која је повећана на штету појединачних чланица; сваки на свој начин проширени облици идеје национализма. Будући да та идеја, какве год димензије попримила, више није способна решити проблеме изазване глобализацијом, нужан је други корак. ЕУ као облик само повећане националне државе мора надићи то стање. Језгра дугорочне перспективе примереног међународног поретка је формирање малих скупина способних за деловање у светској политици, од којих би један могао бити ЕУ. Оне би лабаво везаном мрежом транснационалних режима омогућиле промене смера према стању светске унутрашње политике и надидитање националних механизма који више нису способни за решавање проблема, а да се тиме не оштете демократске структуре. Наслућује се Хабермасов далеки циљ усмерен на социјални расцеп и стратификацију светскога друштва, превладањем без слабљења културних специфичности. Велики међународни режими – попут ЕУ-а, НАФТА-е и АСЕАН-а – морали би се „развијати у функционалне актере како би се онда на транснационалном нивоу договорили

и преузели одговорност за све гушћи транснационални сплет организација, конференција и пракса. Тек би са таквом врстом глобалних играча, који би могли постати противтежа неспутаним тржиштима, УН добиле темељ који гарантује примену амбициозних планова и политика” (Habermas, Derrida, 2004: 66). Европска интеграција би тиме постала саставни део светско политичког процеса, при чему се поставља питање би ли заједничка политичка култура, коју Хабермас захтева за Европу, мора бити претпоставка и саставни део глобалног интеграцијског процеса.

Просечно учешће на изборима за Европски парламент је мање од 30% у државама Средње и Источне Европе које су 2004. године постале нове чланице Уније очигледан је показатељ да је још слабо изграђена идентификација са европским грађанском друштвом под споменутих предзнацима аутономије и партиципације. То је једна од дилема Хабермасове визије, поједина држава губи део своје аутономије (Habermas, 2001b: 90), а да Европа тај дефицит не може надокнадити. Насупрот том тренду који снажно подстиче економска глобализација Хабермас износи свој пројект Европе. Националне државе, које појединачно морају преговарати у асиметричним односима моћи, имале би прилику да у конкуренцији са економским глобалним играчима приликом расподеле друштвених производа компензују неједнакости политике моћи. Пројект Европе би, према томе, уз помоћ шире основице моћи допринео већој пробојности у праведној расподели материјалних добара и социјалних терета.

Тиме што би се повезало јачање моћи и очување старих европских вредности требала би настати формативна сила која би била ближа досадашњему нормативном саморазумевању Европљана него слика човека коју дефинише економска глобализација. Тако би интеграција Европе, захваљујући способности да средствима политике моћи осигура очување европских културних вредности и да им на значају у политичкоме поретку, постала утицајни начин да се коригују нежељене последице глобализације. На темељу проширене способности деловања као нужног услова корекције светског економског режима ЕУ би преузела координацијске задатке и на другим подручјима политике те би захваљујући повратном

деловању на своју унутрашњу конструкцију била у стању смањити често критикован демократски дефицит. Тако би интеграција постала симбиотски процес унутрашње структуре и спољашње функције и поступно би трансформисала ЕУ из „мирољубивог природног стања” (Offe) у организацију са државним квалитетима.

Хабермас се често бави сумњама скептика у државне квалитете ЕУ-а. Један од њихових најчешћих аргумената је непостојање државотворног народа. Он се томе супротставља тврдећи да се такав процес, додуше, олакшава заједничким језиком и облицима живота, али то није нужна претпоставка, као што то показује развој у 18. и 19. веку. Тада су се локални и династички лојалитети преобразили у идентификациони облик демократских држављана исте нације. Зашто то данас не би било могуће у проширеним територијалним условима?

Оно што сачињава заједнички код европског идентитета је карактер болног процеса у којем је настајао, као и оно што је његова суштина данас. Нужно је из националистичке прошлости и моралних понора у садашњим ставовима уочити квалитет изразитих достигнућа. Оваква база би требала олакшати транзицију у постнационалну демократију засновану на узајамном поштовању различитости између јаких и развијених националних култура. Нису ни „асимилација” ни „коегзистенција”, у смислу бледог *modus vivendi*, одговарајући термини за дуготрајан процес учења како изградити нови и још софистикованији модел „солидарности између странаца” (Habermas, 2002: 44). Данас управо заједнички изазови повезују европске националне државе. Свака од њих је мултикултурално друштво и земља имиграцији и изложена је економској и културној глобализацији која буди сећања на заједничку историју конфликта и помирења и самим тим ниског прага толеранције.

Хабермас је пред дилемом да ли би ЕУ сматрала национално државну комуникацију о уставним питањима као медиј који је једнак европском форуму или макар само и упоредив са њиме. На националној разини устав формулише заједничке интересе као државноправни темељ, али тај процес једва да делује као инструмент грађанске идентификације,

онда се то мање може очекивати од процеса европскога уставотворства, у коме се супротни интереси усклађују у облику устава. Другачије речено, ако је само формулисање устава још део афирмирације и осигуравања самосвесних националних држава, та је расправа једва још прикладна као идентификацијски образац европског друштва грађана. За Хабермаса је интеграцијски темељ поверење у организационо деловање и управљачке капацитете државе, неверици према делотворности тржишта те “израженом смислу за ‘дијалектику просветитељства’ (...) обзиром на технички напредак”, државу благостања, солидарним правилима и релативно “ниском прагу толеранције према примени силе против особа.” Тако Хабермас постаје представник Европе “различитих брзина”. Још јаснијим постаје, у промењеним светскополитичким условима модел Хабермасове Европе као одговор америчкој доминацији, коју, на пример, изричито формулише опција Роберта Кагана (2004).

Концептом „светског грађанског друштва“ Кант чини одлучујући корак од међународног права усмереног искључиво на државе. Након два светска рата, конституција међународног права је напредовала путем који је Кант показао, наиме до грађана света и преузела институционални облик у међународним организацијама и поступцима. Ипак, Кантов се пројект може наставити само кад се САД врати интернационализму заступаном након 1918. и 1945. године. Тај прелаз “у оно што је Кант антиципирао као стање светског грађанства” Хабермас види у пуном току због демонтаже класичног међународног права тоталитарним режимима 20. века (Habermas, Derrida, 2004: 64). Ту се он слаже с Каганом и другима америчким конзервативцима у уверењу да америчке и европске идеје државе и државне конструкције почивају на истим вредностима. Западни дух, укоревен у јеврејско-хришћанском предању, недвосмислено има карактеристична одређења. Али и тај духовни хабитус, са индивидуализмом, рационализмом и активизмом, деле европске нације са онима САД, Канаде и Аустралије. „‘Запад’ као духовна контура обухвата више од саме Европе” (Habermas, Derrida, 2003: 33).

Дакако, консеквенце које се из тога повлаче у садашњим политичким приликама могу се дијаметрално разликовати.

Хабермас сматра да се ум модерног права не читује у универзалним „вредностима”, глобално распрострањен по целој свету. „Вредности“ постају обавезне у нормативним порецима и праксама одређених културних облика живота. Ту ум добива на значају као медиј повезивања кодекса норми са конкретним државним организационим облицима. У овој Хабермасовој идеји није реч о личној узбудљивој варијанти политичке филозофије, него, пре, сасвим примереном погледу на даљи развој европске интеграције који је сведен на практичну примену.

За унутрашњи развој ЕУ важни су даљи кораци интеграције или настављање, можда и назадовање међувладине сарадње, довршетак устава или мултилатерални уговорни систем, као што то већ сада чини велик део *acquis communautaire*, продубљивање, проширење или облици комбинације развојних перспектива, јасан финалитет или отворени процес у погледу граница чланства и облика државности. За обликовање спољних односа потребна је јуридикација или етичка перспектива као начелне оријентације, пацифизам или реализам, самосвојност Европе, мултиполарни светски поредак или хегемонијална доминација. Полазне темеље у слици човека која је била полазни подстицај у њиховим моделима света, Хабермас налази у филозофији Канта и Хобса.

Иако се у јавности Хабермас устајао против лажних обећања и недостатка доказа о политици која тежи проширењу међународног права, јача светску организацију, тражи поравнање са Трећим светом и заснива се на спречавању рата, његово виђење није понуда која подстиче и унапређује расправу о будућности Европе. У реалности ЕУ је облик управног апарата који умањује свако загревање политичких тема те опцију да културна премоћ није стратегија која обећава успех ако је реч о томе да се створи противтежа америчкој премоћи. Ипак, његова нада је да „и признавање разлика (...) може постати обележје заједничког идентитета” (Habermas, Derrida, 2003: 33) без спомена политике и осећаја у Европи око изолације, ксенофобије и расизма као сведочанство о оптимизму без ког се Европа не би ни реализовала. Хабермас тврди да су европске силе из своје ратничке и империјалне прошлости могле научити да саме себе сагледавају из перспективе побеђених у упитној

улози победника, позивајући се на полагање рачуна за насиље као резултат модернизације. То би могло подстаћи напуштање евроцентризма и дати подстицај кантовској нади у светску унутрашњу политику.

5. СТВАРНОСТ И ИДЕОЛОГИЈА У ПРИСТУПУ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ЕУ

Парадоксалност обележја 20. века заснива се на политичким режимима који тврде да владају у име маса, односно да су демократски јер легитимно припремају терен на ком се власт врши ван контроле маса, сакривено од јавног преиспитивања. (Станковић Пејновић, 2014б:113).

У данашњим сувереним државама, власт је изнад закона, те су режими увек више од демократије, па управо због тога и много мање. Наравно, то се не може рећи за све масовне демократске режиме који функционишу потпуно у оквиру закона, па онда владавину и устрој легалне власти називамо „грађанским државама“ јер су оне подложне грађанском друштву, и то је институција коју претпостављају савремени теоретичари демократије од Ролса до Хабермаса. Па ипак, легитимност таквих држава није исцрпљена у њиховој легалности. Заправо, кад се расправља о суверенитету, не постоји легална легитимност. Данашње модерне државе поседују над-легални или пред-легални облик легитимитета, па се зато данас могу чути позиви на Марксову критику „демократске преваре“ у којој је буржоазија људе преварила јер их држи у уверењу да је држава њихов представник.

Такво уверење следе и државе западног Балкана или југоистока Европе односно највећим делом земље настале распадом Југославије, које напуштајући социјалистички модел прелазе на његову алтернативу, модел националне државе. Међутим, овакав модел носи у себи проблем на који нису „навикле“ „бивше партијске“ елите које су и већим делом „садашње“ зато јер су оне социјалистичким начином промишљања настојале изграђивати социјалистичку државу, а политичке партије се у националним државама боре за контролу над постојећим државним апаратом те обликовањем државе према „новој“ идеологији. Све више се истиче простор као димензија националне државе.

5.1. УСЛОВИ ЗА ПРИСТУПАЊЕ ЕУ

Свакодневне заблуде и лажи временом постају саставни део јавног мњења. Најпре сами допуштамо да будемо заслепњени, а онда се чудимо што не можемо видети. Ипак различитост у мишљењима и различитост у резултатима посматрања не зависе само од различитог социјалног положаја посматрача, теоријског приступа проблематици већ може бити и резултат различитости проучавања исте стварности или различитих аспеката исте стварности. Наша схватања нису само друштвено условљена иако различите друштвене групације и њихов положај у друштву условљују запажања као и њихово тумачење. Оно што одређује суштину нашег поимања првенствено зависи о стварном предмету посматрања и његове структуре. Различитим тумачењима истог предмета нехотице признајемо да или не познајемо сам предмет или нисмо успели у објашњењу. Различитости мишљења о једном феномену не доказује релативност тог феномена, већ релативност промишљања о њему.

Релативност чланства у ЕУ поближе је схватљиво кроз званичне и правно обавезујуће услове за приступање земље ЕУ, дефинираних на самиту у Копенхагену 1993. Европски Савет је у Копенхагену 1993. године усвојио четири услова за чланство у ЕУ; а) од државе чланице се тражи да оствари институционалну стабилност која гарантује демократију, владавину права, заштиту људских права, као и заштиту националних мањина; б) држава мора успоставити тржишну привреду те потицати способности за конкуренцију и тржишне законе који владају у оквиру ЕУ; ц) потребно је прихватити обавезе које произлазе из чланства у политичкој, економској и монетарној унији; д) и коначно способност саме Уније да у своје чланство прими нове чланице, што је свакако условљено степеном њеног унутрашњег развоја и избора тренутка за пријем, као и прихватање и спровођење „*acquis communautaire*”.

Сами Копенхашки критерији подразумевају да ЕУ мора успешно функционисати на добробит постојећих и будућих грађана ЕУ те да пријем нових земаља чланица не сме угрозити спровођење постојеће политике ЕУ. У садашњем

тренутку институције ЕУ захтевају озбиљне промене пре било каквих нових проширења. Званично прокламована политика проширења ЕУ заснива се на три принципа: плану проширења, „условном“ проширењу као и подршци јавности грађана ЕУ ка проширењу. План ЕУ за проширење је успорен, а ЕУ је обазрива у погледу нових обавеза повезаних са проширењима, али ће поштовати већ преузете обавезе. Хрватска је постала пуноправна чланица ЕУ, а осталим земљама „западног Балкана“ понуђена је „европска перспектива“. Ова „перспектива“ подразумева само пружање одређене шансе за приступање ЕУ, али не и обећање уласка у клуб ЕУ. Ригорозно, али „фер условљавање“ није дефинисано јер ће будуће земље кандидати за улазак у ЕУ бити подвргнуте најстрожим испитима и филтрима приликом пријема у чланство (Parker, Dombey, 2006). Нови ригорозни услов за чланство у ЕУ могу бити обесхрабрујући сигнал земљама као што су Македонија, Србија и БИХ које већ верују да је пут за пријем у чланство ЕУ затрпан препрекама. Због тога ЕУ прави, пре пријема нове земље у своје чланство прецизну анализу њене привреде и политике. Ако је циљ успешно проширење ЕУ, тада оно мора имати подршку јавности у земљама чланицама ЕУ. Проширење ЕУ треба пружити користи грађанима ЕУ и то им мора бити унапред објашњено. Европска комисија ће пратити јавно мњење (интерес, бриге, очекивања) у земљама ЕУ приликом будућих проширења ЕУ. Демократски легитимитет је темељ у процесу приступања ЕУ, али је присутна и доза скептичности према утемељењу такве врсте легитимитета јер превладавају мишљења да су „политичари из југоисточне Европе, слаби, варљиви личе на клонове, неодгојени, свадљиви, разбојници и корумпирани те уносе ризик који може уништити већ ослабљен ентузијазам гласача у западној Европи за подршку даљим проширењима ЕУ.“⁶ Услови за приступање ЕУ су такви да могу бити различито тумачени и примењивани, али земља која приступа одређеном „клубу“ мора прихвати његова правила. Високи бриселски званичник ЕУ изјавио угледном листу *Economist*: „Једном када земља поднесе молбу за приступање ЕУ, она постаје наш роб“.⁷ Ово значи да званичници ЕУ у преговорима о приступању земље ЕУ могу поступати мање

6 Europe's fraying fringe, *The Economist*, 14. 10. 2006, str. 13

7 Outgrowing the Union. A survey of EU, *The Economist*, 25. 9. 2004, str. 14

више по свом нахођењу у зависности од даног политичког тренутка, услова и потреба.

Је ли важно да оно што важан човек говори буде истинито? Је ли битно да прича моћног човека буде морално истинита? Да ли је нужно да неки важни званичник буде вредносно моралан у било ком погледу? Није, зато јер је важније да је он рефлексија неке утицајне организације, да је моћан или ауторитаран. Успешност и важност његових речи зависи о моћи која иза њега стоји или која се назире. Речи добијају на уверљивости ако су повезане са неким моћним и угледним извором.

Одређено оправдање за наведени однос ЕУ према земљама кандидатима може бити сумирано у чињеници да чим земља приступи чланству ЕУ, она одмах изгуби највећи део воље за „задатим“ реформама. Земља која је прихватена као кандидат за пријем у чланство ЕУ преговара о уласку у ЕУ с Европском комисијом. Преговара се о 35 различитих поглавља из подручја економске и друге политике која су битна за приступање ЕУ. Садашња правила дозвољавају свакој земљи чланици ЕУ, укључујући и најмању, да блокира процес преговора у било ком тренутку јер је неопходан консензус не само за отпочињање преговора о било ком поглављу, већ и за њихов завршетак. Сваки пут земља чланица ЕУ може захтевати преко Европске комисије одређене уступке од земље са којом се преговара.

После завршених преговора с Европском комисијом, Европски савет треба прихвати нову земљу чланицу, али и ту није крај јер после свега наведеног, свака земља чланица ЕУ (сада их има 28) без изузетка треба бити сагласна с пријемом нове земље у чланство ЕУ. Дакле, преговори су испуњени са мноштвом препрека које не укључују на хиљаде захтева које земља која приступа ЕУ морају задовољити и испунити током преговора и пре уласка, а који се тичу *acquis communautaire* ЕУ има заиста јако широко дискреционо право одабира кога, како и када ће примити у своје чланство.

Земље чланице ЕУ из централне и источне Европе се сећају сличних „налога“ које су добијале до краја 1980-их из тадашњег Совјетског Савеза. Највећи део *acquis communautaire*

регулише функционисање јединственог тржишта ЕУ, али и постојање неписане политичке културе и правила понашања. То значи да се даје значај политичкој части и моралу. Политичка елита много наде полаже у финансијску помоћ ЕУ. Земље које су приступиле ЕУ 2004. године примиле су 45 милијарди евра у периоду од 2000–2006. године. Уз ову главну помоћ (програм Агенда 2000) пристигло је још неколико милијарди евра кроз разне „мини“ програме. Од 2007. године разноврсни програми помоћи земљама које приступају ЕУ као што су то били PHARE, CARDS, IPSA, SAPARD, су у потпуности замењени новим јединственим финансијским програмом ЕУ који се зове Претпријемни инструмент (Instrument of Pre-Accession) земље које приступају ЕУ морају прихватити и спровести *acquis communautaire* у целини.⁸ О томе нема преговора, па је и помало чудно да се испуњавање заданих задатака називају преговори. ЕУ издаје „радни налог“ који се мора спровести. Једино о чему се може преговарати је само дужина периода прилагођавања и могућа финансијска помоћ. Преговори о приступању трају док ЕУ не буде задовољна економским, политичким и општим стањем земље која јој приступа. Како се ЕУ меша у унутрашње ствари земаља, али и у многе сегменте живота грађана будуће земље чланице, многи у ЕУ се озбиљно питају да ли треба и даље преносити националну сувереност на политички удаљену „бриселску бирократију“.

У неколико наврата ЕУ се мешала у креирање Устава, највишег правног акта сваке суверене земље. У бившој заједници Србије и Црне Горе, без „добрих услуга“ (дипломатским језиком) високог представника ЕУ за спољну политику Хавијера Солане, не би било ни „Уставне повеље“ али ни њеног „Анекса“ који се даје парламентима само на формалну „оверу“. Постоји ли демократска процедура и јавна расправа о најважнијем правном акту једне суверене државе? Како један мали део људи може донети акт иза затворених врата, а истовремено причати о отворености и демократији? Или пример Македоније? Охридским споразумом је уређено мењање Устава, до самих темеља, који је на неки начин поделио „власт“ на две етничке заједнице, док је међународна заједница

8 Најновија чланица ЕУ, Хрватска, објавила је податак да ће прве четири године због ЕУ имати губитака око 3,5 милијарди евра.

цело време инсистирала да се темељем праведности морају поштовати људска права и слободе, а у ствари су директно креирале облик и функционисање друштва, нормативно залажући се за грађанску државу, а у реалности наглашавајући етничко одређење грађана.

5.2. ФУНКЦИОНИСАЊЕ ЕУ

ЕУ има хибридную структуру. Нема ниједне друге међународне организације или државе која функционише на сличан начин. Једноставније речено, Европска комисија самостално подноси предлог (без овог предлога нема никакве акције) Савету министара који одлучује и ако је потребно мења, поднети предлог заједно с Европским парламентом. Донета одлука се враћа Комисији на извршење. Европски Савет који чине председници држава или влада 28 чланица ЕУ доноси главне политичке одлуке и смернице за ЕУ. Европска комисија је јединствено тело јер је она у исто време предлагач, истражитељ, судија (у одређеним случајевима), порота и извршитељ. Нема јасног, разумљивог и уобичајеног разграничења власти на политичку, извршну, истражну и судску. Европски суд је крајња правна инстанца ЕУ. Разумљивост је темељ демократске легитимности. Ипак, ово није разумљиво просечном грађанину и гласачу у ЕУ. Управо зато се много говори о „демократском дефициту” у ЕУ. Највећем делу грађанства у ЕУ интеграција је апстрактан надржавни пројект, нешто што је донела политичка елита, мимо знања јавности.

Зато и није зачуђујућа чињеница да Еуробарометар, институција ЕУ која спроводи анкете, константо бележи опадање подршке јавности „европском пројекту” у земљама чланицама. То се огледа и у сталном опадању изласка бирача на гласање за Европски парламент које се догађа сваких пет година, почевши од 1979. године. ЕУ није јединствена организација. Унутар ње постоји више слојева или кругова. Формални слојеви у ЕУ укључују следеће земље: земље које су прихватиле евро и оне које то нису; земље које су у еврозони, али у њој немају слободан проток радне снаге; земље које су у шенгенској зони и оне изван ње; земље чији држављани имају пуно право на запошљавање широм ЕУ и оне чији држављани

још увек немају то право и земље које имају пун приступ пољопривредном фонду, а то су 15 „старих” земаља чланица ЕУ. Нове земље чланице из средње и источне Европе ће имати пуни приступ том фонду тек од 2013. године. Неформални слојеви земаља ЕУ су: Француско-немачко језгро ЕУ заједно са земљама Бенелукса које су биле за проширење постојећих интеграција у ЕУ; Британија, која се снажно залаже за стално проширење ЕУ јер на тај начин жели разблажити и ослабити француско-немачко језгро у ЕУ. ЕУ има своју унутарњу динамику и развој јер се стално мења, постаје другачија, а нарочито после источног проширења 2004. године.

Још раније се одлучивање у ЕУ изменило. Првобитно је ЕУ била организација у којој је Европска комисија имала врло важну улогу. Комисија је предлагала, а земље су одлучивале на основу тог предлога кроз заједничку методу одлучивања. Иако је оваква метода остала и даље формално на снази, стварност је постала другачија. Заједничка метода је замењена међудржавном методом. Садашња Европска комисија је само бледа сенка Комисије коју је предводио Жак Делор 80-их година прошлог века. То значи да главну реч у готово свему имају државе чланице ЕУ, док је Европска комисија некако остављена по страни. Можда је Европска комисија нека врста „радне заједнице” док стварну моћ одлучивања у ЕУ имају земље чланице.

5.3. БУДУЋНОСТ ЕУ

ЕУ је почела врло амбициозан пројекат представљен у Лисабону 2000. године са жељом да ЕУ постане „најконкурентнија привреда на свету са економијом заснованој на знању” у року од 10 година. Много више од половине предвиђеног времена је прошло за остваривање тог задатка, или више жеље, али видних помака нема, а уз САД (и Јапан), појавили су се нови и врло динамични конкуренти као што је то Кина.

Британија је земља која се највише залаже за стално проширење ЕУ, али је највећа иронија у томе што је Британија земља која је најмање интегрисана у ЕУ јер је и изван еврозоне и изван шенгенског споразума. Британија се најснажније залаже

за стално проширење ЕУ (вероватно да разблажи и ослаби ЕУ), али истовремено не жели платити свој део финансијске цене таквог проширења. То се најбоље видело крајем 2005. године када се преговарало о прорачуну ЕУ за раздобље 2007–13. Земље источне и средње Европе које су приступиле ЕУ 2004. године биле су охрабрене британском подршком приликом свог уласка у ЕУ, али после тог приступања, исте земље су биле запрепаштене и разочаране невољности Британије да се изјасни у прилог прорачуна ЕУ који би олакшао прилагођавање нових земаља на чланство у ЕУ. Неки су се присетили старе приче о Данајцима и озбиљно су посумњали у дугорочнију поузданост Британије као партнера.⁹

Да ли водеће државе у ЕУ доносе одлуке у корист властитог националног интереса? ЕУ је у кризи која има више димензија: административно-уставно уређење; незавршено економско, политичко, финансијско и миграционо прилагођавање на источна проширења; визију будућности ЕУ; проблеме повезане са монетарном унијом. У сваком случају следе геополитичке законе. По првом геополитичком закону земље увек доносе одлуке и покрећу акције првенствено у властитом националном интересу. Други општи геополитички закон указује да се политичка стварност често брзо и лако мења јер се поједине државе и савези (релативно брзо) распадају и стварају се нови. Постојећи савези мењају свој садржај и смисао. Француска, земља оснивач ЕУ или Европске економске заједнице како се звала 1957. године, губи дозу интереса за ЕУ јер после источног проширења ЕУ не види своје националне интересе преко интереса ЕУ. Геополитичко окружење у ЕУ се битно променило.

ЕУ је постала и остала изразито слојевита организација током 1990-их. Поједини очекују блиставу будућност ЕУ. Други успоређују садашње стање у ЕУ са стањем у којем је била бивша СФРЈ 1988. године. Трећи сматрају да се ЕУ креће у правцу зоне слободне трговине (нешто дубље од споразума о подручју слободне трговине између САД, Канаде и Мексика). Нека врста слојевите или можда „скраћене” ЕУ ће сигурно опстати и постојати у будућности.

9 J. Cienski, G. Parker & J. Thornhill, Friction with UK causes Poland to look for new allies, *Financial Times*, 12. 12. 2005.

5.4. ПРВИ ЕФЕКТИ НА ЗЕМЉУ КОЈА ПРИСТУПА ЕУ

Економски и други ефекти на земљу која приступа ЕУ пристижу у дугом року. Ипак, први видљиви економски ефект на земљу која приступа ЕУ укључује повећање цена хране и некретнина. То су примери из земља које су приступиле ЕУ 2004. и 2007. године. Процене кажу је земљама централне и источне Европе потребна бар једна генерација (око 30-ак година) да достигну просечни ниво дохотка по становнику „старих” 15 земаља ЕУ. (Fisher Sahay, Végh, 1998:28) Чланство у ЕУ није неопходно за материјално богатство и привредни напредак земље. Швајцарска и Норвешка имају највећи доходак по становнику у Европи и међу првима су на свету, а нису чланови ЕУ. Ове земље имају посебан уговор о слободној трговини индустријским производима са ЕУ и то им је сасвим довољно. Грађани ових земаља су у више махова на референдуму одбили предлог да њихова земља приступи ЕУ. Треба имати на уму да чланство у ЕУ није несумњива гаранција економске сигурности и напретка.

Источно проширење ЕУ неки виде као улазак земаља које су носиоци културе туђа „Европи”, или „друге Европе“ јер су земље чланице донеле систем утемељен на ултралибералној економској политици, ниским порезима, ниским зарадама и слабој заштити на раду. Други сматрају да је баш то, конкуренција уз помоћ нижих пореза и социјална неосетљивост, оно што је потребно да се убризга нови елан у привреду ЕУ.

У сваком случају, источно проширење ЕУ 2004. и 2007. године створило је одређену врсту видног замора, чак нерасположења, према новим проширењима ЕУ. Ово је нарочито видљиво у Француској, али и у одређеном броју других земаља чланица ЕУ. Немачка, као и Француска, шаље отворене поруке балканским земљама које још увек нису на путу пуних преговора о чланству у ЕУ. Како су Француска и Немачка оснивачи ЕУ, њихово мишљење и одлука имају посебну важност и тежину у ЕУ. Дакле, проширења ЕУ су могућа у будућности, али ће бити теже спроводљива и

прихваћена.¹⁰ Председник Европске комисије Баросо изјавио је 2006. године да је завршена ера проширења ЕУ.¹¹

Земље из средње и источне Европе су знале да је ЕУ организација која се стално мења. Очекивања су им ипак била изневерена. Када су кренуле на пут ка приступању ЕУ почетком 1990-их, ЕУ је била организација која је много помагала неразвијена подручја. Када су нове земље ушле у ЕУ 2004. године, виделе су да је ЕУ врло захтевна у погледу испуњења задатих обавеза, али није више тако издашна у материјалној помоћи. Земље средње и источне Европе очекивале су од уласка у ЕУ једно, а на крају добиле нешто сасвим друго; много мање у односу на очекивања: скуп захтеви око спровођења *acquia* су се појачали; средства су остала мање више иста, али се не деле више на 15 већ на 28 земаља; за нове земље је предвиђено добијање средства из пољопривредног фонда, али по клизној скали тако да ће се изједначити са старим земљама ЕУ (15) тек од 2013. године. Грађани нових земаља имају право на слободно и неограничено путовање и боравак по целој ЕУ. Али колико грађана у просеку путује у иностранство? Можда 5% јер остали за то немају средстава; грађани новопридошлих земаља немају пуно право на рад у земљама „старе” ЕУ. Сезонски послови су дозвољени као и раније, ако постоји потражња за њима. Пуно радно право су нове земље стекле тек 2011. године јер се „старе” земље ЕУ (посебно Немачка, Аустрија и Француска) боје повећане имиграције. Британија,¹² Ирска и Шведска су једине земље које су одмах отвориле домаће тржиште радне снаге за емигранте из нових земаља ЕУ.

5.5. ПРИВЛАЧНОСТ ЕУ ЗА ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Западни Балкан је политички конструисана регионална одредница, преузета из западног дискурса те као таква селектира

10 Parker, G, & H. Simonian, H., De Villepin blames EU malaise on enlargement, Financial Times, 27. 1. 2006; Parkeri, G., Condon, C., Some Balkan states may find EU's door closed, Financial Times, 7. 4. 2006; In praise of enlargement, The Economist, 30. 9. 2006.

11 D. Macshane, Patronising Turkey is a dangerous game for Evrope, Financial Times, 11. 10. 2006

12 У раздобљу 2004 – 2006 у Британију је званично мигрирало 447.000 радника из средње и источне Европе (највише из Пољске). Њих 427.000 је добило дозволу за рад. То је 30 пута више миграната него што је било очекивано у Британији (H. Mahony, 427,000 migrate to UK since EU enlargement, EU Observer, 23. 8. 2006)

значање и симболе. Процес преименовања Балкана је наметнут као близак и актуелан. Погледом западне Европе, Балкан је кроз своју историју посматран као географска, политичка и симболична целина, као део Истока, а од 20. века подручје које није Запад, али и које још увек није Европа.

У данашње време у оспоравању веза Балкана и Европе оправдава се везом дела Балкана са Византом преко кога и прелази граница некадашњег Источног и Западног Римског Царства, те граница православља и католичанства. При томе се свесно или несвесно заборавља да је Европа јединствен спој грчке, римске и хришћанске традиције коју је управо Бизант сачувао у средњем веку, док је Западно Царство нестало под најездом варвара. Временом је и овај простор променио расположење према Европи јер је данас ретко неограничено поверење у европски дух који, у оличењу бриселских бирократа, претворно и декларативно заговарану демократију и људска права, док се стварно залажу за интересе својих земаља. Данашња Европа заостаје за својим највишим циљевима, није ни издалека остварила своје изворне тежње и настојања, већ су сами ти циљеви спорни и несигурни, од почетка једнострано универзалистички постављени насупрот богатству и разноликости непосредног људског живота. Они данас служе само као реторички украс у борби око моћи. Идеја Европе је истрошена и теоријски обезвређена и обесмишљена. (Ђурић, 2003:96) Европски моћници су „бедни гробари једног одавно обездушеног и обезличеног света.“ (Valery, 1924:55)

Данас, ово подручје у подручју културног, вредносног, политичког, војног и економског утицаја, постаје „западни Балкан“. „Западни“ зато јер је пацификован, рационалнији, ближи Европи, али и остаје Балкан јер још није уложен потпуни напор да постане Европа. У новом политичком па чак и научном говору, Балкан постаје геополитичко-културна одредница која није, по западном дискурсу, достигао неопходан ниво по ком би могао бити сматран интегралним делом „модерног света“. Балкан је „нешто између“. И саме политичке „елите“ радо потенцирају то одређење доказујући да су спремни некритички усвајати западне обрасце те сваким испуњавањем задатих обавеза бити ближе „европској породици народа“, али и поистовећујући тај процес са процесом неопходне

модернизације као једног од главних интереса друштва на Балкану. Запад то препознаје, те вођен својим властитим интересима, мења приступ Балкану, додељујући му атрибут западни те га постепено именовом, а затим и институционално ставља под интересну сферу западне политике. Запад подстиче владе Балкана у истрајавању на тренутном плану развоја, путем „руке пријатељства“, уз истовремено припремање јавности запада на процес интеграције друштва у „европску породицу демократских друштава“ балканског подручја која су била у „антицивизацијској сцени.“ ЕУ не жели унутар своје зоне утицаја имати „пропале“ и нефункционалне државе, јер би у том случају ЕУ морала сама „средити ситуацију”.

Велика су уверавања политичара да све земље западног Балкана морају постати део ЕУ и да неће бити „црних рупа.“ Неко ће приметити да је и Швајцарска „црна рупа” на мапи Европе у погледу чланства у ЕУ. Али државе западног Балкана нису Швајцарска. Медијски се на овом простору улазак у ЕУ представља као прелазак из периферног у евентуално средње развијено друштво након испуњења која условљавају стандарди ЕУ који се највише односе на консолидовану демократију и стварање потребних економских претпоставки. Данашње су државе зато и сконцентрисане на услове које је потребно испунити и на отклањање препрека које стоје на путу бржег укључивања у интеграцијске процесе као прелазак ка „уређеном и развијеном друштву.“ При томе се у великој мери занемарују стицање бар елементарних сазнања о унутарњим процесима транзиције саме ЕУ у склопу њеног властитог начина прилагођавања, новој, пост-хладноратној реалности, противречним токовима глобализације, јер по Гиденсу, пад Берлинског зида није само покренуо проблем проширења Уније на бивше социјалистичке земље, већ и темељно редефинисање властитог идентитета. (Giddens, 2007: 202)

Западни Балкан ће трајати док не заврши процес испуњавања захтева и стандарда, „споразума о добрим намерама“ док се не прихвате „европске“ вредности те док се не препознају западни интереси и циљеви као своји. Ипак, такав западни дискурс не би био могућ да европска утемељеност балканске баштине није упитна и условљена те подложна непрекидном преиспитивању. Због свега тога ће Балкан и

убудуће бити заробљен у медијском свету „међувремена“, заробљеник дискурса о „Балкану“ у којем је могуће бити или не, део „европског идентитета“.

Урушавањем једне идеологије и ширењем неолибералног пројекта, узрокован је раскид, дошло је до прекида те се континуитет морао некако „надоградити“. Реконструкција унутрашњег и спољног европског простора донела је нове (или појачала старе) дилеме, суочавања и заплете. Трансформисао се дотадашњи облик капитализма, постављене се границе од око 8000 км, створена је нова социјална структура. Хоће ли одговори водити ка редефинисању неких од темељних ступова властитог идентитета (нпр. социјалног пројекта) у име прилагођавања захтевима доминантног неолибералног пројекта глобализације, евентуалном одлагању ширења Уније, активнијем присуству на светској сцени у прилог владавине права или његове релативизације? Будућност мора бити усмерена на осмишљавање стратегије, транзиције и инкорпорације будућих чланица ЕУ. Политика је оптерећена „демократским дефицитом“, јазом између бриселске бирократије и грађана који перципирају ЕУ као пројекат елите, успоравање политичке уније као и непостојања истоветних ставова у спољној политици. У социјалној сфери изражено је незадовољство грађана због ерозије социјалног модела и увећавања егзистенцијалне несигурности. Европа је ушла у динамику страха, а уместо динамике наде (Severin, 2006:14), јављају се нова сиромаштва¹³ и све веће неједнакости између грађана и области, а све као резултат глобализације. Аутори као што су Хабермас, Дерида, Гиденс деле мишљење да је европски социјални модел, култивисање солидарности, гарантовање социјалне безбедности на темељу активне социјалне интервенције и економског просперитета темељни део европског идентитета. Социјални пројекат подразумева државу са системом благостања тј. социјалне заштите грађана, посебно најсиромашнијих и најрањивијих као смишљено ограничавање неједнакости.

¹³ Према критерију ЕУ, сиромашни су грађани који имају доходак мањи од 60% просечног националног дохотка. Према њему 60 милиона европских грађана или око 16 % може се сматрати сиромашним. Vidi Giddens, A. *Europe in the Global Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, стр.74

Према критеријуму ЕУ, сиромашни грађани имају доходак мањи од 60% просечног националног дохотка. Према том критеријуму, 60 милиона европских грађана или око 16 % може се сматрати сиромашним.

Иза институционалних оквира ЕУ и програмских докумената, налази се реалност грађана чланица. Како је они сагледавају нужно не кореспондира са оценама и увидима политичара или стручњака. Због тога је потребно узети у обзир и ставове грађана, те њихову међусобну повезаност и условност, као и однос европских грађана према проширењу, тј. њихово расположење према придошлим и будућим потенцијалним члановима ЕУ, према емигрантима, према странцима. Према истраживању *Европски грађани и будућност Европе*, грађани Европе генерално имају позитиван став према ЕУ, али исто тако и велика очекивања од заштите коју им ЕУ треба пружити јер унију перципирају као фактор мира, стабилности и безбедности, али и као значајног чиниоца на светској сцени. Начела ЕУ сматрају позитивним, али замерају недоследности примене. Распрострањен је осећај социјалне регресије, пораста неједнакости, доминације великих држава над малим, али и превелике бирократије која губи своју ефикасност. Изразит мањак позитивне перцепције присутан је у Великој Британији (чији су грађани стандардно скептични према европским интеграцијама), Француској, Немачкој и Аустрији. Грађани су разочарани изостанком непосредне демократије, удаљеношћу Уније од грађана и недостатком информација и комуникација.¹⁴ Из тог произлази и осећај немоћи у односу на институције ЕУ и неповерења да њихов глас има тежину утицаја на политику одлучивања у ЕУ. Са друге стране готово да постоји европски консензус о питањима о којима требају одлучивати националне државе, а не ЕУ. ЕУ се првенствено треба бавити борбом против тероризма, одбраном, спољном политиком, а националне владе, пензијама, порезом, здравственом заштитом, образовањем, незапосленошћу. Иако је било великих сукоба политичких елита унутар ЕУ око Устава, већина грађана сматра да ће Устав заједно са политичком унијом допринети даљем јачању улоге ЕУ на светској сцени, ојачати демократију, али и

14 European Commission, „The European Citizens and the future of Europe“Qualitative study in the 25 member states, May 2006.

придонети бољитку живота. ЕУ као политичку унију подржава 54% грађана чланица. Највећи број присталица се налази у Словенији, Словачкој, Грчкој и Румунији, док се највећи број опонената налази у Великој Британији и Шведској. Грађани ЕУ као и грађани Балкана, највише брину због незапослености и свих притисака око губитка посла и притиска послодаваца до генералног страха од глобализације; друго место заузима смањивање социјалне заштите, а треће брига за мир и сигурност. Између изражених брига грађана и њиховог дефинисања приоритета ЕУ успостављена је природна корелација. Према мишљењу већине европских грађана, приоритет ЕУ требају бити стремљења ка миру, социјалној добробити и унутрашњем јединству. Борба против тероризма коју политичке елите третирају као прворазредни проблем, немају приоритет код већине грађана.

Неуспехе грађани ЕУ виде у изостанку јединства међу чланицама, доминацију себичних интереса, нефлексибилности, неједнакости, економском и социјалном паду, контроли над илегалним емигрантима, преобилној бирократизацији, слабљењу националног идентитета као и изостанку визије за будућност. Због свог тог незадовољства могуће је закључити да грађани све мање верују идеји да је ЕУ заједнички пројект изградње демократије, мира, добробити (Severin), а све више арена у којој се државе боре за своје националне интересе на темељу zero сум логике, ситуације у којој успех појединца повезан са избором других. (Myerson, 1991).

Како грађани ЕУ гледају на процес даљег проширења? Проширење не само да се свакако не налази на листи приоритета, већ је већинско расположење грађана против даљег проширења. Од 25 чланица ЕУ мање од половине грађана (46%) подржава њезино даље проширење, од чега предњаче Немци (64%).¹⁵ У новопримљеним чланицама расположење је, по правилу највеће. Кад је реч о земљама западног Балкана, највеће расположење је према будућем чланству Хрватске у ЕУ, док се највећи отпор изражава према Албанији и Србији.

¹⁵ По мишљењу већине грађана, проширење Уније је исувише широко, брзо и врло лоше припремљено, чак и кад је реч о пријему Пољске, Чешке, Мађарске и Словеније, European Commission, „The European Citizens and the future of Europe“, стр. 21.

Од новонасталих држава бивше Југославије, Србија је најмање пожељна будућа чланица. Земље коју би европски грађани желели видети у ЕУ су Швајцарска, Норвешка, Исланд, дакле богате земље које саме нису заинтересоване за чланство. Овакав однос се не може искључиво објаснити „замором проширења“, већ дубљим економским и културним поделама на темељу којих се одређују пожељне и непожељне будуће чланице или другачије речено, центар „царства“ баш и није заинтересован за прихватање сиромашније периферије.

На темељу таквих резултата, лако се може закључити да је потребно да политичка елита посвети више пажње објашњавању грађана које су користи проширења. Корист као да је остала сакривена те су грађани склони тумачити проширење искључиво као једнострану великодушност, солидарност са сиромашнијима од себе који им угрожавају стандард.

Политичка елита земаља западног Балкана константно очекује ентузијазам код грађана око прикључења ЕУ образлажући такав приступ као јачање свог европског идентитета који значи раскид са прошлости. Да ли на њихов став икако утиче висок степен одбојности грађана према укључивању земаља западног Балкана у ЕУ, те чињеница да ЕУ према Кантовом поимању, баш и није гостољубива средина? Да ли се политичке елите тих земаља питају колико свака земља мора учинити напора на смањивању одбојности према евентуалним новим чланицама и која треба бити даља стратегија? Да ли европска бирократска елита игнорише јавно мњење грађана унутар ЕУ?

Приступ ЕУ се земљама западног Балкана објашњава као приступ стабилним и демократским европским државама. Поједини аналитичари сматрају да би се тиме изгубио део националног суверенитета јер ако нека земља жели бити део ЕУ, треба бити спремна прихватити и применити *acquis communautaire*. Изван ЕУ, земље приступнице немају никакав утицај на креирање *acquis-a*. Унутар ЕУ, свака нова земља чланица би имала одређен, иако мали утицај.

Главне добити за земље од ЕУ укључују: земље су принуђене побољшати правосуђе и општу државну управу

(укључујући и смањење корупције) са активнијом и ефикаснијом борбом против корупције и организованог криминала. Многи појединци очекују да би се прихватањем европских норми и правила добила одређена могућност за смену политичке олигархије која даје неумерене изјаве за које не полажу политичку, правну или моралну одговорност. Оштра правила конкуренције на тржишту ЕУ ограничила би и снизила стимулације неефикасним предузећима. Могла би постојати могућност сузбијања монополиста на тржишту и повећане заштите потрошача што би створило одређене могућности за повећање улагања у производњу, а могло би допринети и повећању запослености. Временом је могуће очекивати давање мањих регионалних и аграрних фондова од ЕУ, побољшања квалитете животне околине као и повећаног утицаја и заштите група које су на маргини друштва под плаштом слободе говора и изражавања, а студенти би релативно лако могли ићи на студије у остале земље ЕУ.

5.6. ЗАПАДНИ БАЛКАН КАО ПЕРИФЕРИЈА ЕВРОПЕ

Да ли се те земље уопште нешто и пита у вези са својим приступањем ЕУ? Формално и правно да, али реално, врло мало. Ако политичари у ЕУ одлуче примити земље западног Балкана у своје чланство, то се може спровести по релативно кратком и „убрзаном” поступку. Први пример за овако „скраћени” поступак пријема пружа Словачка. Европски савет је донио одлуку којом се поново потврђује чињеница да је будућност земаља Западног Балкана у Европској унији”.¹⁶ Дакле, већ је одлучено на самом врху.¹⁷ Други пример у погледу провођења одлука на највишем нивоу у Европи односи се на Савет Европе (Стразбург) која се као међудржавна организација залаже првенствено за демократију, права грађана, слободу штампе, медија, говора и договора, владавину права и томе слично.

Каква су искуства земаља које су ушле у ЕУ 2004. и 2007. године? Шта се из њиховог искуства може научити? Да

¹⁶ Council of the European Union, Presidency Conclusions, 16879/06, Bruxelles, 15. 12. 2006, str. 3.

¹⁷ Иако је ЕУ поставила земљама западног Балкана високе заштите људских и мањинских права, на случају Бугарске на том питању није инсистирала. Бугарска је средином 1989. године „иселила” 300.000 домаћих Турака у Турску. Ово не тако давно избацивање из државе домаћих грађана није било запажено као ставка у преговорима о приступању Бугарске ЕУ.

ли су грађани ових земаља сретни и задовољни? ЕУ је донела овим земљама битна нематеријална и одређена материјална побољшања. Истовремено, ЕУ је са собом донела и одређене друштвене стресове као подељеност друштва и нестабилности влада (Мађарска, Пољска, Чешка) током 2006. године. Пољска, рецимо, постаје све више скептична и хладна земља према ЕУ и непредвидива у погледу даље интеграције.¹⁸ Слична ситуација је и у Чешкој.

Државе западног Балкана себи би требало да поставе питање због чега се поједине земље ЕУ окрећу „економском национализму“ (чак протекционизму) уместо прихватања даље интеграције тржишта с партнерима у ЕУ? То је колонијални однос у којем земље „центра“ штите своја друштвена богатства на начин да се приказују као део патриотизма и националног интереса, док се земљама Балкана из ЕУ предлаже да своја национална богатства ставе на тржиште и да буду кроз стране инвестиције приватизована.

Велика опасност на путу ка ЕУ је начин на који се он презентује или чак намеће јавности. У неку руку то се чини на неокомунистички начин. До 1989. године је званична политичка идеја водиља у бившој Југославији била идеја комунизма, а сада се црвена звезда замењује жутом звездом ЕУ. Као што раније није било друштвено пожељно „не слагање“ са црвеном звездом, сада се на исти начин гледа на оне који нису за нову (или другачије обојану) жуту звезду. Једном, ако и када се приступи ЕУ, питање је у којем ће се „вањском“ кругу унутар Уније наћи земље западног Балкана. Ово се мора јасно унапред предочити јавности, али се то не чини. Остаје питање да ли је то због незнања, немара, манипулације или нечег другог? У реалности је присутна потпуно неодмерена, неодговорна и „олако обећана брзина“ уласка у ЕУ до одређене године од стране политичке олигархије која доводи до њима знане користи, а није утемељења у стварности.

Све је мање јавних расправа о унутарњој динамици, будућности, садржају и облику ЕУ. Да ли ће тако нешто бити примамљиво за земље да остану у чланству ЕУ?¹⁹ Да ли ће је

18 Stratfor, EU: protectionism versus progress at the EU summit, 23. 3. 2006; Her own voice, *The Times*, 28. 6. 2006; Last days of Poland's EU springtime?, *European Voice*, 8.

19 Британски лабуристи и конзервативци су се спорили о потреби уласка земље у чланство

неке напустити?²⁰ Постоје снажне регионалне тенденције ка још већој аутономији од постојеће, чак независности, Белгије (фламански и валонски дио), Шпаније (Каталонија и Баскија), севера Италије, Француске (Корзика), Британије (Шкотска, Велс и Северна Ирска). Да ли ће у будућности увек постојати монетарна интеграција у ЕУ и да ли ће још увек постојати евро? Да ли ће таква ЕУ бити прихватљива, примамљива и потребна земљама Балкана? Све то треба укључити у јавну расправу и одлучивање. Уз примамљиве користи, улазак земље у ЕУ је повезана са великим трошковима, ризиком и неизвесности. Гренланд, аутономна данска територија, је после референдума 1985. напустила ЕУ. Грађани Гренланда су сматрали да је у његовом интересу да буду изван ЕУ. 2020 године такву одлуку доносе и грађани Велике Британије.

Процес проширења временом је прошао кроз неколико различитих фаза, које су биле огледало политичких и економских прилика у земљама кандидатима као и чланицама ЕУ. У почетном периоду источноевропским земљама пружена је економска помоћ у виду Програма PHARE, да би потписивање европских споразума означило прекретницу у процесу приближавања ових земаља уз понуђену перспективу пуноправног чланства. Установљење Копенхашких критеријума за чланство отворило је непрестану комуникацију између Комисије ЕУ и држава кандидата, тако да се сваке године вредновао успех држава у испуњењу ових захтева. Коначно 1998. године започео и процес директних преговора о пријему за чланство, прво са пет држава,²¹ док су се остале придружиле 2000. године. Будући развој ЕУ уз наставак процеса проширења, великим је делом, посредно и непосредно, услован управо одговором на питање да ли је ово проширење доживело успех или је постало извор криза.

ЕУ и остајања у њему од самог приступања ЕУ 1973. Међутим, британски пословни људи су увек давали подршку Британије у ЕУ, али однедавно они се окрећу од будућег британског учествовања у ЕУ. Регулатива ЕУ ограничава бизнис у Лондону и због тога се овај снажан и утицајан економски сектор окреће против остајања Британије у чланству ЕУ. (Boardrooms go cold on the single market, *Financial Times*, 17. 10. 2006; G. Rachman, *City of London falls out of love with Brussels*, *Financial Times*, 11. 12. 2006; N. Blackwell, *The forces pushing away from European integration*, *Financial Times*,.

20 Гренланд, аутономна данска територија, је после референдума 1985. напустила ЕУ. Грађани Гренланда су сматрали да је у његовом интересу да буду изван ЕУ.

21 Мађарска, Пољка, Чешка, Словачка, и Словенија.

Одговор на кризу покушава се наћи у Лисабонском уговору који је требало да европске проблеме реши поједностављењем процеса одлучивања и процедуре, јачањем заједничке спољашне политике и снажнијег и кохерентнијег руководства.

Дугорочну политику ЕУ према Балкану се почела проводити завршетком рата у БиХ. Почетком 1996. године ЕУ је формулисана тзв. “регионални приступ” кроз унапређивање међусобне сарадње балканских земаља, као предуслов регулисања појединачних билатералних односа ЕУ-е са сваком до њих. Још пре потписивања Мировног споразума за БиХ било је очигледно да ће Унија инсистирати да сви партнери испуне читав низ политичких захтева: поштовање људских права, права мањина, права на повратак избеглица и расељених лица, развој демократских институција, политичке и економске реформе, спремност за успостављање регионалне сарадње, поштивање мировног споразума. Касније су додати следећи захтеви: међусобно признање свих држава насталих на простору бивше Југославије, сарадња са Међународним трибуналом за ратне злочине и конструктиван приступ споразуму република бивше СФРЈ око питања сукцесије. Оваква политика ЕУ према земљама западног Балкана 1996. године добија назив „политика условљавања”. Албанија и Македонија су од почетка биле издвојене јер нису биле укључене у рат и њихови односи са ЕУ су били у вишој фази развоја, док су остале државе морале испунити одреднице Дејтонског споразума.

Регионална политика ЕУ према тада 5 земаља западног Балкана (Албанија, БиХ, Хрватска, Македонија и СРЈ) је од средине 1999. године добила назив “Процес стабилизације и асоцијације (ПСП)”. Она је представљала једну од две иницијативе која је била покренута у току 1999. године када је са сукобом око Косова редефинисана дотадашња регионална политика према Балкану. Друга иницијатива је био „Пакт о стабилности у ЈИ Европи”. Крајем 2000. године за земље западног Балкана усвојена је „Заједничка декларација” са потврдом европске перспективе балканских земаља и статуса потенцијалних кандидата за чланство у ЕУ. За њих је било предвиђено да испуне опште услове, тзв. критеријуме из Копенхагена, као и сарадња са Хагом и међусобна сурадња. Било је предвиђено да Комисија ЕУ подноси периодичне

извештаје о испуњењу услова у оквиру процеса стабилизације и асоцијације као и формирање тзв. Консултативне радне групе између Комисије ЕУ и влада земаља западног Балкана, које су се обавезале на закључење регионалних споразума о сурадњи, као темеља за политички дијалог, регионалну зону слободне трговине и блиску сарадњу у подручју правосуђа и унутрашњих послова уз потврђен индивидуални приступ даље сурадње према ЕУ.

Што се тиче финансијске помоћи, до краја 2000. године ове земље су кориснице програма “PHARE” из 1989. године и “ОБНОВА” из 1996. године осим СРЈ јер осим хуманитарне помоћи, није могла користити програме ЕУ. Споразум о стабилизацији и асоцијацији (ССА), представља највишу етапу у дугорочном процесу стабилизације и асоцијације. До закључења овог споразума држава мора испунити политичке и економске предуслове, реализовати разноврсне „закључке” радне групе, а самим тим добити „Студију о изводљивости”, покренути преговоре о споразуму и испунити све потребне елементе за потписивање споразума.

Када је процес пријема 10 источно европских земаља ушао у своју завршну фазу ЕУ је одлучила да перспективу пријема, у форми Процеса стабилизације и асоцијације (ПСА) понуди земљама западног Балкана, и тиме ово подручје постепено укључи у токове европских интеграција. Основна идеја Пакта стабилности била је промена *statusa quo*, перманентне нестабилности у свих шест држава која је сваког тренутка могла прерасти у нову међународну кризу. Такође, одређена врста протектората, више или мање присутна у свим земљама, је требала бити замењена перспективом приступања ЕУ.

Македонија је прва имала закључен Споразум о стабилизацији и асоцијацији (2001) и поднела је захтев за кандидатуру (2004), док је Хрватска закључила Споразум о стабилизацији и асоцијацији 2001. те 2004. године постала званични кандидат за улазак у ЕУ. БиХ и Косово највише касне са интеграцијом и за њих се предвиђа нижи ниво кондиционалности као и мање захтева. У Солуну се 2003. године формирало тзв. Европско партнерство као још један вид сарадње ЕУ са земљама западног Балкана са позивом да

свих пет земаља уђу у ЕУ. Све ово упуђује на чињеницу да и поред доста касног отпочињања интегрирања држава западног Балкана у ЕУ и њиховог успореног процеса стабилизације и асоцијације оне ипак напредују. Мада, и поред њиховог напретка врло је вероватно да ће од уласка прве и последње земље западног Балкана у ЕУ проћи много година.

Без обзира на јединствени приступ према целокупном региону, свака од држава је развила у различитом степену своје односе са ЕУ.²² Успорени процес приближавања ЕУ у упоређењу са искуством других источноевропских земаља, резултат је, нерешених суштинских конституционалних питања, која већ дуги период оптерећују не само међународни положај ових земаља него и њихову унутрашњу политику.

Односи са Хрватском били су условљени испуњавањем њених обавеза према Међународном суду за ратне злочине у Хагу.²³ Како је она имала проблема у изручењу оптужених Суду, ЕУ је блокирала отпочињање преговора о приступању, чиме је показала да неће трпети одлагање постављених захтева. Након што је главна тужитељка Међународног суда у Хагу закључила да је Хрватска почела испуњавати своје обавезе према Суду Комисија, преговори о пријему у чланство су почели. Хрватска је прва од држава под именом Западни Балкан, успела да уђе у Унију, иако кроз дуг и болан пут испуњавања политичких и економских критерија.

У оквиру политичких критеријума важно место заузима поштовање људских права, посебно националних мањина, пре свега Срба и Рома, који су и даље дискриминисани; Срби у погледу стварања услова за њихов повратак у Хрватску и запошљавања у државним службама, а Роми у интеграцији у хрватско друштво уз унапређења правосуђа, сарадње са суседима и јачање борбе против корупције. У оквиру економских критеријума од Хрватске се тражило да изгради

22 Хрватска и Македонија су прве закључиле Споразуме о стабилизацији и асоцијацији, а Хрватска је сада при самом завршетку преговора о пријему. Са Црном Гором су преговори почели крајем 2005. док је још била у унији са Србијом. Мандат за директне преговоре са Црном Гором је усвојен у јуну 2006., а директни преговори су отпочели 26. септембра 2006 и закључени 1. децембра 2006. Са Црном Гором је Споразум ступио на снагу у мају 2010, а са Албанијом 2009.

23 Европски Савет је крајем 2004., одлучио да преговори са Хрватском могу отпочети 17. марта 2005. године под условом да буде испуњен услов потпуне сарадње са Хашким трибуналом

тржишну економију, способну за суочавање са конкурентским притиском и тржишним законима који владају у Унији. (Stanković Pejnović, 2010: 145–166).

Македонија има нерешено питање имена и статуса према НАТО-у и пограничних спорова са Косовом, а далека 2006. година очекиваног почетка преговора одавно је прошла и још се и данас не назире датум почетка. Такођер, од Македоније се захтева да начини даљи напредак у процесу реформе, поштовању важећих закона и примени Охридског споразума. (Станковић Пејновић 2011: 199).

Иако ступањем на снагу асоцијативног договора са ЕУ Македонија има донекле повлашћен положај према ЕУ, македонским грађанима тек одавно не требају визе за путовање. Зато се и наводи да би Македонија требала да користити искуства других земаља у приближавању ЕУ јер Споразум о стабилизацији и асоцијацији представља неку врсту дисциплиновања Македоније, односно тест да ли она може испунити минимум обавеза на путу ка интеграцији у ЕУ. (Станковић Пејновић, 2011а: 477) Албанија је суочена са озбиљним проблемима везаним за лошу економску ситуацију и слабу политичку и државну структуру, што овој држави отежава положај у будућих преговорима. Црна Гора је постигла напредак укључењем у Савет Европе, уз нужност побољшања људских и мањинских права као предуслов „чврстог демократског друштва”.

Косово је оптерећено економском стагнацијом, привременим статусом политичких и државних институција и сталним присуством насиља и тензија у међунационалним односима, што ствара реалност у којој је веома тешко замислити да ће веома удаљени ставови Београда и косовских Албанаца бити приближени и преточени у међусобно прихватљива решења. ЕУ је понудила решење у виду европеизације целог подручја, као позитивни импулс у току предстојећих преговора, а преговарачке стране би могле, уколико буду показале политичку зрелост и вољу за преговоре да се, решавајући проблем Косова приближе чланству ЕУ много више него што би се то могло очекивати у неким другим околностима.²⁴

²⁴ Говор Комерсара за проширење Олија Рена, “The next steps towards Europe”, Speech/05/235, 18/04/2005, www.Europa.eu.int.

Након закључења споразума ЕУ преко својих механизма²⁵ помно прати направљени напредак о стратегији пре-приступања и приступања, помаже остваривање потребних реформи уз помоћ својих финансијских инструмената, што ће довести до усвајања путоказа о фазама проширења и условима везаним за сваку од тих фаза.

Поред ових озбиљних индивидуалних проблема потенцијално чланство балканских држава биће условљено и способностима Уније да прихвати нове чланице али и резултатима процеса стабилизације и придруживања. Инструменти које је ЕУ понудила државама овог подручја, у поређењу са источно европским земљама, мање су повољни у финансијској помоћи, институционалним механизмима који су укључени, бројности и озбиљности постојећих услова у процесу преговарања. Јасно је да ЕУ од балканских држава тражи више од испуњења критерија из Копенхагена и њена политика ће бити првенствено усмерена на постизање сигурносних циљева, у оквиру којих ће интеграцијски токови бити позитивно вредновани, док ће сваки корак ка дезинтеграцији ће бити строго кажњен. Чини се да тиме ЕУ, чак више него у случају Турске, надзире и условљују суверене одлуке државе, што пред њу поставља питање изградње националног консензуса, као једног од кључних предуслова успеха на путу ка чланству.

5.7. ПРОШИРЕЊЕ ЕВРОПЕ

Након највећег проширења ЕУ када је европско држављанство стекло 100 милиона људи у једном тренутку, поставило се питање граница Европе. Не тако мали број држава се нашао ван граница Уније. Државе западног Балкана добиле су обећање да се на крају, дугог и напорног пута реформе, налази награда у виду чланства. Да ли ће се атмосфера

²⁵ Комисија ЕУ редовно усваја стратегијски извештај у којем даје прилаз своје политике проширења према свакој земљи; Комисија редовно подноси Савету извештаје о напретку у којима се процењује напредак начињен у спровођењу стандарда ЕУ; Партнерство у приступању представља конкретне акције које се морају остварити да би се предузеле тражене реформе, а од државе кандидата се тражи да развије акциони план са тачно одређеним временским роковима у којима ће се остварити усвојени приоритети; и коначно постоји мишљење Комисије у којем се детаљно анализира ситуација у земљи у односу на критеријуме о приступању ЕУ а на основу кога државе чланице, Европски парламент и Европски савет доносе одлуку о пријему у чланство.

затварања наставити и након доношења Лисабонског уговора, показаће време. Шансе балканских земаља, али и неких источноевропских држава (Украјина, Молдавија) за придруживање ЕУ знатно су смањене јер се све више истиче синтагма „замора од проширења.“ Но, уколико би се Унија у потпуности одрекла намере да поново отвори своје границе она би тиме изгубила основни инструмент спровођења заједничке спољне политике, а њена улога у европским односима и кризама била би знатно смањена.

Да би избегла овако погубне последице Комисија ЕУ је изашла са новим предлогом, „Планом Ц за проширење“,²⁶ који предвиђа консолидацију Уније, наставак политике уверавања, уз истовремено успостављање комуникације са европским грађанима. Консолидација значи да се, истовремено, мора уважити став грађана да процес проширења тече сувише брзо и да се Унија управо суочава са негативним последицама скорог проширења, али и да се дата обећања у погледу пријема морају поштивати. Све то је навођено као нешто што се решава Лисабонским уговором.

Европско јавно мњење ће, по мишљењу Комисије, пристати на пријем нових чланова уколико буду испуњени сви постављени критеријуми за чланство и тиме нови чланови неће пореметити или угрозити Унију него ће је, напротив, ојачати. До изградње нове слике и рушења погрешно постављеног мита о проширењу може се доћи само путем успостављања нове врсте дијалога између грађана Уније и држава кандидата. Према томе, главни актери у процесу проширења су и даље земље кандидати, које морају устрајати на путу реформе и задовољити постављене критерије. Колико ће ЕУ бити у могућности испунити други део свога плана и дата обећања, показаће будућност. Уколико проширење посматрамо као процес, који је помогао многим европским земљама у спровођењу економских, политичких и законодавних реформи, не може се веровати да ЕУ неће наставити са пријемом нових држава. Поступак проширења ЕУ не може умањити озбиљност

²⁶ Комесар за проширење О. Рен је објаснио формирање нове политике, пошто је план А за ратификацију европског устава пропао, а како план Б никада није ни постојао, осмишљен је план Ц. Такође, игре речи на енглеском језику упућује на овај назив (Consolidation, Conditionality, Communication). “The plan “C” for Enlargement”, Speech, 05/369, 21/06/2005, www.Europa.eu.int.

актуалне кризе, која је добрим делом изазвана и пријемом десет нових чланица. Предложени „План Ц“ не пружа конкретне одговоре за излазак из ове кризне ситуације, па је будућност проширења и даље везана за проналажење новог, глобалног концепта за будући развој ЕУ.

6. ИДЕОЛОГИЈА ТУМАЧЕЊА СТВАРНОСТИ

Да ли је тумачење стварности уласка земаља западног Балкана у јавној сфери постала нека врста идеологије? Идеолошке и политичке идеје нису само покушаји неке врсте тумачења стварности, већ и покушаји прилагођавања стварности, оријентације у њој, повезивања делова стварности, покушаји мењања стварности, својеврсне контроле, могућег стварања пожељне друштвене стварности и изражавања на безброј начина.

На тај начин може се приметити како се идеје претварају у идеологије, покрете и на који начин их институције спроводе. Не сме се занемарити чињеница да идеје на свом путу од идејних облика до имплементације у свет интереса и потреба могу попримити и облик који никако не кореспондира са њиховим идејним обликом. Људи прихватају, али и тумаче идеје на свој начин. Идеје нису неутралне па су самим тим упућене на интересе, потребе и очекивања појединаца и група. Идеје немају материјалну природу, али своје присуство у животу потврђују материјалним последицама које изазивају те на тај начин улазе у појам стварности. Идеје су моћ која мења свет и које темељно могу утицати на људско понашање или Балзаковим речима речено, наше идеје су организована и савршена бића која живе у једном невидљивом свету и утичу на наш живот.

Паскал је сматрао да у свету у коме се не зна истина о некој ствари, треба постојати једна општа заблуда која уверава људски дух те је увек боља заблуда са добрим последицама него истина са лошим последицама. Да ли је управо та заблуда ЕУ за коју нам политичари увек говоре о добрим последицама?

Истинитост идеје није довољан услов њезине прихватљивости, као што и неистинитост идеје није препрека њихових прихватања или остварења. Поред истинитости идеја, потребно је водити рачуна и о њиховом смислу. Лаж мора имати смисла да би се имплицирала на стварност, али прича о промени стварности мора имати смисла макар и не била истинита. Језик смисла не мора бити и језик истине јер се може

живети без истине, али не и без смисла. (Шушњић, 1982:129) Ако се идеје вреднују са становишта истине ускраћује се могућност да се разумеју у функцији бројних људских потреба. Когнитивна интерпретација идеја која се бави садржајем, разликује се од функционалне интерпретације која се бави личним и колективним животом.

Још је Малиновски нагласио да култура намеће људском понашању нову врсту специфичног детерминизма. (Malinowski, 1971: 325) Постмодернистичка друштва улазе у фазу свог развоја у којем културни (идејни) мотиви одређују начине људских живота, било да су они тога свесни или не. Идејом европских интеграција потврђује се Марксова теза да неразвијена друштва (или друштва на периферији Европе) виде у развијеним друштвима своју будућност те на тај начин временом култура (или идеје) постаје надмоћна реалитету. Ако у друштву постоји виши степен опште друштвене свести и личне самосвести, мање је вероватно да ће друштвено и лично деловање бити детерминисано спољним околностима, а више унутрашњим тежњама и опредељењима.

Сви друштвени слојеви не могу једнако посматрати процесе европских интеграција. Групе које напредују на друштвеној лествици понашају се ентузијастички, заступају идеју друштвеног напретка доводећи у питање старе ауторитете. Група која пада на скали успеха због свог неуспеха велича прошлост, критикује садашњост и потиче критичку свест. Група на власти велича садашњост и сва је усмерена на одбрану идеологије постојећег поретка. Заговарају да је морално поштовати постојеће норме, а своју истину приказују као апсолутну и своје норме као вечне, а постојећи поредак као најбољи могући. Група на дну друштвене лествице стално тражи наду те је као таква склона утопијској и религиозној свести, моралној послушности, док су према идејама промене и напретка неповерљиви.

Ипак, истинита, добра и племенита идеја тешко може наћи своје остварење у реалности те се нужно мора „искварити“ јер се мора прилагођавати масовним потребама и тумачити је у складу са групним интересима. Како би што успешније проводили своје замисли и владали, политичари

нужно требају манипулисати људима како би их уверили у исправност својих намера и ставова. Да би се масе увериле, нужна је моћ уверавања. (Станковић Пејновић, 2016а: 556)

Потребно је људе уверити да је слобода сведена на избор између могућности које је неко други припремио и одабрао, као што их је нужно и разуверити да није истина да све већи број људи учествује у разговору о одлукама које су већ донесене без њих, а често и против њих. За остварење таквих намера користи се традиционално хијерархијска организација која „промовише“ стварање друштва без такве хијерархије, а све због слободе, заједништва, благостања и напретка. У манипулативним говорима бирачима се увек имплицира мисао да је човек мера свих ствари, иако се та номинална изјава реално односи само на „људе у систему“. Лакше остварење циљева политичке олигархије усмерено је на „заборав“ и на постојања разлике између слободе у друштву и самовоље државе јер је то темељ добробити државе и друштва, па и самих појединаца, те их свакодневно уверавати да није све већи број људи у зависном односу према држави јер је за владајућу елиту лакше управљати зависним, него независним појединцима. У кризним периодима лакше је управљати и манипулисати масама и одуговлачити са одлукама, а што опет највише користи владајућим елитама. Политичке елите се користе идејама, симболима и паролама у својим настојањима да владају људима, а да оне то не знају или да тога нису свесне, те због тога говор има прворазредан значај за оне које имају власт и моћ.

Технике манипулације усмерене су ка развијању несигурности и страха, напетости, сукоба унутар група, недоследности у ставовима те раскорака између званичне идеологије и стварног понашања људи. Језик владајуће елите је у правилу владајући језик који одражава политички систем друштва и којим се свакодневно затварају појмови који постају затвори наших мисли из којих се јако тешко излази. (Станковић Пејновић, 2016:18).

Излаз је у критици таквог идеолошког језика као израза нестварне стварност у којој постоје имена без појава и појаве без правога имена или форма без садржаја. У време данашње

манипулације битне речи су добиле толико искривљена значења да нисмо сигурни шта оне стварно значе. Ипак, кад речи губе своје значење, људи губе своју слободу. (Најек, 1979: 136) Због свега тога и не чуди да је политичкој олигархији у циљу да народ постане маса људи неспособних да самостално мисле, невешти да владају својим нагонима, необразовани да управљају јавним пословима, неорганизовани у остварењу својих интереса. Све док су велике групе људи немоћне контролисати оне који у њихово име владају, а од њих зависе у било ком погледу, оне чине масу. Другим речима, све док маса нема могућност контроле политичких елита ми се само играмо демократије. Данас је маса израз који се користи за изражавање презира. (Back-Morris, 2005:172). Маси је претходила гомила, као немирна група која се окупља на јавном месту и прети ремећење јавног реда. За разлику од гомиле, масе нису само повремене социјалне формације. Организована, маса је физичка сила и као таква неопходна власти.

У време кризе, безизлазном времену, људи су склони прихватити решење од некога са стране. Тада маса не мисли, она осећа и чини, иако најчешће не зна шта чини и са каквим последицама. Моћ елита произлази из немоћи маса. И код Ремарка и Тостоја могуће је наћи опис односа маса и елита. Ремарк примећује празну опсесију свог времена, које се засићено страхом и хистеријом, спроводи паролама деснице или левице, само ако масу ослобађа мучног размишљања и одговорности за оно чега се плаши и што не може избећи. (Remarque, 1975:40). Толстој је приметио да људи помно вежу ту узицу уз своју гомилу па је предају било коме, чудећи се што им није добро. Изванредна обмана. Људи се удружују и повезују пред опасности ради одбране. Али, и кад нема опасности, они се и даље везују и предају у руке онима који хоће њима владати (Tolstoj, 1969: 116).

Владајуће елите су свесне да је неопходно освојити мисли људи који лутају или су на раскрсници живота без одлуке коме ће служити, те им је и највећа победа победити највеће противнике. Како владајућа елита побеђује противнике? Толстој сматра да они прихватају те људе ради себе, ради власти јер су они за власт опасни. Ако су изван власти они имају могућност утицаја на јавно мњење те их је потребно учинити безопасним.

Власт их привлачи уступцима, обезвређујући их попут културе микроба (Исто, 1969: 9).

Господари идеја користе идеје да изазову жељене последице, желе промену у понашању масе јер они своју вољу и групни интерес претварају у истину. Наша пројекција света, у ствари није наша зато јер је између света и нас јако пуно посредника који нам константно преносе своју обликовану слику света. Ми говоримо језиком политичког друштва чију пројекцију диктира владајућа елита. Иако су мисли владајућих група владајуће мисли, владајућа група је далеко од истинске мисли о себи и друштву (Šušnjić, 1982: 180). Велики део порука које се желе пренети маси врши се путем директне комуникације. Зато је улога медија масовне комуникације велика. Друштву су неопходни медији масовне комуникације, не само за манипулацију масама, већ и за развијање масовне солидарности. Брзина је одлучујућа у делотворности медија. Књиге ретко подстичу директну акцију, док је за новине познато да су генератори масовних акција. Транспаренти, паролe и плакати интегрису речи и мисли маса те и идентитет постаје ново средство масовне организације. Људи су део колектива ако опонашају његов изглед.

Масе се свакодневно преплављују подешеним симболима којима се организовано оправдава, брани и учвршћује постојећи поредак у којем главну улогу представљања друштва, појава и информација, као у искривљеном огледалу, имају масовни медији. Зато се и говори да оно чега нема у новинама и телевизији, званично и не постоји. Ипак, и поред званичног мњења, као рефлексије идеја владајуће елите, постоји и незванично мњење, које представља критику званичних, идеолошких ставова. Његово постојање, сведочи да нису баш сви одустали од слободе и да заговорници постојећег поретка нису постигли потпуну доминацију. Међутим, и овде постоји једна замка. Представници незваничне идеологије и мисли не смеју сматрати да ће њихове идеје бити прихваћене у јавности ако их објављују преко званичних средстава информисања или да ће на тај начин изазвати неку промену размишљања. Они морају тежити стварању независног система информисања путем ког ће јавност моћи добити алтернативни облик начина размишљања.

То ће бити покушај осујећивања намере владајуће елите у стварању нове генерације у којима ће препознати себе и у којима ће моћи, као у огледалу, видети себе. Тиме се нове генерације лишавају пуноће свог живота јер гледају на живот кроз нечију пројекцију. И Фром је упозоравао да је свест просечног човека углавном лажна свест која се састоји од фикција и илузија стварности које у ствари није ни свестан. Он је углавном свестан фикција и не може постати свестан реалности које почивају испод тих фикција (Fromm, 2002: 56). Фромово промишљање надовезује се на Марксово јер је његова критика идеологије базира на откривању стварности каква она јест. Када се стварности скине идеолошки слој, стварност се поново рађа и на том путу се стварност враћа човеку, а човек стварности.

Човек је склон изгубити слободу, а да тога није свестан. Шопенхауер је сматрао да има унајмљених убица истине и иако се они скривају ипак их је могуће препознати. У поистовећивању појединца са нацијом, државом, црквом, он је уверен да је коначно нашао своје ја. Он и не слуги да идентификација са неком групом пре значи губитак, а не задобивање његовог идентитета. Разговор о идентификацији је у исто време и разговор о отуђењу јер људско биће, отуђујући се од себе, губи свој идентитет (Шушњић, 1982: 198). Поистовећивањем са нечим, појединац престаје бити неко и претвара се у нешто.

Појединци су најчешће склони конформистичком понашању јер је то пут до задовољења својих потреба: потребом за сигурности, оријентацијом, припадности, владањем, подчињавањем, информацијама, потребом за идентификацијом. Нарочито је значајна потреба за идентификацијом јер се групи појединац осећа психички сигуран. Организација и институција не морају осигуравати стварну и политичку сигурност, али осигурава осећај сигурности. Јунг наглашава да је слепо корачање за туђим именом сигуран начин да се људско биће отуђи од стварности, тј. од себе, и да из/губи способност да израчунава последице свог тумарања (Jung, 1977: 211). Данас је криза идентитета толико очигледна да би се чак могло говорити о потпуном губитку идентитета, кад не би било ретких хероја духа који су свесни те кризе и тог губитка. У свету у коме се појединци третирају као статистички подаци него као

личности – наступила је не само криза идентитета него и криза идентификација. Криза идентификација наступа најчешће онда када је људима садашњост несигурна, а будућност неизвесна, неодређена, претећа, пуна страха и ишчекивања. Зато се данас и користи синтагма „враћања Европи“ као доказ изгубљеног идентитета који се у сваком случају приказује као долазак у круг коме смо одувек припадали, али неправедно „избачени“.

6.1. МАЛОГРАЂАНИН, ГРАЂАНИН И ДЕМОКРАТИЈА

Пажљивим сагледавањем стварности тешко је не запитати се није ли наше искуство и даље паланачко или малограђанско или смо спремни као грађани постати слободни и одговорни, те постати субјекат демократског? Поседујемо ли довољно индивидуалне слободе или смо окренути традиционализму и уз њега везане национализме и колективизме? Учесници политичког деловања и обликовања друштва и политичког процеса изградње демократије морају бити слободни и морално одговорни грађани са индивидуалним слободама. На простору Балкана лебди дух паланке или малограђанства и његов најјачи израз се огледа управо у враћању традиционализму. Слобода која се овде сања је слобода од рационализма са константним истицањем визије о „малом човеку“ малог живота при чему се настоје избрисати сви атрибути индивидуалности, уз наглашавање добробити сигурности и изградње колективитета. Потенцира се родовско – племенска свест која још није индивидуализована те као таква није успела достићи (грађанску, али и општу) самосвест. Без развијене самосвести није могућа изградња врлина доброг грађана који ће активно узети улогу у изградњи демократског друштва, а човек опстаје само поданик који чека одлуке „одозго“, покорављујући им се, и слепо их извршавајући.

Следећи мисао Хане Арент у нашем времену је управо најалармантнији неуспех покушаја мишљења, те изједначавање мишљења и памети са технолошком довитљивости и инструменталном рационалности, а све под изговором изградње државе као колективитета те изједначавање сфере државе и друштва. Међутим, често се дешава да заједништво није нешто у чему људи искрено учествују, већ је силом

наметнуто, долазећи до пројекције једног лажног „ми“. Вебер је још 1906. године указао да се слобода и демократија могу остварити само тамо где постоји увек жива и одлучна воља народа да не дозволи да њиме владају као стадом. Јесмо ли у томе успели?

6.2. ДУХ ПАЛАНКЕ ИЛИ МАЛОГРАЂАНСТВА

Константиновић је тврдио да нам је искуство паланачко, а дух варира између племенског, као идеално јединственог и универзалног, универзално отвореног (Константиновић, 2004: 3). Нема земље у којој тај дух није могућ јер је то један лутајући дух који се не може материјализовати, па је као такав идеалног оличења. И управо зато јер нема свог света, он и јесте дух, тамо где престаје могућност света постаје могућност духа.

Дух паланке тежи затварању у свој свет свесног конзервативизма који се заснива на критици „света“ уз наглашен јак осјећај колективитета. Важније је држати се обичаја него бити личност. Све лично и индивидуално је непожељно. Посматрајући дух паланке као преживљавање уопштавања, поништење појединачности, немајући свест о времену и свест о појединачном, он је изразито племенски дух. Он је норма, а не стварност.

Појединац, извргнут на милост и немилост овом духу уопштавања и подсмеха свему што је изразито појединачно, са бескрајном мржњом према свакој различитости, тежи поистовећивању са самим духом паланке, изједначавању са колективитетом. Он такође тежи да буде његово чисто оличење управо прогонство свега појединачно-изузетног, а све у циљу постајања субјекта паланке, а спасавања од судбине њеног објекта. Због тога је у сфери духа паланке сваки објекат такође и субјекат.

Уколико је већа нужност затварања без чега нема духа паланке, утолико је већа и моћ памфлетизма, и самим тим, утолико је начело јавности, као основно начело духа паланке, утолико је јача моћ памфлетизма као задовољавања овог начела „јавности“. Памфлетизам је трагедија апсолутног у сфери рационалног ког памфлетизам схвата као објективацију

сопственог зла (насиља према захтевима егзистенције) у овом одбијању филозофског духа као да нема граница (Константиновић, 2004: 32).

Моћ памфлетизма приметио је и Лењин. Он је увидео да је један од начина онемогућавања независног мишљења претварање мноштва у послушну масу коју на окупу држи војничка дисциплина и низ непрекидно понављаних фраза, а то је и могуће јер су људе чешће покретала ирационална од рационалних решења, а масе су биле сувише заслепљене да би им се дозволило поступање руководећи се властитим изборима (Berlin, 1992: 92). Исључивост философије паланке се може схватити као философија затвореног круга који нигде ни у чему не допушта отпадништво, грађење субјекта у њему самом, тежећи увек линијом негације онога што јесте. Усађено је мишљење да се свако излагање из племена, па и из света паланке у правцу новије (градске и грађанске) културе и цивилизације, одликује великим „осећањем“ смрти.

Индивидуализам је, нађен у противљењу основном идеалу духа паланке, и у покушају ослобођења од њега, на овај начин јединствено средство самога духа, средство којим он себе успоставља пре свега: као дух затворености и као дух сигурности. Свест у свету духа паланке увек је свест о злу, свест о нашој немоћи да ишта променимо, па чак и да заиста живимо (Константиновић, 2004: 53).

Слобода која се овде сања је слобода од рационализма, од света залеђеног рационализма, јер ова слобода није слобода за нешто, већ само слобода од нечега, тако да је ова слобода упућивање у празнину као у само ништавило овог субјеката. Владавина оваквог духа је могућа јер је још Волтер рекао да су људи “врло ретко овлаштени да владају собом” (Spektorski, 1997: 242) или Локовим објашњењем: “Неко може и познавати закон и живети по правилима, а опет никад не бити у стању да постане слободан човек, већ и даље остаје под туторством других... Тако душевни болесници и идиоти никада не излазе из власти својих родитеља” (Locke, 1970: 325-326).

Ако је паланка између племенске културе и културе града (ни село ни град) не открива ли се она као знак једног развоја који је започео али је изненада заустављен, прекинут?

Паланка је један заборављен свет, један свет чији развој је прекривен заборавом. Хисторија је продужила путем који не пролази кроз паланку, напустивши паланку у тренутку њене неодређености између племенског света и светског града, између духа племенски-затвореног и духа светски отвореног (Константиновић, 2004: 140).

Верност племенској прошлости, која је одлика паланачког духа, није и не може бити верност хисторији. Напротив, то је покушај ван хисторијске вредности: прошлост је „конечна“ прошлост, не дакле само прошло време у односу на садашњост, већ прошлост у односу на време уопште, нешто што времену не припада. Дух паланке хоће прошлост јер неће време и јер неће историју; он зато хоће прошлост јер неће прошлост, и његова највећа патња се огледа управо у традиционализму као изразу његове немоћи да уђе у ову квази-прошлост као чист ван временост (Исто, 141). Безумне политичке страсти света паланке потичу из без-страсности (доживљајне немоћи као моћи ништавила, досаде затворености), али за коју је без-страсност начелно неприхватљива идеална равнодушност (или само ништавило). Политика овог света је политика преваре јер је сама политика заснована на покушају преваре егзистенције као на покушају преваре хисторије њеном деградацијом од хисторије тражења смисла на хисторију догађаја унапред датог смисла, и то смисла лишеног сваког утопизма. (Исто, 154)

Разумети и превладати дух паланке могуће је ако се схвати на начин суштине која кроз променљиве облике долази до одређених облика, али не завршава са њима. То је дух скрушености и творац визије о „малом човеку“ малог живота, као полу-живота полу-воље, дух потискивања, одрицања, скромности, али и управо зато дух експлозије варварства. Као такав нужно мора одвести бескрајној глади за моћ, вулканском проваљивању потиснутих сила бића. Филозофија може објаснити и следити такав дух као једну властиту могућност, као један дух трајног провинцијализма. Није ли овај трајни провинцијализам суштина самог духа паланке?

Паланка није у свету, она је у духу, и свугде је могућа јер је немогућа као апсолутна стварност, али је могућа у свету који никада не може бити бескрајна отвореност, непреглед и не-ред.

У стварности паланке нема паланке, као што у свету нема света. Свет је колебање духа између паланке и света, између апсолутно рационалног и апсолутно-ирационалног који, у својој апсолутности и „чистоћи“, идеално раздвојени, постоје само у овоме духу (Константиновић, 2004: 164). Кантова је порука да је потребно да „свака политичка заједница темељито и дуго ради на унутрашњем образовању својих чланова, јер култура према првим начелима образовања за човека и грађанина још није започета, а далеко од тога да је завршена“ није ништа изгубила на значењу у савременим владарским системима (Kant, 1974: 57).

Дух паланке могуће је наћи и у Крлежиним *Баладама Петрице Керемтуха*, у којем он описује тај дух послушности, подређености, кметски посебно наспрам туђе, под којима су Хрвати вековима били, али и своје власти. А власт је увек „туђинска“, па и ова „наша“ која ти не да живети људски достојан живот, те се константно може видети помањкање људског достојанства (Kangrga, 2001: 170). Све је то усмерено на ућуткивање демократије која је отвореност наспрам самог себе и другог, а то је оно чега се руралци највише боје. Према Кангрги хрватски народ још није ступио реално на друштвену сцену као одлучујући фактор целокупног живота јер је још увек доминантна тзв. родовско – племенска свест која још није индивидуализирана те као таква није успела достићи грађанску, али и општу самосвест. Тешко се данас може говорити о Кантовој крилатици „*sapere aude*“ тј. имај храбрости да искажеш свој властити став који ћеш бранити, и буди човек. Немогуће је да човек поштује другог човека ако не поштује себе. Морални и либерални напредак подразумева проширење нашег смисла за саосећањем према људским бићима која пате и која су институционално понижена.

6.3. НАЦИОНАЛИЗАМ КАО АНТИДУХ СЛОБОДЕ ГРАЂАНА

Ширење духа паланке погодно је за националисте и популисте који су родовско племенско конструисани, те је овде могуће наћи извор свих несрећа и зала. Национализам је био и остао један од најопаснијих тумора на телу сваког

савременог народа, а својим је „погледом на свет“ у својој бити антиљудски. Хегел би рекао „гажење хуманитета ногама“ јер се темељи на једном полуживотињском осећају не признавања другог који мисли другачије од другог.

Токвил (Alexis de Tocqueville) је још 1840. године написао да наши савременици замишљају јединствену заштитничку, свемогућу власт коју су грађани изабрали, маштајући о централизацији и народном суверенитету. То им пружа мало одушка. Теше се чињеницом што су под старањем, мислећи да су сами изабрали властите старатеље... у таквом систему грађани за тренутак излазе из зависности, како би одредили господаре, а затим се враћају у зависност (Bobio, 1992: 47). Национализам је антидух јер своју националну посебност односно свој партикуларитет подиже на ниво принципа (дакле на општост). Према класичној немачкој филозофији која је трагала за кореном зла, права суштина зла се односи на подизање партикуларитета на ниво универзалитета, принципа. Национализам не спаја, већ раздваја људе јер негира у правој бити; у људскости (Kangrga, 2002: 164). Национализам који признаје само своје родовско – племенске сународњаке дијаметрално је супротан самој суштини модерне грађанске демократије. Он није искључиво политичка категорија већ задира у саму срж људског бића.

Хана Арент сматра да се национализам храни „проширеном племенском свести“ и подржавао мистику националне душе која је тежила обједињавању расутог становништва без икакве заједничке историје. Тај „трибализам“, је уништио пред собом идеју јединственог људског рода чији су чланови једнаки у правима, створио климу ирационализма и фатализма и произвео идеологију у чијој се основи налази закон јачег (Arendt, 1996:46).

Националист је незрео човек, а Кант је то назвао „са-москривљена незрелост“. Незрелост тог типа (и у Кантовом смислу) остаје и даље недирнута у својој „природној невиности“, само што је тада тешко живети и као човек преживети у незрелом народу. У томе је најтежи проблем јер је човек једно коначно и ограничено биће које у својој несавршености и незрелости тек треба постати човеком, као

биће које прекорачује и превладава својим деловањем властиту ограниченост и несавршеност. То је нешто што му није дато, за то се треба изборити јер се треба одважити на путу постојања човеком, а што није без ризика (Kangrga, 2001:266). Као антидух који свој партикуларитет подиже на ново принципа, Кангрга национализам види као идеологију домаћих експлоататора која је усклађена с национализмом старог завојевача (Исто, 276).

Национализам нарочито долази до изражаја у периодима дезинтеграција појединих (политичких, економских, социјалних, идеолошких, религијских, вредносних) система, када се код њихових субјеката нагло јавља потреба за новим идентитетом. У теоријском смислу, он готово увек опстоји на тези да само нација има сва она својства и квалитете унутар којих, и помоћу којих, човек може остварити своје животне циљеве и интересе. Исказан на делу, национализам увек и свуда значи ерозију свега хуманог, демократског и прогресивног у друштвеној акцији и организацији. Отуда, осим митова о посебним својствима нације чије тобожње интересе изражава, он најчешће носи у себи и такве филозофско-етичке и социјално-политичке садржаје. Исаиа Берлин национализам схвата као стање духа, при томе мислећи на уздизање до свесног учења које је производ, артикулација и синтеза стања свести, које посматрачи друштва признају као силу и оружје. За њега је национализам уверење да људи припадају одређеној људској групи и да се начин живота групе разликује од начина живота других (Berlin, 1994: 358). Појам креативне способности која делује у појединцима као и другим друштвима, заменио је појам ванвременских објективних истина, вечних модела које човек треба следити како би осигурао срећу, врлину, правду или остварење своје природе у било ком правном облику. Концепт политичког живота нација као израза ове колективне воље, суштина је политичког романтизма, тј. национализма. Национализам далеко излази изван граница онога што се сматра нормалном и дозвољеном амбицијом сваке нације, (Kiš, 2002: 201) и представља једну од вероватно најмоћнијих политичких сила савременог света. Фридрих (Carl Friedrich) проблем национализма опрезније опсервира, речима: “Опште је познато да је национализам вероватно најмоћнија политичка сила савременог света” (Friedrich, 1968:

30). Он нема разумевања за филозофему да су појединац, групе, друштво, човечанство “међусобно једнаке вредности у том смислу што се вредност једног не може потврдити подређивањем и уништавањем другога” (Morin, 1983: 244) или како би Фром рекао, облик лудила. “Баш као што љубав према једној личности, која искључује љубав према другима, није љубав, тако и љубав према сопственој земљи, која није део љубави према човечанству, није љубав, већ идолопоклоничко обожавање” (From, 1980:78). Дакако, једнако на властиту штету, као и на штету других. Целокупно историјско искуство са национализмом потврђује да је Маркс био у праву када је рекао да “народ који подјармљује други народ кује своје властите окове”, (Marks, 1951:123) будући да се “сила која му је потребна за угњетавање других окреће, на крају крајева, увек против њега самога” (Marx, Lenjin, 1974: 134). Настојање нације да буде самостална и суверена “у ексклузивној домовини са јасним и непроменљивим границама”, нормално је и дозвољиво. Све изнад тога угрожавање је интереса других (Kiš, 2002: 201).

Кроз период 19. и 20. века период Балкана се суочио с феноменом који је мађарски филозоф Истван Бибо назвао „патолошким одсуством континуитета територијалног статуса“ што је проузрочило „егзистенцијални страх за заједницу“ (Vibo, 1996: 51). У таквом страху национализам је могао себе наметнути као идеологију заштите и уједињења. Национализам инсистира на колективитету, демократија се темељи на грађанину – појединцу који је уједно основа сваке модерне суверености грађанско демократског поретка. Није ли буржоазија у 20. веку супротстављала свугде „националне фронте“ са истом формалном вербалном демагогијом, „пучким фронтима“ кроз које је стварно проговарао потлачени пук (Suprek, 1992: 156). Тако се и у појму националног осећаја крије ова реална двосмисленост. Аутономан грађанин – појединац са својим слободама и правима и уједно дужностима као држављанима, насупрот националном колективном бићу, ни заштите за припаднике друге националности, вероисповести и мањина.

6.4. РЕТРАДИЦИОНАЛИЗАЦИЈА ДРУШТВА

Малограђанин је изолован од широке народне масе, животарећи сам за себе. Тај појам је условљен приликама, тако рећи изазван околностима, те као такав постао главни инспиратор народне свести која се не подудара са интересима народа, трајно им претећи. Новим приликама, распадом Југославије се поново стварају предуслови за обликовање нестварног стања свести окренутог традиционалним вредностима, митовима из прошлости, религији, колективитету. Друштво је претворено у заједницу. Међутим, за разлику од родовско племенске заједнице, народ је, а тиме и нација, класно раслојен, те је појам друштва противуречан појму заједнице управо својим реалним процесом. Заједница се претвара у друштво супротстављених групних и појединачних интереса.

Сама реч, а тиме и значење речи заједница, етимолошки је везан за бити једно, при чему се једно не наслеђује рођењем већ се заједничким трудом и напором историјски успоставља једно, а тек касније изборено једно од свих постаје идејна, духовна и заједничка основа друштва која није просто дата једном заувек и у којој је индивидуа сасвим спојена са својим колективом. Када у друштву нестаје идејни темељ, оно се распада или долази у стање хаоса који најчешће зовемо криза. Кризно стање је симптоматично за унутрашњи распад идејне повезаности посебних елемената друштва који чине неопходно и конститутивно бити за једно. То је стање ишчезавања духа, вакум духа, безидејности и безизражајности. Потребно је претварање Хрвата у грађанина и човека као људско осамостаљено биће тако да му не би била осамостаљена само и једино његова држава, као сила над њим самим. Национализам управо то пориче и бори се против тога (Kangrga, 2002: 215).

Специфичност југословенске средње грађанске класе у њеном правом успону након Другог светског рата огледа се у томе што је морала започети, са њој, у бити супротном туђом непријатељском идеологијом марксистичког социјализма, као и у томе што није спровела револуцију ни контрареволуцију. Прави задатак револуционара је мењање „објективне“ ситуације, а они у томе нису успели. Управо на тој слабости, национализам и паланачки дух су могли зауставити крхко

напредовање грађанске класе и наметнути модел органског јединства друштва и државе.

Према Грамшијевој типологији политичке културе све балканске државе припадају типу политичке културне заједнице (модел органског јединства друштва и државе) (Gramsci, 1971). У срцу овог идеала, који подједнако „прикрива“ и (цивилно) друштво и политичку државу, је заједница утемељена на повезаности народа за тло („земља“) и идеја о апсолутној важности ове чињенице за очување народа. Доминација концепта органске заједнице унутар овог традицијског поља резултира да цивилно друштво, разумевано, или у значењу либералне традиције (друштво слободних и аутономних индивидуа уз пуно поштивање цивилних и политичких права) или, у традиционалнијем, марксистичком значењу (грађанско друштво са ознакама приватног власништва, осигураног уговора и слободног друштва) у овом типу политичке културе није никада до краја перципирано.

Ово органско и традиционално друштво даје темеље за стварање различитих типова ауторитарности и конзерватизма, што на неки начин утиче на „бег од модернизације.“ Органски идеал политичке заједнице увек је праћен једним типом патерналистичке политичке облигације који се темељи на идеји да је држава главни депозитар људских слобода, права и имовине. Грађани све очекују „одозго“, а форме цивилно-друштвених аутономија и самоорганизована су слабе и рудиментарне. Према Токвилу и Канту патернализам почива на атомизираној и беспомоћној маси, тј. на непунолетству човека и непоштовању његових слобода. Заједница је увек снажнија од поретка, власт је „негде другде“, а не у кључним политичким институцијама.

Слика органског идеала заједнице употпуњује се идејом слободе. Према Б. Констану слобода се стиче и осваја заједничким учешћем људи у јавном животу заједнице и у процесу обликовања њеног јавног добра. За разлику од политичких друштава која су утемељена на либералним политичким идејама и претпостављеној антиномији цивилног друштва и државе означавају негативну (индивидуалну или унутрашњу) слободу као кључно добро модерне.

Карактеристика такве политичке културе је асиметрија између позитивне (индивидуалне) и негативне (колективне) слободе; као и концепт сталног кориговања индивидуалне слободе са идеалном органске заједнице. Негативна или „јуристичка“ слобода схваћена као одсуство принуде је правна слобода следећи Хобса, Лока, Монтескјеа и Канта у самом свом појму је једнострана, па самим тим непримерена. Бит демократије састоји су у стварању великих друштвених промена које максимализују човекову слободу, а још је Мил приметио да је слобода угроженија од друштва него од државе. Због тога сви напори усмерени ка побољшању политичке културе органске заједнице мора бити усмерена на постизање симетрије између позитивне и негативне слободе, тј. слободе као одсуства принуде и слободе као могућности деловања.

Према Алмондовој квалификацији парохијалну (традиционалну) заједницу карактеришу неспецифичне оријентације ка систему, укореењеност у религиозне обрасце, афективна лојалност, релативно одсуство когнитивних садржаја, неиздиференцираност политичких ставова. (Almond, Sidney, 2000) Један од битних проблема на простору Балкана је и резистентност овдашњег друштва на промене, као и чести неуспеси покушаја реформи и процеса модернизације и демократизације у посљедња 2 века (Pantić, 1998: 39).

Цвијић закључује да је једно од главних обележја националног карактера Јужних Славена подложност „колективној грозници“ (Cvijić, 1987: 325-517). Каснија истраживања су показала да су поједини Цвијићеви закључци потврђени кроз понашање људи у наредних сто година. Парадоксално, већина припадника ниже класе заштиту и наду потражила је управо код оних који су за постојеће стање најодговорнији. Тиме је оснажена не само поданичка култура, већ и традиционално парохијална култура. Овај зачарани круг немогуће је превазићи зато јер су присталице грађанског друштва малобројне, а алтернативне политичке опције фрагментирание и маргинализоване.

Политичка култура се не преноси само са генерације на генерацију, већ се и постепено мења у складу са социјалним, економским и политичким околностима прилагођавајући се

променама у друштву, а у случају драматичних околности политичког дисконтинуитета, изнова се ствара. „Историјски политички дисконтинуитет“ већ два пута у 20. веку, обележје је већине земаља на југоистоку Европе (Vasović, 1998:91).

Када је стари идеолошки и политички систем у потпуности дискредитован, постојећи политички режим изненада срушен, владајућа елита нагло уклоњена са власти, мењају се закони и правила политике, а претходно искуство више не представља погодно средство социјалне адаптације и стога губи на значају. Политичке елите су уложиле велике напоре да свесно и циљано преобразе политичку културу својих друштава у складу са новом идеологијом, политичким системом и режимом.

На врхунцу друштвене и моралне кризе долази до радикалног преиспитивања владајуће идеолошке парадигме и социјалистичког пројекта у целини и до ерозије самоуправљања уз истовремено нагло јачање његовог антипода, традиционализма. У тежњи за „правом“ демократијом и „коначним остварењем својих демократских права“, појединци и читаве друштвене групе се окрећу прошлости, „својим коренима“ и оживљавају поједине традиционалне вредности. Пренаглашавање неотрадиционалних вредности (изражавање националне свести и симболике, етничког и конфесионалног идентитета, обнова „вере својих предака“, афирмацијом националне прошлости, традиционалних културних и религијских обичаја) под плаштом борбе за демократију, увод је у етничке и верске сукобе.

Традиционализам се назива и некритички однос према традицији, инсистирање не само на континуитету културе него и на поштовању традиционалних норми и обичаја у изворном облику успркос промењеним друштвено историјским околностима. Тада традиционализам добија значење конзерватизма јер подразумева залагање за непромењивост наслеђених културних образаца, глорификацију прошлости и противљење новим, модерним идејама.

У српској култури традиционализам се претежно јавља као патријархализам, при чему је патријархални систем вредности изграђен на руралној култури (Kuzmanović, 1998: 261). Поштовање религије, религијских обичаја и култ предака

заузимају централно место у традиционалној култури Срба, или цела српска религија се своди на култ предака (Ћајкановић, 1975: 259). У традиционалном систему вредности српског народа национални идентитет и национална слобода представљају темељ свих других вредности и моралних захтева. И пре него се могло говорити о нацији у модерном смислу, она је код Срба постојала као врста духовне заједнице, као свест о етничком сродству (заједничком пореклу) и групно сећање на некадашњу српску државу.

Мада говори о изменама и развоју менталитета, Цвијић у својим описима не оставља сумњу да су се основни традиционални обрасци мишљења и понашања (патријархална породица, религијски обичаји, традиционалне норме) ипак и даље одржали. Као некада атеизам, сада јавно показивање религијских уверења може бити израз конформирања новог (а заправо старог) духа времена, нека врста помодног понашања.

Гредељево истраживање је доказало да највећи део опште популације (54%) претежно испољава традиционалистичку позицију (Gredelj, 1994), а из чега је могуће закључити да се неотрадиционализам јавља пре свега у сфери која је подржавала социјалистичку идеологију. У новим околностима та идеологија је замењена новом (заправо) старом идеологијом и духом времена (сфером културних и религијских обичаја, националне свести и сл.) Почетком 90-их Србија је била заокупљена „првобитном политичком конституцијом“ (држава, границе, национално јединство, рат, мир) а не модернизацијом и развојем. Заоштравањем југословенске кризе продубљују се већ постојеће разлике, доприносећи акумулацији конфликтног потенцијала на темељу којих је националистичка политика тежила максималистичким циљевима, појачавајући разлике и стварајући атмосферу нетолеранције. Уместо демократског, рађао се „национални плурализам који се признавао само изван националне разлике, а захтевао хомогенизацију унутар властите нације“ (Golubović, 1995: 147). Основни проблем земаља „младе демократије“ је прихватање демократије као модела чије би институције, норме и процедуре требало да се примењују у затеченом друштвеном оквиру. Промена најважнијих елемената политичке културе дугогодишњи је процес (Inglehart, 1991: 18-19).

6.5. СЛОБОДА КАО ПРЕДУСЛОВ РАЗВОЈА ГРАЂАНА

Слобода, са којом се човек среће у демократском процесу, није његово природно наслеђе. Очигледно, много је лакше зависити од других него мислити, расуђивати и одлучивати сам за себе. То објашњава чињеницу да се и у индивидуалном и у политичком животу слобода много више сматра за терет него за повластицу” (Kasirer, 1972: 280). Произилази, дакле, да власти које на себе преузимају одговорност одлучивања, “потискују и уништавају и сам смисао слободе, али ослобађају човека сваке личне одговорности” (Исто, 298).

Тежити слободи значи тежити уклањању препрека, борити се за личну слободу не дозвољавајући да нас спречавају, да нас искориштавају или поробљавају други људи чији су циљеви другачији од наших. Слобода, схваћена у политичком значењу базира се на одсуству притиска и надређене воље.

Констант, Мил, Токвил сматрали су да се друштво може назвати слободним само ако њиме владају бар узајамно повезана начела: апсолутном се не може сматрати никаква моћ, већ само права, тако да сви људи, ко год њима владао имају апсолутно право одбити понашати се нељудски; и друго, да постоје границе неповредивости човека које се одређују помоћу правила која тако дуго важе да су постала део самог појма нормалног људског бића.

Још је Маркс, следећи Хегелову филозофију указивао да је за слободу човека потребан слободан свет (Hegel, 1981: 216) те је као категорички императив слободе истицао захтев “да се сруше сви односи у којима је човек понижено, презрено, поробљено и напуштено биће” (Marks-Engels, 1979: 156). Несталност човекове природе Спиноза образлаже речима да је „човек подложен афектима, није свој господар, него је потчињен судбини, у чијој се власти тако налази, да је често приморан да иде за оним што је горе, иако види оно што је боље” (Spinoza, 1959: 167).

Игоова мисао да је људски дух “тај који је од почетка историје преображавао друштва и владе према закону прихватљивим за разум, тај који је био теократија, аристократија, монархија, и који је данас демократија” (Igo, 1985: 24) може

се допунити полазиштем немачке класичне филозофије која је одредила човека као самосвесно биће у својој суштини. Онај ко није самосвестан (слободно и самоделно биће) он још није човек, већ само природно биће. Ако ниси у себи имао додатне снаге да постајеш човек, јер је то мукотрпан процес који траје читав живо, будући доћи ка себи као човеку једини истински задатак, онда си остао пуко ништа (Kangrga, 2001: 257). Велики значај у обликовању политичких вредности и врлина грађана, Еми Гутман види у систему образовања. Њезина главна порука је да „народ којим се влада само помоћу власти и обичаја није способан да успостави друштво суверених грађана (Gutmann, 1987: 51). Њена мисао је блиска Русоу који је у праву када каже: “Створити владавину за народ свакако је корисна ствар, али знам за кориснију - одгојити народ за владавину” (Matić, 1993:831).

Тај захтев је утолико нужнији што демократска власт, како Токвил истиче, “увек претпоставља... постојање веома цивилизованог и веома образованог друштва” (Tocqueville, 1995:182). Само онај ко је спреман да се суочи за изазовима демократије и преузме одговорност за њен развој може имати позицију човека који нити другоме признаје право “да на њему нешто побољшава и мења, и да се меша у његове максиме”, нити себи даје право “да другима оспорава право да буду какви јесу и какви хоће да буду, добри или лоши” (Hegel, 1982: 158).

Да би у демократском процесу остварио своју улогу, човек треба да буде аутономан. Он то својство, међутим, не стиче аутоматски, односно не даје му га природа. Жели ли га имати, сам га мора створити. За аутономију, једнако као и за друга својства која га чине личношћу, човек треба да је захвалан себи. Или, Кантовим речима: “Природа није дала човеку сву савршеност за коју је способан, он сам треба да је развије. Човека не развија природа него слобода. За хуманост он треба да је захвалан сам себи. Он је по природи сиров, а ако такав остане и после културног развитка, он је зао” (Kant, 1974: 204). Зато се и каже да се човек рађа два пута: “једном као природно биће или јединка, а други пут као културно биће или личност” (Шушњић, 1982: 207). За одређење личности битан је такође и осећај идентитета, односно потребе за очувањем свог ја, што подразумева не само вољу да се одлуке доносе

самостално већ и спремност да се преузме одговорност за њих. Потреба човека да се од јединке, односно индивидуума издигне до нивоа личности, дата је и задата (Adorno, Horkheimer, 1980:48).

Та потреба је дата јер човек, Кантовим речима, стално осећа потребу да се другима разоткрије, и то независно од тога да ли се тим разоткривањем нешто намерава или не. Но, чак и онда када није мотивисана ничим посебним, потреба разоткривања другима носи у себи свест о каквоћи онога што се разоткрива. Отуда су сасвим ретки људи којима није стало како ће себе разоткрити (представити се) другима, и какав ће бити суд (и однос) других о њима.

И као што је корисно, све док је човечанство несавршено, да постоје различита мишљења, тако је исто корисно да постоје различити начни живота, да се омогући слободан избор различитим критеријумима, под условом да се не повреде други људи и да ваљаност различитих начина живота треба доказати у пракси кад год неко мисли да је способан да их опроба”(Mill, 1988: 88). У том процесу, шансе су на страни онога ко је кадар да га разуме и мења. Разумети га може онда кад стварност види онаквом каква јесте, а “видети стварност онаквом каква јесте значи, пре свега, разбити митове и илузије које нас приморавају да посматрамо себе, ствари и ситуације туђим очима” (Kosik, 1983, 122).

При томе, властито виђење света не искључује, него подразумева упоређивање и критичко вредновање своје истине о свету са односним истинама других (Jaspers, 1989: 13). Мењати тај свет може само човек који је слободан, и то у изворном хегеловском смислу, где слобода не значи „бити у коначности, већ у самосталности која не може бити нападнута” (Hegel, 1962: 82). Издизање индивидуе до нивоа личности, која треба да буде субјекат демократског процеса, битно зависи од мере њене моралности.

Пеин упозорава да се мора правити оштра разлика између владе и друштва јер је „друштво једна заједница, заснована ради сарадње и међусобне повезаности, а утемељена на правди и осећањима. Влада је инструмент репресије. Друштво је благодет, а влада, чак и кад је најбољег облика, само је нужно

зло ради ограничавања човекових злоћудних нагона” (Paine, 1987). Хегел цивилно (грађанско) друштво посматра као сферу моралног живота у којој се повезују породица и држава.

Мил је још прецизнији у захтеву за успостављањем границе између индивидуалне независности и друштвене (државне) контроле. Милов темељни став, у том погледу, јесте да „нема разлога да сва људска искуства буду изграђена по истом моделу”, будући да свако ко има разума може сам најбоље решавати своје проблеме (Mil, 1988: 130). Уместо инсистирања на шаблонима иза којих стоји ауторитет централне власти, грађанима треба дозволити да управљају локалним установама и удружењима. Да би они то успешно радили, потребно је „једно посебно обучавање грађана”, један „практични део политичког образовања слободних људи који их извлачи из уског круга личне и породичне себичности, навикава на разумевање заједничких интереса и учи да делују из јавних и полујавних мотива и да се у својим поступцима руководе циљевима који их уједињују, уместо да их изолују” (Mil, 1988: 134). Тим пре што “једина слобода која залужује то име, јесте слобода да тражимо сопствено добро на свој начин” (Mill, 1975: 18). Потреба за таквим регулисањем односа на релацији друштво - појединац односи се не само на економску, већ и на политичку сферу и сферу човековог духовног живота у целини.

Следећи Кантову тежњу о „светско грађанској намери“, наше деловање треба бити вођено жељом за унапређењем светског грађанског друштва. Уколико ми стварно желимо слободу у којој се једино могу развити наше могућности, Кант нас упозорава да увек морамо имати за циљ „на праву заснованог свеопштег грађанског друштва“ за све људе. Дарендорф ову Кантову мисао схвата као недељивост слободе. Слобода је највиши циљ – „*vita activa*“ – јавног деловања и остаје непотпуна ако је привилегиј (Dahrendorf, 2005: 126).

Демократија, као облик друштвене заједнице у којој се квалитет живота оцењује према слободи појединаца, а не према слободи група и организација, неспојива је с препотенцијом, каријеризмом, демагогијом, апсолутизацијом сопствених и неуважавањем интереса других, нетолеранцијом

и искључивостима било које врсте. Особа без тих „особина” одузима могућности исказивања демократичности. Насупрот томе, грађанске врлине (самодисциплина, толеранција, спремност на дијалог уз поштовање достојанства других и различитости у ставовима, усмереност на равнотежу између личног интереса и добробити свих, умеће преговарања и управљања конфликтима на миран и праведан начин) саставни су део и битно својство човековог демократског битка и бића.

Демократија значи одговарати на жеље и захтеве грађана. Лок и Мил су наглашавали значај грађанских врлина за политички поредак, а нарочито је Мил истицао да јавна партиципација грађанина има увек и образовну функцију и да обликује јавне врлине грађана подстичући њихову одговорност за опште добро и толеранцију према другим грађанима. Политички процеси који се одвијају под потпуном контролом неког од носилаца апсолутне моћи (свеједно да ли је то службена државна власт или неки “анонимни центар”), или се темеље на непорецивим колективним идентитетима и вредностима (националним, класним, верским, идеолошким), више погодују настанку разних фундаментализама и диктатура него развоју демократије. То што такви процеси, док трају, увек имају масовне присталице не мења њихову природу и крајњи исход. На ту законитост подсећа и Хана Арент, када каже да „тоталитарни режими, док су на власти, и тоталитарне вође док су живи, до самога краја ’изискују и почивају на масовној подршци’” (Arendt, 1996:31). Политички процеси унутар цивилног друштва, као аутентичног облика повезивања и организовања независних грађана и њиховог слободног деловања према јавној власти и уопште, другачији су и имају другачији исход јер човеку омогућују да, уместо апстрактних „виших”, преферира своје реалне животне циљеве, и тако сопствену визију друштвеног интереса претпостави разним органистичким и холистичким пројекцијама „општег добра”. Мил каже “кад само друштво постане тиранин... онда оно практикује друштвено већу тиранију него што то чине многи видови политичког притиска, јер... даје мање могућности за бекство од њега, пошто дубље улази у интиму живота и окива и саму душу” (Sartori, 2001: 146).

“Друштво обузето безнађем и страхом, захваћено паником, може да потражи решење у тиранији која појединце, укључујући и оне који је подржавају, лишава индивидуалних права” (Kolakovski, 1988:5). Према Сиорану тиранија се „може заволети, јер се човеку догађа да више воли живети у страху него да се суочи са стрепњом што је осећа пред захтевом да буде слободна личност” (Sioran, 1987: 53).

Има ли се све то у виду, није тешко сагласити се са Милом у мисли да су права и интереси свих и свакога сигурни од угрожавања само ако је заинтересована особа способна и решена да се за њих сама избори. Људска бића сигурна су од зла које им могу нанети други у мери у којој располажу снагом да сама себе штите” (Mill, 1958:43). Ова Милова мисао, мада настала у контексту објашњења позиције грађанина у друштву тзв. либералне орјентације, има важност аксиома за позицију човека (грађанина) у демократском процесу уопште.

6.6. ГРАЂАНИН КАО СУБЈЕКАТ ДЕМОКРАТСКОГ

Појам грађанина лежи у темељу модерног грађанског света у целини, а посебно за њему примерен карактер. Појам грађанин има корен у речи град, одакле потиче и грађанско друштво. Сам појам грађанина двоструко се схвата; мисли се на грађанина као *bourgeois* (приватно, егоистичко, на свој интерес усмерено биће и грађанина као *citoyen* (као политичко, опште друштвено биће или јавни друштвено политичка активна особа која се на друштвеном плану бори за своје посебне и појединачне интересе, усклађујући своје интересе са другим различитим интересима. Из овога је видљиво да је појам грађанина противречан, па је унутар једног народа као држављана и појединаца припадника народа једне државе увек непрестан сукоб интереса. Држава мора бити организација за одржање, неговање и осигурање општих интереса грађана држављана уз гарантовање права и слобода, али и интереса сваког појединца. Насупрот племенско родовском систему живота важно је нагласити да појединац претходи колективу, те да се тако уређеној заједници огледа дух модерног времена, а шта је и основни принцип нововековног грађанског друштвено – политичког уређења једне демократске конститутивне земље и што је суштина европског духа.

Следећи Хегелову мисао да је држава у модерном грађанском друштву гарант човекових слобода, основни политички задатак савремене демократске конституисане државе је усклађивање интереса грађанина као *bourgeois*-а с интересима грађана као *citoyen*-а. Ако она то не чини онда је та држава креатура модерне европске државе. Русо разликује вољу свих и општу вољу закључивши да се на темељу воље свих не може доћи до конституције политичког живота као таквог јер сваки појединац вуче на своју страну. Битне проблеме заједнице могуће је разрешити само на нивоу опште воље грађана као субјекта који чине „политичко тело“.

Основна идеја Кантове филозофије права истакнута је у идеји савршеног грађанског уређења у коме је слобода сваког могућа заједно са слободом свих. Грађанин је по својој бити одређен као политичко биће па самим тим и незаобилазни фактор самог устројства државе.

Најчешће се, под грађанином подразумева лице са одређеним правима и дужностима у оквиру друштвено-политичке заједнице за коју је везано релативно трајним припадањем. Реч је о човеку као политичком субјекту, који се налази у активном односу према другим члановима друштвене заједнице, односно држави. Но, казати само да је грађанин *homo politicus* није довољно. Отуда се трагови разлика између *civisa* и *civicusa*, тј. активног и пуноправног грађанина и непотпуног грађанина или поданика, могу наћи и код Хегела и код других писаца који пишу на прелазу из средњег у нови век. При том, не треба сметнути с ума да је Хегел сматрао да слобода постоји „само онде где самосталан појединац има бесконачну вредност” (Hegel, 1951: 34).

Декларација права човека и грађанина (1789) афирмише природна грађанска и политичка права, којима треба да буде потчињена и конституција и управа. „Људи се”, пише у Декларацији, “рађају и целог живота остају слободни и једнаки су у правима”, а једине друштвене разлике које се могу оправдати су оне што настају „ради опште користи”. Због тога циљ сваког политичког удруживања треба бити очување човекових природних и незастаривих права: слободе, својине и безбедности. Слобода се, према Декларацији, састоји „у

томе што свако може да чини оно што другоме не шкоди” (Vešović, 215).

Грађанином се данас сматра правно слободна, економски независна и социјално збринута личност, која има иницијативу у обимном механизму политичких и правних односа и одговорна је за карактер његовог функционисања и ефекте. Атрибути тако схваћеног грађанског субјективитета знатно превазилазе оквире аксиоматских људских права и слобода, које се сматрају претпоставкама саме његове егзистенције и које он поседује још у тзв. природном стању, пре појаве политике и политичког поретка (право на живот, право на власништво, право на слободу, право на тражење среће и избор уверења). У те атрибуте, осим наведених права, спадају и демократија, толеранција, култура комуникације, одговорност, узајамност и етика, али и знање, компетентност, поузданост, спремност да се одлучује само на темељу информација и аргумената те владање одговарајућим вештинама учешћа у предлагању мера јавне политике и вршењу власти. Реч је о својствима и способностима које човеку нису унапред дате, већ их стиче постепено и зависно од „припрема за живот”, односно искустава и искушења која му живот доноси.

Узроци искушења грађанина у остваривању улоге субјекта демократског процеса су вишеструки: дати су у њему самом, у његовој “људској природи”; извиру из сложености успостављања равнотеже на релацији индивидуално - колективно; намеће их “унутрашња природа” посла којим се у том процесу бави. У првом реду “склони да стално признају централној власти нова права или да је пуштају да их сама узме, јер им се чини да једино она има интерес и могућности да их брани од анархије бранећи себе”. Да би појачао тај аргумент, Токвил додаје да грађанима “не преостаје ни енергије ни времена за политички живот”, јер им је приватни живот у демократијама “тако пун делатности..., тако жив, пун жеља и послова” (Tocqueville, 1995: 616). Уз то, мало је грађана који су унапред припремљени и образовани за послове успешног усмеравања демократског процеса.

Највише је оних грађана носилаца (актера) демократског процеса који припадају оном „политички неупућеном” и

„слабом телу”, „готово неприступачном за идеје које би могле оплеменити деловање” (Arendt, 1996: 38). Но, ни грађанско политичко “ја”, тј. оно што грађанин политички јесте, и како јесте, није унапред дато као нешто посве јасно и довршено, већ је и оно “у сталном обликовању избором деловања” (Dewey, 1963: 469). “Човек је тако многостран да се од њега све може направити; разнолико исткано ткање његових осећања има толико крајева да се на њих - ако не на један, онда на други - може надовезати све. Зато је он био способан за најбудаластија сујеверја, за највеће историјско и политичко робовање” (Hegel, 1982: 23).

Према Галстону врлине идеалног доброг грађанина су а) опште врлине (храброст, поштовање закона, лојалност), б) социјалне врлине (независност, отвореност), ц) економске врлине (радна етика, адаптација на економске и технолошке промене) д) политичке врлине (способност респектирања права других људи, способност оцењивања и вредновања оних који управљају државом, спремност учешћа у јавним дебатама заједнице (Galston, 1991: 221-24). Особину „јавне одговорности“ нарочито наглашава Македо (Macedo, 1990).

И код Ролса налазимо идеал демократског грађанина који га види као слободног и једнаког. Слободан је јер поседије моралне моћи (способност за осећај праведности и за неку концепцију добра) и умске моћи (суђење, мишљење и закључивање). Грађани су једнаки јер поседују те моћи у минималном степену, потребном да би они били у потпуност кооперативни чланови друштва. Способност за осећај праведности, према Ролсу, осигурава разумевање јавне концепције праведности. Тај осећај исказује спремност, али и жељу, да се према другима делује под условима које други такође могу јавно прихватити. Друга морална моћ, способност за неку концепцију добра, пружа свакој особи могућност ревидирања и преобликовања своје концепције добра на разложним и рационалним основама.

Покушаја да се утврди идеалан тип грађанина као субјекта демократије и демократског има и данас. Савремени „узор” у том погледу требао садржати седам битних својстава: одговарајуће знање; компетентност; поузданост; посвећеност грађанском

друштву; веровање у грађанске врлине; вештине за грађанско учешће; одлучивање на основу аргумената и информација. Грађанину, који хоће да буде субјекат демократског процеса, потребно је: да је личност, да има одговарајући морални дигнитет те да поседује потребна стручна знања и вештине (Rawls, 1972). Човеку никада није тешко своје неразумне и аморалне радње рационализовати (оправдати), тј. да себи и другима докаже да су његови поступци разумни, чак и једино могући. Њему није тешко да се понаша ирационално, али му је готово немогуће да својим акцијама не да изглед разумне мотивисаности (From, 1980: 83). Најзад, поменута својства грађанина условљена су и чињеницом да се суштина и квалитет демократског оцењује, поред осталог, према слободи појединца, односно према нивоу његове релативне независности у избору путева и средстава којима ће остваривати сопствено добро и добро других. Проналажење “праве мере”, и једног и другог, суптилан је и врло осетљив процес, који тражи изузетан смисао за мерење односа између појединачног и општег или “право на независност састоји се уједно у јединству и прожимању индивидуалности и општости, јер општост добија конкретни реалитет исто тако тек на темељу појединачнога, као што појединачан и посебан субјекат тек у општем налази непоколебљиву базу и прави садржај своје стварности” (Hegel, 1970: 180). Демократија се, поред осталог, дефинише и као политички систем у коме обични људи контролишу елиту на власти. Од обичног човека се очекује да има активну улогу у пословима власти. Због тога Дал и сматра да се демократија може дефинисати као друштво у којем „обични грађани имају висок степен контроле својих вођа” (Dahl, 1956: 3). Алмонд и Верба износе супротно мишљење јер сматрају да у готово свим савременим друштвима важне одлуке доноси врло мали број људи. У њима, „ни обичан грађанин, ни ’јавно мњење’ не одређују политику” (Almond, Verba, 2000: 136).

Слична су и Токвилова размишљања о феномену самоискључивања грађана из демократског процеса. Токвил сматра да је то последица два супротна, али подједнако кобна становишта: “Једни у једнакости опажају само анархичне тежње које се из ње рађају. Боје се своје слободне воље; боје се сами себе. Други, малобројнији, али упућенији, другачијег

су гледишта. Поред пута који, полазећи од једнакости, води анархији, открили су најзад и пут који се чини да људе неодољиво води потчињености. Они се у души унапред мире са том нужном потчињеношћу, па изгубивши наду да ће остати слободни, већ у срцу обожавају господара који ускоро треба да дође. Први се одричу слободе зато што процењују да је опасна; други зато што суде да је немогућа” (Tocqueville, 1995: 643). Токвил апострофира и “један врло природан и врло опасан нагон демократских народа”, а то је “да презиру индивидуална права и да о њима воде мало рачуна јер људи обично држе до неког права и показују поштовање према њему у зависности од његове важности и од дуготрајног кориштења. Индивидуална права која се срећу код демократских народа обично су малог значаја и веома непостојана; због тога се она често веома лако жртвују и скоро увек крше без гриже савести.” Да парадокс буде већи, “људи бивају све мање привржени правима појединаца баш у време кад би било најнужније сачувати и бранити оно мало што од њих још остаје” (Kasirer, 1972: 641).

Токвил изнад људи види огромну старатељску власт, која се сама стара да им осигурава задовољства и да бди над њиховом судбином. Она је апсолутна, свеобухватна до ситница, уређена прописима, далековида и блага. Личила би на очинску власт, кад би јој, као овој, сврха била да људе припреми за мужевни узраст; али она, напротив, тежи само томе да их непроменљиво задржи у детињству; воли да се грађани веселе, само да не мисле на ништа друго до на забаву. Радо она ради на њиховој срећи, али хоће да им једино она пружа и сама о њој суди; стара се о њиховој безбедности, предвиђа и задовољава њихове потребе, олакшава им уживања, води њихове главне послове, управља њиховом делатношћу, уређује наслеђивање. Зашто ли их не може и сасвим ослободи муке да мисле и труда да живе?“

У таквим околностима, потчињеност грађана власти општа је и обухвата све. “Она их не баца у очајање, али их непрестано омета и наводи их да одустану од кориштења своје воље. Она им мало по мало гуши дух и слаби душу, док оваква покорност која се намеће само у малом броју врло важних околности, али ретких, обелодањује потчињеност тек с времена на време и обузима само извесне људе. Узалуд

ћете тим истим грађанима, које сте учинили тако зависним од централне власти, поверити да с времена на време бирају представнике те власти; то тако значајно, али тако кратко и тако ретко кориштење њихове слободне воље неће спречити да они мало помало изгубе способност да мисле, осећају и делују по својој вољи и да тако постепено падну испод нивоа људскога” (Kasirer, 1972: 289).

Тамо где буде могућности да се ове потребе слободно искажу и реализују, биће и грађанин. И то не као фрустрирана, безлична и аморфна јединка, већ као личност са топлим и пријемчивим ставом према другим људима, способна да им верује и са њима дели судбину, више вредносно орјентисана и неспутана осећањем било које тескобе (Lasswell, 1946:148). Људи се рађају и живе у постојећим институцијама и култури свога друштва, које често узимају као саморазумљиве, отприлике онако како говоре. Култура у којој живе обликује их, не долазе у њу сасвим готови и затим „бирају“ друштво које им се свиђа. Култура је унапред одређен систем. Друштвене институције и културе ретко се бирају: оне су наша судбина, не наш избор (Gellner, 2001).

ПОГОВОР

Заговорници ЕУ се позивају на темељне људске вредности као своју кључну карику као пут ка остварењу тзв. европског сна, који би у стварности требао донети земљама чланицама и њиховим грађанима знатно више благостања и слободе од постојећег. Темељне вредности Европске Уније често су биле и у служби промовисања европског заједништва, које би требало рефлектовати у свим сферама људског живота. Међутим, није увек постојао консензус око стајалишта што су то заједничке европске вредности и које је њихово значење за европску праксу. Током историје мењала су се и поимања о томе, што је могуће видети и данас, иако је у знатној мери нејасно које су важеће вредности на темељу којих се приступа некој важној политичкој одлуци на нивоу ЕУ. И више од тога, не само да често још увек постоји нејасноћа о вредностима на којима се одлуке темеље, него и кад постоји заједнички договор о темељним вредностима, одлуке које се доносе чине се управо супротнима од оних вредности које се истичу.

Еволуција интеграције у Европи са собом доноси и еволуцију система заједничких вредности. Ипак, хоће ли ЕУ као заједница примарно економских интереса, имати способности постати унија заједничких вредности? Стран нам је некадашњи патос истине, не верујемо више непоклоебљиво ни себи ни другима. Није нам стало ни до какве апсолутне истине (Ђурић, 2003:23). Данашњи човек не верује у ништа и ничему се не нада. Стварна невоља нашег времена није безверје, већ лажна вера. Данашњи човек живи у сенци мртвог Бога (Исто, 25). Највећа невоља данашњице је невоља неувиђања невоље (Исто, 124). Потребно је видети дубље иза оног што је на први поглед видљиво, што је свима разумљиво и неприхватљиво.

Заблуде настају због привида да је у ЕУ, у њезиној идеји и у пракси, примаран систем вредности у функцији бољитка човека, као појединца и као члана заједнице. Сама основна идеја да је најважнији профит, а не човек, може бити део политичког прагматизма, па је у том случају политика у служби економије, што је могуће и адекватно именовати и правно регулисати. У другачијој опцији, циљ за ЕУ и све њезине садашње и будуће чланице требала би да буде идеја враћања

прокламованих вредности и њихова доследна, темељита и свеобухватна проведба.

Евроскептици одбијају промену легитимацијског темеља са међународних уговора на европски устав уз аргумент да не постоји европски народ. По њима недостаје субјекат процеса доношења устава, колективни „народ“ као нација грађана нове државе. Међутим, није потребно нацију грађана мешати са предполитичком заједницом која има заједничко порекло, језик и историју јер се таквим схватањем надилази волунтаристички карактер нације грађана чији колективни идентитет не постоји нити пре недемократског процеса из ког произлази, нити независно од њега, тежећи грађанском статусу и на њему утемељеној новој апстрактној, на праву створеној солидарност. Нови, модерни облик друштвене интеграције настао је у новим комуникацијским односима. Иако су заједнички језик и начин живота олакшали процес стварања заједништва у околностима заједничког развоја демократије и националне државе, није могуће извести закључак о приоритету народа пред републиком. (Станковић Пејновић, 2011б, 199).

Намера је да европски устав обједини и припреми темеље за стварање европског грађанског друштва, европске политичке јавности, а самим тим заједничке европске политичке културе. На тај начин Европа на себи рефлексивно примењује логику кружног процеса којим су демократска држава и нација створиле једна другу. Жели ли ЕУ одржати своју моћ, на међународном плану ЕУ мора своју тежњу усредсредити на уравнотежење хегемонијалне једностраности САД јер је исцрпела императиве стварања заједничког економског подручја и валуте те се сада треба окренути на стваралачку политику која је усмерена на мотиве и мишљења самих грађана који је претпоставка за стварање осјећаја политичког заједништва. На тај се начин „унапређују“ национални идентитети и проширују се на европску димензију, али само уз претпоставку постојања прилично апстрактне грађанске солидарности која је за сада ограничена само на припаднике властите нације, а која је за будућу Европу нужна у остварењу солидарности насупрот европских грађана других нација. Ако се у томе успе обележје заједничког европског идентитета може постати признање разлика, а ЕУ може постати образац

за облик власти „са оне стране националне државе.“ Постоји ли довољно јака политичка воља да признање разлика постане симбол заједничког идентитета? Ако не размишљамо о супротности постојеће реалности не градећи визију бољег света, онда је нужно помирити се с односима какви јесу, али се тиме не достиже слика о човеку којој прокламовано тежимо, што од њега очекујемо те у шта се код њега можемо поуздати. У промишљању о облику политичкога јединства поставља се питање да ли је европски политички народ могућ, а самим тим и европско грађанство као логични наставак? Питањем какав је колективни политички идентитет на новоу ЕУ-а и на чему се темељи, долазимо до закључка да европска идентификација формира секундарну, односно комплементарну припадност националној, односно не представља супраевропски идентитет који би поништио национални идентитет, него долази до мултиплицирања идентитета и њихове хијерархичности. Европски идентитет је заиста могућ, али само као вишеструк и вишеслојан те флексибилан и инклузиван колективан идентитет.

Како ЕУ није држава, нити тежи изградњи на моделу нововековне националне државе, не може ни кренути од претпоставке да постоји државни народ изграђен на том моделу. ЕУ је савез политички уједињених грађана са могућности стварања политичког јединства. На ЕУ-нивоу самим тим није проблем недостатак европскога народа у етнокултурном обележју већ је потребно подстицати елементе којима би се створила европска политичка заједница, као што су европски политички дискурс, масовни медији и заједнички језик, који би оформили европски комуникацијски простор, европско цивилно друштво и систем политичких странака, а као претпоставка свега је стварање европске јавне сфере, простора који морају попунити грађани. Постојање европског јавног простора темељ је стварања аутентичне европске свести и европског грађанства.

Признавање разлика може постати обележје заједничкога идентитета, а уставни патриотизам може постати темељ трансформације заједнице са колективним политичким идентитетом, али који није утемељењен на држави и државном народу као појмовима класичне уставне теорије те престати

посматрати народ као стално и непоколебљиво претполитичко јединство и предуставни ауторитет који гарантује уставно-правни поредак. Тим обртом политичке парадигме могуће је створити европску политичку заједницу, односно европски политички народ са политичким јединством које не искључује припадност неком другом народу, већ му је комплементаран. У тако утемељеној политичкој заједници могуће је остварење европског грађанина који учествује и обликује демократски живот Уније. Барем нормативно, Лисабонским уговором су спојене идеје Русоа и Хабермаса кроз европско друштво грађана и грађанском иницијативом којима се настоји оформити европска јавност и политичка култура. Одржање ЕУ зависи о нивоу промовисања партиципативне демократије која пружа могућност активног инволвирања грађана у јавне послове, стављајући грађане у средиште интереса и активности као и давање могућности за преузимањем одговорности за подршку развоја европског друштва. Тиме је репрезентативна демократија уступила место партиципативној демократији, односно грађани ће моћи имати непосредни утицај на јавне послове ЕУ кроз активно цивилно друштво и уз постојање развијених мрежа цивилних удружења. На тај начин, али само на темељима једнакости свих држава, апстрактно европско грађанство може изразити своја стремљења и допринети развоју и артикулацији европског цивилног друштва.

Крећемо ли се према стварању заједничког политичког простора и заједничког европског грађанства утемељеном на солидарности или је реалност потпуно другачија? Државе западног Балкана себи требају поставити питање због чега се поједине земље ЕУ окрећу „економском национализму“ (чак протекционизму) уместо прихватања даље интеграције тржишта с партнерима у ЕУ? То је колонијални однос у којем земље „центра“ штите своја друштвена богатства на начин да се приказују као део патриотизма и националног интереса, док се земљама Балкана из ЕУ предлаже да своја национална богатства ставе на тржиште и да буду кроз стране инвестиције приватизована.

Интересантно је приметити да простор, који има апсолутни приоритет у политичком имагинарном националне државе и који је био тако битан у време настајања нових држава,

сада исто тако битан у ЕУ који управо осмишљава заједнички пројект за прихватање тог заједничког периферног простора у своју заједницу. Међутим, сада националне елите земаља западног Балкана желе приказати како треба „жртвовати“ тај простор у име виших циљева „европске перспективе“ као путоказа бољег живота. Стварност се обликује према примарном циљу придружења европској породици који се приказује као нова врста идеологије. Због свега тога ће Балкан и убудуће бити заробљен у медијском свету „међувремена“, заробљеник дискурса о „Балкану“ у којем је могуће бити или не део „европског идентитета“.

Наши дојучерашњи тамничари хтели би да буду наши исцелитељи, а некадашњи верници и отпадници су се претворили у нове вернике (Ђурић, 2003:46).

Урушавањем једне идеологије и ширењем неолибералног пројекта, дошло је до прекида те се континуитет морао некако „надоградити“. Реконструкција унутрашњег и вањског европског простора донела је нове (или појачала старе) дилеме, суочавања и заплете. Трансформисао се дотадашњи облик капитализма, постављене се границе од око 8000 км, створена је нова социјална структура. Ако се у кризним временима људи окрећу традиционализму, колективитету, често и национализму, то значи да је Хобс био у праву, а не Лок: људи не теже ни срећи, ни слободи, ни правди, већ изнад свега сигурности. У таквим околностима може се доказати и исправност Аристотеловог мишљења који је тврдио да су многи људи по природи робови, а кад се ослободе окова они немају моралних и интелектуалних потенцијала суочити се с одговорности, могућности одабира, већ губећи једну врсту окова теже другој или сами стварају нове.

С друге стране, у земљама западног Балкана јавља се након урушавања једне идеологије и ретрадиционализам, повезан са јачањем етноцентистичког национализма, као карактеристичан начин враћања традиционализму и његов битан садржај. Политички руководиоци су се борили за политички опстанак и траже нове темељем легитимитета, све више заговарајући улазак у ЕУ без обзира на цену. С друге стране, већина грађана је фрустрирана укупном друштвеном

кризом и све више под утицајем медијима који обликују јавно мњење по жељи владајуће елите.

Либерални аналитичари оштро и подруљиво критикују повратак традиционализму који често одбијају видети и разумети да је традиционални вредносни систем настао на логичан начин под одређеним друштвено-историјским околностима, а да се ретрадиционализација свести догађа зато што се обнављају неки обрасци друштвених односа и сукобљавања, који нужно обнављају и њима одговарајућу свест и вредносни систем. Радикална критика етничког, па често и сваког социјалног идентитета и колективизма као вида заробљавања индивидуе превиђа да појединац разне врсте социјалног идентитета доживљава као проширење властитог ега и да му везаност за колектив помаже у лакшем подношењу тешких животних тренутака. Из тог разлога друштвене катаклизме често доводе до оживљавања неког колективног духа. А чак и када је сасвим јасно да неки елементи традиционализма играју више негативну него позитивну улогу, није довољна оштра критика анахроне свести већ је потребно променити околности који су такву свест оживели и учинили је бар привидно смисленом, тј. функционалном. На примеру Србије и Хрватске види се да је у почетку либерална реторика отварања врата националистичкој политици и прибављала јој слободарски легитимитет да би касније чисто националистичка политика постала доминантна. У данашње време политика је скоро нестала јер је сваки корак усмерен само на ЕУ.

Какве су шансе да се на овим просторима у склопу матрице транзицијских процеса обликују грађанске нације на темељу чисто политичког концепта, али сада без национализма? Политички процеси унутар цивилног друштва требају бити схваћени као аутентични облици повезивања и организовања независних грађана и њиховог слободног деловања према јавној власти. Грађанин је по својој суштини одређен као политичко биће па самим тим и незаобилазни фактор самог устројства државе. Мишљење је главно оружје у борби против тиранских бирократских сила друштва („друштво никога“, „власти никога“) у борби за стварну слободу. Мора се научити мислити на нов начин како би се могао одупрети последицама успона друштва у модерном добу које је освојило „јавну сферу“

и искључује могућност деловања. Уместо деловања друштво од својих чланова очекује одређену врсту понашања, намећући безбројна правила која имају за циљ „нормализацију“ својих чланова, присиљавајући их на послушност која искључује спонтано деловање или изванредна достигнућа. Друштвени менталитет који се усмерен само на „администрирање“, искључив је и чак погубан за деловање и истински политички живот. Ако човек живи у свету у коме се понаша и у коме је нормализован, значи да живи у свету који је мртав за говор и деловање. Потребно је ослободити се, Поперовим речником речено, „мита о оквиру“, мита да смо сви ми затвореници ухваћени у оквир наших теорија, наших очекивања, наших ранијих искустава, нашег језика. Живот се непрекидно мења те стално постоје ствари о којима треба промишљати. Међу људима који живе заједно увек ће бити послова који су део јавне сфере, или другачије речено послова који заслужују да се о њима говори јавно, с тим што треба нагласити да је оно што постаје јавно, у сваком датом тренутку различито.

Треба се надати да ће ЕУ остати, али да је неће представљати људи попут Берлусконија, него неки нови људи који теже да се нађу путеви за смањивање неправди и неравнотежа, да се онемогући да на слободи буду људи који су имовину стекли нелегалним радњама и да се спречи симбиоза политике, органа сигурности и организираног међународног капитала. Наравно, на нижем нивоу треба платити цену досадашњих промашених политика које су вођене јер уколико се крене са обновом образовања, културе, јавног здравства и социјалне политике, и у одлучан обрачун са криминалом и његовим консеквенцама, онда постоји нада и темељ за друштвени пробитак свих земаља западног Балкана не надајући се животу у благостању, али са тежњом да ћемо опстати као људи, као цивилизована бића, као народи који заслужују опстати. Дошли смо у позицију у којој се постулати либералне демократије објашњавају процесима глобализације те је тврдња да живимо у епохи глобализације постала посебно омиљена флоскула. Сам тај процес има више значаја јер садржи тенденцију идеологијске легитимације и идентификације либералне демократије и неолиберализма. Та идентификација у потпуности одговара свим категоријама противника демократије јер се увелико

користити незадовољство тзв. губитника глобализације, а у које свакако припадају и земље западног Балкана којима је кроз транзициони процес глобализација угрозила достојанство и просперитет. Због свега тога није довољно одбацити само економски неолиберализам, капиталистичке бездушности која једино за циљ има стварање профита по сваку цену, већ и сам његов темељ, теорију либералне демократије, заједно с одговарајућом политичком културом, вредносним системом и процедуралним правилима. Нужно је наћи нове садржаје, нове вредности, нове политичке оквире. Управо у том простору заговорници ре-традиционализације, обнове органских поредака који би били утемељени на догматски схваћеној истини налазе своје место. Ми данас живимо под баластом критички непромишљених, укореењених појмова чије се значење прихвата као коначно ради спречавања непотребног напрезања, а који се очитује као један од битних начина за манипулисање људима и стварима између којих више не постоји раније успостављена онтичка разлика. Истовремено, прикривени противници либералне демократије – фактички теже успостави неке врсте тоталитаризма и имају могућност да у овој ситуацији профитирају у корист својих правих циљева. Демократија је рањива, обележена је и антиномичним питањем о својим границама: Докле досеже праг толеранције у односу на појаве које угрожавају сам њезин опстанак? Током етаблирања неолиберализма, партије и интелектуалци који су у прошлости били покретачи духа промена, напустили су ту врсту борбе те је и самим тим нужна нека врста реконструкције старих „револуционарних“ пројеката. Потребно је схватити да је процес самоуништења европског духа вишеслојан и вишедимензионалан и нема само спекулативно-сазнајно него и егзистенцијално-онтолошко значење и не тиче се само теоријске него и практичне стране чивековог опхођења са самим собом и светом око себе (Ђурић, 2003:107).

Разумљиво је да ће се у ситуацији евидентне угрожености демократског поретка праг толеранције спуштати размерно степену реалне угрожености. Ипак нужно је узети у обзир могућност преображаја либерално-демократског поретка у полицијску државу – обележену растућом контролом понашања и мисли грађана који се све више свде на статус поданика и

послушника, а под оправдања духовног утемељења нужне одбране угрожене хришћанско-западне цивилизације на једној страни, те симпатизирања са жртвама растуће репресије и солидарисања са њима, чак и када се ради о протагонистима убилачке нетолеранције и заговорницима догматских искључујућих идентитета, на другој страни.

Из историје је познато да не постоји коначни тријумф разума, било да се јављао под именом хришћанства, просветитељства или демократије. И сама демократија, показује наше време, није успела да се одбрани од Токвилових упозорења да се деспотизма треба плашити у демократским временима јер се он храни опседнутости самим собом и властитом сигурности коју подстиче једнакост. Постоји велика прикривена опасност да будући режими почну сличити олигархијама Атине и Спарте који су одбацили идеју античких република, које су се темељиле на врлини и прихватили утилитарни режим који су себичне, материјалистичке људске нагоне канализирали према доброћудним циљевима. Демократија не чини друштва увек цивилизованијима, али показују стање здравља духа друштва у којима настају. Приликом оправдања демократије позивамо се искључиво на моралне аргументе, иако у великом делу света не постоје историјски и друштвени аргументи који промовишу демократију. Расправе либералних и неоконзервативних моралиста заокупљених људским правима, заправо је варијанта класичног сукоба између два велика филозофа, Исаие Берлина и Томаса Хобса. Важно је имати на уму да у клими банкрота државе и пролетаризације средње класе долази до насилног покушаја поновног освајања изгубљених позиција. На несрећу сличан процес се одвијао и током рађања европског фашизма. Следећи Марксове мисли да владајућа класа доминира, не само над средствима за материјалну производњу, већ поседује и интелектуалну производњу, капитализам кроз неолиберализам настоји монополизovati све људске способности, преузимајући и његове мисли. Свако друштво је интегрисано око класних игара, чије варијације зовемо историја. Закон капитализма се заснива на чињеници да је добитак једног, губитак неког другог. Данас смо доведени до степена у коме ово правило није одрживо те је нужно, ради властитог одржања установити друга правила утемељена на слободи. Демократија није и не

може бити универзално правило у решавању друштвених противуречности. Како би и било могуће кад је данас демократија толико често употребљавана реч да је чак постала и депласирана јер је пречесто кориштена као параван, уз термин заштите људских права, за остваривања унуташњих и спољнополитичких интереса моћника, за различите облике насиља и колонизације, ратног похода против „непослушних“ који су истовремено и сатанизовани кроз медије и чија се уређења увек проглашавају „недемократским“. Постајемо ли зомбирано човечанство које нестаје у матриксу? Подвргнути смо дугорочном и свеобухватном процесу стандардизације и медијализације, а самим тим нестајемо у концентричним круговима манипулације, психолошких операција те више и нема ничег нестварног и неприхватљивог што би могло изазвати запитаност, забринутост и одбијање за даљњим учешћем у симулацијама и глобалном свету лажи. Демократија више не одражава вредности слободе, једнакости и братства. Демократија је могућа само у оквиру националне државе утемељене на владавини права, али и на заједничким духовним коренима, али која се кроз процес глобализације претвара у своју супротност и средство за испуњење интереса моћних земаља под параваном испуњења историјског сна, пароле да је демократија важнија од државе (а мањинска и људска права су средства за испуњење нечијих других интереса) или да су демократски циљеви важнији од средстава те да је у демократији најважнија вештина одлучивања или да демократија гарантује непослушност.

Политички систем масовне демократије претвара активистички потенцијал ослобођен кроз рационализацију света у стерилну форму бирачког права којим се заправо не омогућава значајнији утицај на обликовање политике. Губитак слободе у сфери рада компензује се кроз улогу потрошача, док се истовремени губици у политичкој сфери допуњују бригом социјалне државе за појединца – клијента те је то једна од специфичности савремене форме колонизације. Основна напетост унутар савременог друштва позног капитализма, иста је као и у претходним друштвима – репродукција неједнакости.

Модеран човек је слаба личност, апстракција и сенка без воље за истинским и смисленим животом, то је појединац

маскиран у образованог човека, научника, политичара. Иако свакодневно слушамо приче и стремљења ка „слободној личности“, човек је све мање личност, далеко од слободе. Увелико је распрострањена појава универзалних људи, а појединац се повукао у интиму. Да ли постоји супротност том свету чисте објективности који ствара унутрашњу беду модерног човека? Евидентно је да је либерална демократија данас угрожена и изнутра и споља, али исто тако нужно је да успе задржати гарантовање људских права и личне слободе сваке индивидуе те грађански карактер. Потребно је истражити нове модалитете и механизме као и логику успостављања монопола на интерпретацију идентитета. Либерална политичка теорија нема капацитет за такав подухват, иако многи сматрају да су одредбе либералне демократије најбоље од свих реално могућих поредака. Потешкоћа које либерална демократија има исказује кроз немогућност прелажења границе процедуралних правила понашања у сфери јавних и заједничких послова, док се праведност разуме у оквирима јуридикчки схваћене правде, демократска, грађанска контрола не постоји над оним средиштима светске моћи која не поседује демократску легитимацију, солидарност питања о могућностима стицања отпорности на манипулацију и обликовање јавног мњења морају надмашити ниво процедуралности. Да се тај ниво не би довео у питање, не може бити препуштена личном утицају либералне теорије нити на њој заснованој нормативној етици и политици, јединству практичне филозофије, у јединству етике, економије и политике.

Решење се може наћи у напуштању “политичког дефетизма” и грађењу позитивне визију Европе са националном државом као гарантом где су права грађана боље заштићена, што је и могуће на нивоу Европе. Грађани не смеју бити сведени на посматраче јер државе немају права, „само људи имају права”. Удаљени смо медијски, свесно или не, па и не примећујемо модел венецуеланског социјализма као културу која је наслеђена од домородачких народа и у којој је присутна спонтана сарадња људи базирана на егалитаризму и антиауторитаризму.

Данас регионалне европске политичаре који су посвећени само својим локалним обрачунима не интересује шта се стварно

дешава у Европи иако у медијима увек наглашавају да не виде важнијег циља од Европе. Домаћи аналитичари имају став да Европа зна сама решити своје проблеме, а и великих расправа у медијима на ову тему нема јер ставови о решавању кризе у Европи нису у домену „слободног размишљања.“

Годинама су идеалисти сањали о „светској влади“ која у стварности и настаје. Ту се не ради само о УН, већ о мрежи све гушћих корпорација, мултинационалних корпорација и интересних група и тржишта који постају невидљиви арбитри моћи у многим земљама. Корпорације су попут феудалних подручја које су еволуирале у националне државе. Оне су у првом реду стварне глобализацијске полуге, док је већина становника окренута својим локалним националним државама, корпорације све више доливају моћ стално у потрази за новим искориштавањем радне снаге и стварањем све већег профита, те све више ничу трговачки центри, стамбена насеља и туристички „мехури“, а људи постају све више контролисани, осиромашени индивидуализмом. Порастом корпорацијских моћи, масе постају све индиферентније јер их материјална добра све више фокусирају на приватну сферу, одвлаче од јавног живота и подстичу њихову помирљивост.

Грци су говорили да је роб онај који мисли само на то како ће напунити свој желудац. На исти начин су размишљали и Аристофан и Еурипид, Фергусон и Токвил који су упозоравали да материјално благостање ствара сервилност и повлачење, па их, Токвиловим речима, претвара их у „марљиве овце“ или речима Бернанда Расла имамо егзистенцију „против нагона.“ Спремност људи да напусте властито „ја“ и одговорност је предуслов тираније. Јесмо ли у праву кад смо свесни да се демократија трансфигурира, како због технологије, тако и због глобализације и да ћемо доживети судбину ранијих цивилизација? Рим је веровао да је његова цивилизација и култура одраз републиканског идеала Грка или као што су средњевековни краљеви веровали да су они коначни израз римског духа, тако и ми данас у постмодерни вјерујемо да је наша демократија одраз слободе и бољег живота за остатак човечанства.

ЕУ је неолиберална организација која, поред номиналних и декларативно прокламованих вредности базираних на заједничком политичком европском грађанству и солидарности, делује у корист економско-политичких елита и корпорација, а не обичног грађанина. Медији који су потпуно у њиховој служби желе приказати да је у питању избор између балканског блата и сјаја Европе, него између бољег друштва за све нас или профита за уски слој оних на врху. Свест о држави се постепено изгубила, па самим тим и ниво разумевања појма државе и државног интереса.

Медијска приказивања ЕУ се подударају са оним за што се залажу европске институције када је реч о правима радника, а оне подржавају флексибилизацију радне снаге, тј. смањење радничких права и лакше отпуштање радника, падом радничких плата, рад на одређено, укидање колективних уговора, продужење радног века итд.

Након слома социјализма криза на западном Балкану добија инхерентно трагичну димензију у којој се појављују „ишчезавајући посредници“ који су се потрудили да уништи искомпромитован систем и заменити га „трећим путем“ изван капитализма и „реалног“ социјализма. Њихово уверење и инсистирање да они не раде у име рестаурације западног капитализма показало се илузијом. Данас је тај идеал проширен и на заједништво европских интеграција, али се чини да данас не постоје опције избора јер нам се само причињава могућност избора. Није се пронашла велика прича о ослобођењу и нема природе којој се можете вратити те гледајући према Западу у потрази за оним природним (за које се тврдило да не постоји) земље западног Балкана нису нашле ништа. Како тзв. транзиција у капитализам није понудила никакво значење политичком животу, замена је пронађена у интеграцији у ЕУ. У јавности су пласиране паролe да је „стрпљење од пресудног значаја“ те да би томе требало беспоговорно веровати иако емпиријски докази говоре о расту незапослености, смањењу реалних зарада, смањењу социјалних давања, драстичном осиромашењу, пропасти здравства и образовања, а самим тим и генерално о паду свих друштвених и моралних вредности. Потребно је уверити јавност да ствари морају постати горе пре него ће постати боље јер ће политика стабилизације,

либерализације и изградња институција, правне државе и владавине права довести до слободе и просперитета. Оваква објашњења би била трагична да нису смешна и да не значе трагедију за толико много људи. Смешна је, јер врло уверљиво подсећа на реторику стаљинизма, када је у време колективизације поручивано да се данас потребно жртвовати због времена које долази, те се мора гледати унапред ка светлој и бољој будућности.

Исаиа Берлин нас упозорава да су људе чешће кроз историју покретала ирационална од рационалних решења па је сходно таквом понашању већи део човечанства спреман жртвовати слободу, јер не разуме њену праву вредност. Људи не теже ни срећи, ни слободи, ни правди, већ пре свега безбедности. И управо зато човек жртвује слободу неким другим погодностима и вредностима као што су безбедност, статус, напредак, моћ, врлина, правда, једнакост, братство и многе друге вредности које су неспојиве са постизањем индивидуалне слободе. Појединац увек тежи слободи која му увек измиче. И данас се све мање говори о слободи, а све више о напретку који постижемо у процесу приближавања ЕУ те безбедности коју ћемо добити кад постанемо формално и правно део ЕУ, али и праведности и једнакости које ће имати све државе у великој европској заједници. Човек воли слушати и неистините лажи само ако су му пријатне, али боља будућност неће доћи ако се нове генерације за њу не изборе. Потребно је размишљати о новим опасностима које долазе, не са илузијама које умирују масе, већ са чињеницом да данашњи систем глобализације одбацује чак и идеје да је масе потребно умиривати.

Треба ли жалити за нестанком светова снова и нада или стварати нове? Док се стари светови распадају, кошмари остају, али зато јер су их створиле структуре моћи, а не демократска, утопијска идеја. Те структуре моћи настављају постојати, преживљавају, чак и расту у „новом свету“. Политички протести против њих су бизарни. Тешко је веровати да ће нада или наговештај одговора за промене доћи из редова академских интелектуалаца који су још увек везани за старе структуре моћи. Сан о масовној утопији био је темељ културног пројекта 20. века. Иако су пропали, утопијски импулс који

је некада покретао масовну производњу и потрошњу, сада има моћ стварања нових конфигурација. Нова алтернативна интелектуална пракса мора развијати свој потенцијал преко нових средстава производње као културно оружје против старих структура моћи, али унутар постојећих структура. У исто време оне могу створити нове облике. Који је положај маса? Њихов положај мора бити промењен; од запостављеног објекта без моћи, а манипулисано од пропаганде, масе постају разноврсна публика која слуша, гледа и говори, способна критички проценити и своју културу и културу других.

Земље западног Балкана, као земље у транзицији, морају схватити ЕУ као организацију која трага за адекватним моделом транзиције. Сама та чињеница иде у прилог тези да је потребно да и земље европске периферије у складу са својим специфичностима, насљеђем и потребама грађана дефинишу свој пут ка ЕУ. Имајући у виду различита европска искуства, јасно је да пут транзиције може бити више или мање на добробит грађана, а о томе којим ће правцем друштво кренути пресудно одлучују политичке елите. Ако код грађана ЕУ доминира страх од незапослености, сужавања социјалних и здравствених давања, изостанак сигурних пензија, „топљење“ средње класе, губитка националног идентитета, неразумљиво делује уверавање политичке елите да „време и државу благостања која нас очекује када будемо део ЕУ“, јер и грађани земаља западног Балкана деле сличне страхове. Отпор даљем проширењу код грађана ЕУ доводи се у везу са тумачењем да је проширење повезано са додатним угрожавањем њихове социјалне егзистенције. Политичке елите занемарују друштвену реалност, потребе и фрустрације грађана. При том остаје отворено питање да ли је могуће превладати неповерење елите и грађана и растућу одбојност према мултикултуралности без јачања националне државе, кључно је питање које превазилази устројство ЕУ. Међу бројним заговорницима ЕУ постоји некритички идеолошки приступ јер поистовећују појам Европе и ЕУ шта није могуће. Тежња за објективним сагледавањем свих вредности и недостатака ЕУ не значи да морате нужно бити противник Европе. Данас је увелико присутна појава медијске експонираности у заговарању идентичних ставова другим речима, ретко ко жели бити одговоран јер је више

оних који су препознатљиви по ставовима него по знању. Интелектуална елита се не би требала бавити политиком, већ би требала „саветовати“ својим знањем уколико политичка елита има културу слуха. Код нас као да су улоге замењене.

Европа је у културном погледу саздана од различитости које морају бити њезино највеће богатство које се не сме изгубити. Идеологија која тежи то умањити или поништити мора бити осуђена на неуспех. Балкан има своје посебности које менталитет појединих других простора никада неће разумети, а самим тим и неће успети и „дисциплиновати.“ Грађани земаља западног Балкана теже социјал-демократском облику транзиције, док је политичка елита склонија неолибералној форми. Политичка елита, како у земљама ЕУ тако и земљама западног Балкана, занемарују друштвену реалност, потребе и тражења грађана, те показују помањкаше веза са реалности, а у ствари живе само у свом реалном свету који је далеко од реалног света грађана. „Наши“ политичари као да не виде или не желе видети да су владајуће европске политичке елите ограничене у схватањима властитих друштава, потреба грађана, корена кризе, разлога за повећано насиље, јачање ултра-десничарских снага, отпора према даљим интеграцијама. Како се таква елита може бавити проблемима друштава изван ЕУ, њиховим (нашим) проблемима транзиције, кризама, сукобима те деловати ка промовисању мултикултурализма и проналажењу одговора глобалним изазовима?

Хабермас нуди концепт „домаће“ насупротив Ролсове „глобалне“ правде као варијанте трећег пута и његов пројекат је резултанта кризе социјалне државе настале услед слабљења унутрашње и спољне суверености националне државе у процесу глобализације. Уједињена Европа би у будућности требала имати активну улогу у дугорочном и мукотрпном путу од светског система утемељеног изнад свих међународних закона утемељеним на националним државама ка светском систему који се базира на грађанском закону и космополитској демократији. Нема гаранција да ће ново доба бити боље јер то зависи од структура моћи у којима људи желе и сањају о проширењу новог имагинарног простора. Све док су старе структуре моћи недирнуте, таква промишљања су имагинарна. Постојећи групни идентитети морају бити промењени, морају

се створити нови, прилагођени објективној реалности. Само на тим темељима, такве имагинације, ослобођене стега ограниченог простора и линеарног времена, могу постати радикално реалне.

БИБЛИОГРАФИЈА

Adorno, Theodor/Horkhajmer, Max (1980) *Sociološke studije*, Zagreb.

Almond, Gabriel/Sidney, Verba (2000) *Civilna kultura*, Zagreb: Politička kultura.

Altvater, Elmar/ Mahnkopf, Birgit (1999) *Grenzen der Globalisierung*, Münster Münster: Westfälisches Dampfboot

Arendt, Hannah (1968) *On Revolution*. New York: Penguin Books.

Arendt, Hannah (1996) *Totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura

Baykal, Sanem (2005) Unity in Diversity? The Challenge of Diversity for the Evropean Political Identity, Legitimacy and Democratic Governance: Turkey's EU Membership as the Ultimate Test Case, *Jean Monnet Working Paper 09/05*, NYU School of Law

Berlin Isaija (1992) *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.

Berting, Jan (2006) *Europe: a Heritage, a Challenge, a Promise*, Delft: Eburon Academic Publisher.

Bidelux, Robert (2001) What does it mean to be 'Evropean'? The problems of constructing a pan-European identity, In: *Uncertain Evrope: Building a new European security order?* (ed) Martin Smith, Graham Timmins, pp. 20-40, London and New York: Routledge.

Bibo, Istvan (1996) *Beda malih istočnoevropskih država*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci

Bobio, Norberto (1992) *Liberalizam i demokracija*, Zagreb: Biblioteka Erasmus, Novi liber.

Böröcz, József (2001) „Empire and Coloniality in the Eastern Enlargement of the European Union“ u: József Böröcz, Melinda Kovács (ed) *Empire's New Clothes*. Unveiling EU Enlargement. *Central Europe Review*, 4–50.

Bornschiefer, Volker (1997) *European processes and the state of the EU*, European Sociological Association Conference, University of Essex.

Botomor, Tomas (2008) *Elite i društvo*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

Bruter, Michael (2005) *Citizens of Evrope? The Emergence of a Mass Evropean Identity*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Buck Morris, Susan (2005) *Svet snova i katastrofa*, Beograd: Čigoja štampa

Cederman, Lars-Eric (2001) Nationalism and Bounded Integration: What it Would Take to Construct a Evropean Demos, *European Journal of International Relations*, (7) 2: 139-174.

Checkel, Jeffrey (1999) „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe“, *International Studies Quarterly*, 43: 83 –114.

Cerutti, Furio and Enno, Rudolph (2001) (eds) *A Soul for Europe, Vol. 2, An Essay Collection*, Virginia: Peeters Leuven – Sterling.

Comaroff, John (1997) „Images of Empire, Contests of Conscience“, u: F. Cooper and A. Stoler (eds) *Tensions of Empire, Colonial Cultures in a Burgeois World*, Bekely: University of California Press, 163-97.

Coughlan, Anthony (2007) These Boots Are Gonna Walk All Over You: An Analysis of the Lisbon Treaty, *The Brussels Journal*, 13. 12. 2007.

Dahl, Rober (1956) *A Preface to Democratic Theory*, Chicago.

Dahrendorf, Ralf (2005) *U potrazi za novim poretkom*, Zagreb: Delakont.

Dewey, John (1963) *Democrazia e educazione*, Firenze: La nuova Italia.

Cvijić, Jovan (1987) *Balkansko poluostrvo*, Beograd: SANU.

Čajkanović, Veselin (1973) *Nekolike opšte pojave u srpskoj religiji* u: „Mit i religija u Srba“, Beograd: Srpska književna zadruga.

Fisher, Stanley, Sahay, Ratna & Carlos Végh, Gramont, Carlos A. Stanley (1998) *How far is eastern Europe from Brussels?*, IMF Working Paper, NJP/98/53.

Fromm, Erich (2002) *Psihoanaliza i religija*, Podgorica: Oktoih, Nikšić: Jasen.

Friedrich, Carl (1968) *Trends of Federalism in Theory and Practice*, New York

From, Erich (1980) *Zdravo društvo*, Beograd: Rad.

Fossum, Jon Erik (2001) Identity-politics in the European Union, *ARENA Working Papers WP 01/17*, http://www.arena.uio.no/publications/working_papers2001/papers/wp01_17.htm

Foucault, Michael (1994) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.

Galbraith, John Kenneth (1970) *Nova industrijska država*, Zagreb: Stvarnost.

Galston, William A. (1991) *Liberal purposes: Goods, virtues, and diversity in the liberal state*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Gasset, Jose Ortega (1988) *Pobuna masa*, Čačak: Dom kulture.

Gadamer, Hans-Georg (1999) *Evropsko naslijeđe*, Beograd: Plato

Gellner, Ernest (2001) *Uvjjeti slobode, Civilno društvo i njegovi suparnici*, Zagreb: Politička kultura

Gervinius, Georg Gottfried (1967) *Einleitung in der Geschichte der Neunzehnten Jahrhunderts*, Frankfurt: Leipzig: W. Engelmann.

Glencross, Andrew (2010) "The Grand Illusion Continues: What the Lisbon Treaty Means for the European Union and Its Global Role", *Foreign Policy Research Institute*, Internet, <http://www.fpri.org/enotes/201002.glencross.grandillusion.html>

Giddens, Anthony (1999) *Treći put; Obnova socijaldemokracije*, Zagreb: Politička kultura

Giddens, Anthony (2007) *Europe in the Global Age*, Cambridge: Cambridge University Press.

Grimm, Dieter (1995) Does Europe Need a Constitution?, *European Law Journal*, (1) 3: 282-302.

Golka, Marian (1999) *Cywilizacja Evropa, Globalizacja*, Poznan: Humaniora.

Golubović, Zagorka (1995) „Nacionalizam kao dominantan društveni odnos i kao dispozicija karaktera“ u: Golubović Z, Kuzmanović, B., Vasović, M, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd: Filip Višnjić.

Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks*. International Publishers.

Gredelj, Stjepan (1964) „Dominantne vrednosne orijentacije“ u: Lazić, Mladen (ur) *Razaranje društva*, Beograd: Filip Višnjić.

Gutmann, Amy (1987) *Democratic Education*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Habermas, Jürgen (2000) *Après l'état-nation: une nouvelle constellation politique*, Paris: Fayard.

Habermas, Jürgen/ Derrida, Jacques (2004) *Philosophie in Zeiten des Terrors, Zwei Gespräche*, Berlin: Philo Verlag.

Habermas, Jürgen (2001a) Es gibt doch Alternativen u: Habermas, *Zeit der Übergänge*, Frankfurt/M

Habermas, Jürgen (2001b) Euroskepsis, Markteuropa oder Europa der Weltbürger, u: J. Habermas *Zeit der Übergänge*, Frankfurt/M.

Habermas, Jürgen (2002) Zašto Evropa mora imati ustav, *Odjek 3-4, Sarajevo, jesen-zima 2002, str. 34-45*.

Habermas, Jürgen (2004) Ist die Herausbildung einer europäischen Identität nötig, und ist sie möglich?, u: Habermas, Jürgen, *Der gespaltene Westen*, Frankfurt/M.

Habermas, Jürgen / Derrida, Jacques (2003) Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas, *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, 31. 5. 2003.

Habermas, Jürgen /Derrida, Jacques (2004) *Philosophie in Zeiten des Terrors, Zwei Gespräche*, Berlin

Habermas, Jürgen (1986) *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb: Globus.

Häberle, Peter (2002) *Ustavna država*, Zagreb: Politička misao.

Heidegger, Martin (1971) *sien und Zeit*, Neimer, Tübingen.

Huntington, Samuel (1993) *Sukob civilizacija*, Zagreb: Izvori.

Habermas, Jürgen, (2008) *Eseji o Europi*, Zagreb: Školska knjiga.

Habermas, Jürgen (2011) *Der Spiegel*, 5.12.

Harris, Erika (2009) *Nationalism Theories and Cases*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hayek, Fridrich A. (1979) *Law, Legislation and Liberty*, vol 3., London: Routledge & Kegan Paul

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1951) *Filozofija povijesti*, Zagreb: Naprijed.

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1970) *Estetika*, Beograd, knj. I.

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1974) *Fenomenologija duha*, Beograd: BIGZ.

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1981) *Pravni i politički spisi*, Beograd.

Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1982) *Rani spisi*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Heidegger, Martin (1971) *Was heisst Denken?*, Tübingen: Niemeyer

Heidegger, Martin (1996) *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb: Naprijed.

Horkheimer Max, Adorno Theodor, (1989), *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Husserl, Edmund (1990) *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Zagreb: Globus.

- Huntington, Samuel (1993) *Sukob civilizacija*, Zagreb: Izvori.
- Igo, Viktor (1985) *Govor o slobodi štampe*, Ljubljana, "Delo", 5/1985.
- Inglehart, Ronald (1991) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press
- Jaspers, Karl (1989) *Filozofija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Jolly, Mette (2005) A Demos for the Evropean Union?, *Politics* (25) 1: 12-18.
- Jung, Karl (1977) *O psihologiji nesvesnog*, Novi Sad: Matica Srpska
- Janjević, Milutin (2007) *Reformski ugovor EU iz Lisabona*. Beograd: Službeni glasnik
- Luhmann, Nicklas (1998) *Die Politik der Gesellschaft*, Frankfurt: Suhrkamp
- Kangrga, Milan (2001) *Šverceri vlastitog života*, Beograd: Republika
- Kangrga, Milan (2002) *Nacionalizam ili demokracija*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Kant, Imanuel (1974) *Um i sloboda*, Beograd, IISC.
- Kant, Imanuel (2000) *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb.
- Kasirer, Ernest (1972) *Mit o državi*, Beograd: Nolit
- Kiš, Janoš (2002) *Gradenje nacije i iza toga*, u: Opalski, Magda, Kymlicka Will, (ur) *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Kosik, Karel (1983) *Dijalektika krize*, Beograd: NIP Mladost.
- Константиновић, Радомир (2004) *Филозофија паланке*, Београд: Откровење.
- Kolakovski, Lešek (1988) *Idolatrija politike*, Beograd, "Književne novine", br. 756/1988.

Kuzmanović, Bora (1998) *Retradicionalizacija političke kulture* u zborniku *Fragmenti političke kulture*, Beograd, Institut društvenih nauka.

Kiossev, Alexander (1999) „Notes on Self-colonizing Culures“ u: B Pejić/D. Elliot, (ur) *Art and Culture in post Communist Europe*, Moderna Museet: Stockholm, 114-128.

Kuus, Merje (2004) Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East Central Europe. *Progress in Human Geography*, 28(4):472-489.

Lasswell, Harel (1946) *Power and Personality*, New York: Peter DeLeon: Books

Laš, Kristofer, (1996) *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Novi Sad: Svetovi.

Lindahl, Hans (2000) European Integration: Popular Sovereignty and a Politics of Boundaries, *Evropean Law Journal*, (6) 3: 23956.

Locke, John (1970) *Two Treatises of Government*, Cambridge.

Maday, Michael (2007) European Citizenship: practical vision or empty vessel!?, *Citizenship Foundation*, London, www.citizenshipfoundation.org.uk

Macedo, Stephen (1990) *Liberal Virtues: Citizenship, Virtue, and Community in Liberal Constitutionalism*, Oxford, Clarendon Press.

Matić, Milan (1993) *Politička kultura* u: Matić Milan, Stanovčić Vojislav (ur.) *Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija.

Marks-Engels-Lenjin (1975) *Nacionalno pitanje*, Sarajevo: Svjetlost.

Marks, Karl (1951) *Pisma Kugelmanu*, Beograd: Kultura.

Marks-Engels (1979) *Dela*, Beograd: Prosveta.

Mauro, Salvatore (2006) *The European's Burden*, Peter Lang Publishing.

Moxon-Browne, Edward (2004) (ed): *Who are the Europeans Now?*, Aldershot: Ashgate.

Mosca, Gaetano (1965) *The Ruling Class*, Elementi di Scienza Politica, (ed) Arthur Livingston, McGraw-Hill Book Company, New York.

Mosca, Gaetano (1965) *The Ruling Class, Elementi di Scienza Politica*, edited and revised by Arthur Livingston, McGraw-Hill Book Company, New York.

Marcuse, Herbert (1989) *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost.

Matić, Milan (2007) Neoliberalizam i kriza demokratske javnosti, Godišnjak, Fakultet političkih nauka, Beograd, 429-438.

Malinovski, Bronislav (1971) *Magija, nauka i religija*, Beograd: Prosveta.

Morin, Edgar (1983) *Kako izaći iz XX stoljeća*, Zagreb: Globus.

Mill, John Stuart (1958) *Considerations on Representative Government*, Indianapolis: Bobbs Merrill.

Mill, John Stuart (1975) *Three Essays, On Liberty, Representative Government, The Subjection of Women*, Oxford: Oxford University Press.

Mil, Džon Stjuart (1988) *O slobodi*, Beograd, Filip Višnjić.

Mühleisen, Hans (2004) Die neue weltpolitische Rolle der Europäischen Union, u: Lange, Berthold (ur.) *Kant als Weltbürger*, Würzburg: 49-69.

Nietzsche, Friedrich (1977) *Sumrak idola*, Beograd, Grafos.

Nietzsche, Friedrich (1984) *Vesela nauka*, Beograd: Grafos.

Nietzsche, Friedrich (1990) *Geneologija morala*, Beograd: Grafos.

Nietzsche, Friedrich (2002) *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: BIGZ.

Nietzsche, Friedrich, (2005) *Ljudsko, odviše ljudsko*, Beograd: Dereta.

Offe, Claus (1998) Demokratie und Wohlfahrtsstaat: eine europäische Regimeform unter dem Stress der europäischen Integration, *Swiss Political Science Review*, 4 (4) 35–56.

Offe, Claus (2002) "Is there, or can there be, a European society?", u: Ines Katenusen – Wolfram Lampig (eds.) *Demokratien in Europa*. Opladen: Leske and Budrich.

Paine, Thomas (1987) *Rasprava o temeljnim načelima vladavine*, Zagreb: Informator.

Pantić, Dragomir (1998) „Politička kultura i vrednosti“, u zborniku radova *Fragments političke kulture*, Beograd: Institut društvenih nauka.

Parker, George, Dombey, Daniel, EU to start closing doors to the east, *Financial Times*, 14. 12. 2006.

Petrović, G. (1971) Kriza i povijest, *Filozofija*, br. 2, 150-167.

Padgen, Anthony (1995) *Lords of All the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France*, New Haven, Yale University: Yale University Press.

Popper, Karl (1993) *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Beograd: BIGZ.

Raffles, Hugh (2010) *Dangerous Emotions*, Berkeley: University of California Press.

Rawls, John (1972) *Theory of Justice*, Oxford: Clarendon.

Remarque, Erich Maria (1975) *Noć u Lisabonu*, Beograd: Minerva.

Roberts, Thompson (2002) *Povijest Europe*, Zagreb: AGM.

Rousseau, Jean Jacques (1993) *Društveni ugovor*, Beograd: Filip Višnjić.

Sasse, Gwendolyn (2008) „EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy“, *Journal of European Public Policy*, 15 (6): 842–860.

Severin, Adrian (2006) “The Future of the EU: A Need for a New Vision”, *Internationale Politik und Gesellschaft*, (1) 11-19.

Smith, Anthony D., (1992) National identity and the idea of European unity, *International Affairs*, (68) 1: 55-76.

Stanković Pejnović, Vesna, (2010) „Evropski standardi zaštite manjina – od uvjetovanosti do limitiranosti: Slučaj Hrvatske” *Filozofija i društvo*, 2010, 145–166.

Станковић Пејновић, Весна, (2011) „Култура као примарно добро, примјер Македонија,“ *Социолошки преглед*, Часопис српског социолошког друштва, вол. 45, бр. 2, 193-220.

Станковић Пејновић, Весна, (2011а.) „Споран идентитет“ Македоније, Идентитет различитости,“ *Етноантрополошки проблеми*, Часопис Одељења за етнологију и антропологију, Филозофски факултет Београд, вол. 6, бр. 2, стр. 471-496.

Станковић Пејновић, Весна, (2011в) „Ка европском грађанству“, *Теме*, год XXXV, 4, 1271-1288.

Станковић Пејновић, Весна, (2011б) „Слобода, либерализам, мултикултурализам“, *Филозофија и друштво*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 191-214.

Станковић Пејновић, Весна, (2011в) *Ка европском грађанству*, *Теме*, Универзитет у Нишу, Ниш, год XXXV, 4, 1271-1288.

Станковић Пејновић, Весна, (2014а) *Мека моћ владара „новог доба“*, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, 3/2014б. год 21. вол. 45., Београд, 2014а, стр. 111-133.

Stanković Pejnović, Vesna, (2014б) *Lavirint moći- Politička filozofija Fridriha Ničea*, Mediterran, Novi Sad.

Станковић Пејновић, Весна, (2015) *Европеизација из колонијалне перспективе*, Национални интерес, Институт за Политичке студије, Београд, година X, vol 21, број 3, 43-69.

Станковић Пејновић, Весна, (2016) *Демократска идеолошка пропаганда у служби капитала*, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, 3 Београд str.11-28.

Станковић Пејновић, Весна, (2016а) *Интелектуалац у служби неслободе и капитала*, НИСУН 7, Филозофски факултет, Ниш, 551-561.

Станковић Пејновић, (2017) *Жена као друго у Ничеовој филозофији* у Странац у хуманистичком наслеђу (ур) Душан Маринковић, Душан Ристић) Meditteran publishing, Нови Сад, 381-399.

Stanković Pejnović Vesna, (2019) Моћ diskursa iz Fukoove perspektive, Diskurs i politika, (ed) Dejana M. Vukasović, Petar Matić, Institute for Political Studies, Belgrade, 81-98.

Симеуновић, Драган (2009) *Нација и глобализација*, Ниш Зограф.

Solowjew, Vladimir (1953) Der Sinn der Geschlechtsliebe, u: W. Szykarski (Hrsg.) *Deutsche Gesamtausgabe der Werke von Wladimir Solowjew VII.*, Erich Wewel Verlag, München, Freiburg im Breisgau.

Todorova, Marija (2010), *Dizanje prošlosti u vazduh*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Sartori, Đovani (2001) *Demokratija šta je to?*, CID, Podgorica.

Schmitt, Carl (2001). Pojam političkog, u: Samardžić, S. (ur.), *Karl Šmit i njegovi kritičari*, Beograd: Filip Višnjić, str. 1-57.

Schmitt, Carl (2007). Teorija partizana u: Carl Schmitt, *Politički spisi*, Zagreb: Politička kultura.

Sioran, Emil (1987) *Istorija i utopija*, Čačak: Gradec.

Spektorski, Evgenije (1997) *Istorija socijalne filozofije*, BeogradPodgorica: CID.

Spinoza, Baruh (1959) *Etika*, Beograd: BIGZ.

Siedentop, Larry (2000) *Democracy in Europe*, London: Allen Lane.

Strauss, Leo (2001) Napomene uz Karla Šmita, u: Samardžić, S. (ur.), *Karl Šmit i njegovi kritičari*, Beograd: Filip Višnjić, str. 69-84.

Supek, Rudi (1992) *Društvene predrasude i nacionalizam*, Zagreb, Nakladni zavod Globus

Šmale, Wolfgang (2003) *Historija evropske ideje*, Beograd: Clio.

Supek, Rudi (1992) *Društvene predrasude i nacionalizam*, Zagreb, Nakladni zavod Globus

Шушњић, Ђуро (1982), Цветови и тла, Београд: Чигоја штампа.

Todorova, Marija, (2010), *Dizanje prošlosti u vazduh*, Beograd, Biblioteka XX vek

Tocqueville, de Alexis (1995) *O demokraciji u Americi*, Informator, Zagreb, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 152. Tostoj, Lav (1969) *Dnevnici II*, Beograd: Prosveta.

Тојнби, Арнолд (2002), Проучавање историје: Београд: Службени лист: СРЈ; Подгорица: ЦИД, Краљево.

Valéry, Paul, (1924) „La crise de l'esprit“, u: Variété, Gallimard: Paris.

Vasović Mirjana (1998) „Politička socijalizacija i promjene političke kulture“, Fragmenti političke kulture, Beograd: Institut društvenih nauka.

Weber, Maks (1976) *Privreda i društvo*, tom I i II, Prosveta, Beograd.

Weber, Maks (2008) „Politika kao poziv“ u: Maks Weber, *Politički spisi*, Filip Višnjić i Službeni glasnik, Beograd.

Vešović, Milan (prir.) *Zbirka dokumenata o ljudskim pravima i slobodama*.

Vorländer, Hans (1981) *Konsensus und Verfassung*, Berlin: Duncker & Humblot.

Weber, Max (1994). Parliament and Democracy in Germany, In: Lassman, P; Spiers, R. (eds.), Weber: *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.145–161.

Weiler, Joseph (2001) European Democracy and the Principle of Constitutional Tolerance: The Soul of Europe, In: *A Soul for Europe, Vol. 1 A Reader*, (ed) Cerutti, Furio and Rudolph, Virginia: Enno Peeters Leuven – Sterling.

Wiener, Antje (1998) *European Citizenship Practice: Building Institutions of a Non-State*, Boulder: Westview Press.

Wolf, Larry (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.

Zielonka, Jan (2006) *Europe as Empire: nature of the Enlarged EU*, Oxford: Oxford University Press

Zürn, Michael (2000) Democratic Governance Beyond the Nation State: The EU and Other International Institutions, *European Journal of International Relations* 6, 183-221.

Zweig, Stefan (1966) *Graditelji svijeta*, Rijeka: Otokar Keršovani

проф. др. БОШКО ПРОКИЋ

Филозофски факултет у Нишу, професор у пензији

ЕВРОПСКА УНИЈА БАУК КОЈИ КРУЖИ ЕВРОПОМ И СВЕТОМ

Као што је у 19. веку Европом и светом кружио баук комунизма тако и у 20. и 21. веку у Европи, па и свету кружи баук Европске Уније. О томе размишљају, говоре и пишу многобројни профили људи, од најутицајнијих политичара света до научника, филозофа, друштвених аналитичара и других мислиаца из разних области стваралаштва, али и обични људи о чијој судбини се ради, као и сви акцијама потребних за реализацију идеје и разјашњења “баука” Европске Уније.

Европска Унија, као нови облик економског и политичког организовања и средство и инструменат остваривања циљева и интереса одређених делова простора Европе, између осталог, има своје корене у великом броју политичких, аналитичких, па и научно-филозофских извора. Скоро све друштвене науке и добар део најпознатијих геостратешких аналитичара су до сада објавили много радова, аналитичке студије и посебне књиге и елаборате о циљевима који се желе постићи и средства и методама борбе за остварење идеје ЕУ.

Међу изворима сазнања о Европској Унији има много заједничких елемената, али још више разлика и противречности о свему што је везано за саму идеју. Они се могу различито класификовати; почев од оних који у идеји ЕУ виде излаз и спас угроженог дела човечанства до тога да се идеје ЕУ треба чувати, јер се она све више користи као отворено средство и инструмена за наметање ставова уз притиске и условљавања и остварење циљева пре свега великих сила, као што је Немачка и Француска. Има и оних који сматрају да је идеја о ЕУ и њено остварење гарант да ће се у будућности избегнуте многе велике светске катастрофе - светски сукоби или, пак, сукоби између појединих држава Европе.

Пут настанка ЕУ већ има своју историју у практичном остварењу старих идеја о уједињењу, односно интеграцији Европе, почев од Економске Уније Белгије, Холандије и

Луксембурга која се појавила 1944. године. Њоме су се бавили они који су чинили избегличке владе стациониране у Лондону. Ова идеја је спроведена 1947. године. Ова Унија је, уствари, само разрађена и проширена идеја коју су на економском ниову реализовале Белгија и Луксембург још 1921. године. Процес уједињена Европе даље иде преко Европске заједнице за угља и челик 1951. године., а 1957. године настаје данашња Европска Унија чији су први основачи били Белгија, Лууксембург, Холандија уз прихватање идеје економског удруживања од стране Немачке и Француске, које су данас најугицијаније државе ЕУ.

Од заједнице неколико држава, које су равноправно одлучивале о економским заједничким инетерсима, каква је ЕУ била у почетку, данас је она заједница 28 држава Европе подељених у низ чланица са веома различитим утицајем на доношење обавезујућих одлука. При томе има држава првог, затим другог и Н-ти реда, а Немачка се изборила за скоро неприкосновно право да битно утиче на скоро све одлуке унутар ЕУ, али и о унутрашњим питањима као што су: буџети, ниво потрошње, висина плата и пензија, запошљавање, избор влада и сл. Немачка не крије свој став да је она створила ЕУ и да је историјски генерисала кроз Трећи Рајх и данас Четврти Рајх чији је главни представник Меркелова. То се види из чињенице да се Дан Европе слави 9. маја који се још назива Шуманов дан, по оснивачу садашње Уједињене Европе који је то остварио 1950. године и постао први председника Европског парламента 1950. године. Неки Шумана зову оцем Европе зато што је 9. маја 1950. године обајвио проглас под називом “Шуманова декларација” о разлозима припремања договора о заједници угља и челика - као институционалног основа за покретање процеса европских интеграција у правцу данашње „установе“ ЕУ. Уз ово иде образложење да се мир не може обезбедити без стралачког настајања које одговара опасностима које угрожавају мир. Творци идеја тврде да се то може постићи само ако је Европа „организована и живи“ тако да је елиминисано стогодишње супротстављање између Француске и Немачке.

Шуман од почетка хоће надржавну, дириговану федералистичку Европу која је почела од индустрије угља и

челика до државне заједнице којом управља одређени орган Висока комисија и даље стварање супердржавне европске комисије. Дакле, од само економске заједнице малог броја заинтересованих држава Европе, дошло се до стварања „Европске федерације“ као наддржавне институције којом скоро суварено управљају чиновници који воде Високу комисију. По овој идеји бирократски диригизам треба фактички да онемогући нови рат између Немачке и Француске. То је велика манипулација и само привид идеје о стварању Федерације Европске уније у којој ће доминирати над свим њеним чланицама Немачка преко бирократског апарата добро плаћених и веома високо привилегованих чиновника добро селектираних из сваке земље чланице. Ову високу комисију именују разни органи, а не бира народ кроз демократске институције. И то говори довољно о карактеру „баука“ Европске уније.

Приликом објашњења настанка идеје о ЕУ и њеној реализацији на Балкану, а посебно у Србији, треба озбиљно узети у разматрање мериторне оцене о путу ка ЕУ као путу од Калергијеве идеје, преко Хитлерове конкретне разраде, па до Мастрихта, као путу усмереном да европске земље постепено прихвате губитак националног суверенитета у корист Светске државе на чијем челу није демократија већ Ротшилд и компанија... Дакле, данашња ЕУ је само љуска за евро, односно она је еврозона преко које малобројна финансијска елита управља Европом мимо било каквих демократских поставки... Европска Унија и евро нису замишљени као свет бољег живота Европљања, већ су пројекат стварања јединствене државе, једног устава, јединственог економског и финансијског тржишта, као предуслов да полугама власти управља малобројна елита. Речима Михајела Хадсона: „Еврозона има за програм да сведе привреду на ХВИ век, на феудализам, када су земљопоседници и банкари били привилегована класа.“

У ред малобројних аутора који су покушали да свестрано и продубљено и интердисциплинарно објасне идеју ЕУ појављају се и млади и амбициозни мислилац и друштвени аналитичар доц.др. Весна Станковић Пејновић својом врло интересантном књигом *Европске илузије Балкана*. Из формулације наслова основних проблема и карактеристика

ЕУ и њеног односа према Западном Балкану може се врло лако закључити да је добро и храбро што се ауторка усудила да пружи читав низ врло значајних ставова и оцена веома истакнутих теоретичара, али и државника о тако значајном савременом феномену као што је „баук“ ЕУ. Не улазећи овом приликом у најдетаљнију анализу свих ставова и идеја о ЕУ која се разматрају у овој књизи, ипак се са великом извесношћу може рећи да сваки онај ко се озбиљно занима конципирањем и остваривањем идеје ЕУ уопште, а посебно њеног специфичног односа према земљама Западног Балкана, може у њој наћи велики део одговора на најважнија питања и делиме. Ставови и закључци овог аутора изнети у књизи која је пред нама се могу третирати као посебан допринос научној теорији и пракси и укупној друштвено политичкој мисли о значењу и остваривању идеје ЕУ, уопште.

Посебно желимо да нагласимо и топло препоручимо сваком заинтересованом за идеју ЕУ завршни део ове књиге под насловом *Закључи*. У њему је аутор веома јасно и концизно истакао читав низ закључака о задатој теми врло убедљиво, храбро и на аргументацији засновано. Нема потребе посебно набрајати све закључке, али бисмо ипак навели један: „Крећемо ли се према стварању заједничког политичког простора и заједничког европског грађанства утемељеног на солидарности, или је реалност потпуно другачија.“

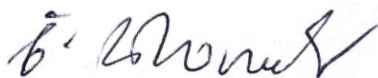
Државе западног Балкана себи треба да поставе питање због чега се поједине земље ЕУ окрећу „економском национализму“ (чак протекционизму) уместо прихваћања даљне интеграције тржишта с партнерима ЕУ? То је колонијални однос у којим земље „центра“ штите своја друштвена богатства на начин да се приказују као део патриотизма и националног интереса док се земљама Балкана из ЕУ предлаже да своја национална богатства ставе на тржиште и да буду кроз стране инвестиције приватизована.

Књига даје допринос значајан науци будући аутор припада реду малобројних аутора који су покушали да свестрано и продубљено и интердисциплинарно објасне идеју ЕУ. Млади и амбициозни мислилац и друштвени аналитичар Весна Станковић Пејновић својом врло интересантном књигом

Европске илузије Балкана даје критичке, аргументоване и аналитичке перспективе на пожељне илузије око евро интеграција, с једне стране, и балканске стварности, с друге стране, примарно желећи дати слику тоталитета стварности како би се могло објаснити партикуларне реалности које се настоје сакрити.

На крају књиге овај предани научни радник пружа веома корисну информацију у оквиру веома богате библиографије о томе ко се све у свету и код нас и како и са код становишта до сада бавио феноменом ЕУ. Ова библиографија може младим људима, почетницима у науци, али савременом политичарима и државницима може бити од користи за стицање потпуног увида шта је заправо ЕУ и какав однос треба имати према њој, посебно када се постави питања односа ЕУ према земљама Западног Балкана.

проф. др. Бошко Прокић

Проф.др. ЕМИЛИЈА СТОИМЕНОВА ЦАНЕВСКА

*Faculty of Humanities and Social Sciences
International Balkan University Skopje*

Аутрока монографије *Европске илузије Балкана* полази од претпоставке да сама двосмисленост идеологије европеизације налази свој одраз у блеђењу њеног стварног значења. Идеологија је везана уз форму, а не уз садржај. Да би идеологије стварно деловале као моћно средство интеграција појединаца у заједницу, оне не смеју бити апстрактне и удаљене од искуства обичног човека па их је нужно превести у догађај. Идеја губи своју вредност спознаје у институционализацији јер је свакој институцији више стало до њезиног одржања. Стварање новог реда други је израз за рађање новог поретка. На тај начин и европске интеграције постају идеја или идеологија која надилази локалне и националне оквири и спаја просторно и национално одвојене народе.

Ауторка исправно указује да се пројекат ширења и приступања своди на структурално разарање националних држава. Транснационалне финансијске институције и мултинационалне компаније диктирају, у легалним оквирима, правила, намећући их државама које су све мање суверене, а све више територије.

Посматрано са аспекта распада бивше државе и дуго очекиваних испуњења и остварења независности новостворених држава, темељи очекивања су доведени у питање. Колико је идентитет национални, а колико наметнут европски? Унија је давала моделе, а земље кандидати су их требале пресликати или имитирати.

Данас је Европа уједињена на темељима Централне европске банке која спроводи прикривено економско насиље. Уместо декларисане тежње ка изградњи европског грађанства, изграђује се постполитички систем са циљем елиминације левице и деснице из политичке сфере, елиминисање питања о националном и културном идентитету, државног суверенитета, правде и једнакости.

Уједињење и јединство Европе – као велика мисао и чињеница на тлу њене демократије је нешто што неће моћи бити спречено, али ту лежи и велика замка јер се у име развоја спроводи демократизација и припремљеност за колонизацију које ће прихватити „тирани“ потпомогнути и одгајани у демократији. Колонизирани свет живота производи једнодимензионалне животне орјентације у политичком и јавном окружењу због продирања системске рационалности у приватну и јавну сферу, односно економског система и појединца у приватној сфери и политичког система и индивидуе у сфери јавности. Ипак то је само јадан аспект колонизације, док се други огледа у све већем културном, духовном и образовном осиромашењу.

Поље политике нестаје због тежње за савршеном манипулацијом трошећи њену супстанцу у тренутку савршене репродукције. Инстина никада није била политичка врлина, а лаж је увек била допуштено средство. Чак што више, што је лаж већа и невероватнија, то је вероватније да ће људи поверовати у њену истинитост. Лаж постаје критериј истинитости када из јавног живота потпуно исчезава чињенична истина, а лаж добива темељ легитимности.

Ауторка у својој монографији указује на неморалност политике која обмањује, служи се лажима и манипулише људима, претварајући их у своје поданике, разара смисао заједничког живота ускрачујући им слободу и подстиче најгоре особине код појединаца.

Данас је увелико присутна политика ауторитарне власти, најчешће покривена демократском политиком, истиче слободу избора и поштовање универзалних моралних вредности искључује јавност, ограничава слободу и манипулише људским осећањима. Служи се полуистинама које су опасније и од лажи јер полуистине преобликују стварност и код људи изазивају неизвесност. Манипулишући јавношћу, политика ствара привид демократског живота. Вештом манипулацијом и злоупотребима власти, ауторитарне вође стварају друштва фингиране модернизације и фасадне демократије.

Сваки систем владавине, поготово оне која није демократска, заснива се на употреби моћи којом руководи

вођа који се користе симболичком основом моћи, позивајући се на културну традицију, религију, историју, законе, различита државна обиљежја.

Политички живот савременог друштва има одлике кича на начин који приличи постмодерном добу јер је одређен политиком, али и сам утиче на њену естетизацију диктирану захтевима масовне културе. Нова, спектакуларна политика је поље лансирања различитих „имица“ политичара, као стварању „бренда“ неког успешног артикла. У такозваном друштву спектакла, у коме преовлађују модерни услови производње, живот је представљен као огромна акумулација призора. Све што је некада било непосредно доживљавано, данас има облик представе. Спектакл није само скуп слика, већ друштвени однос међу људима посредован сликама.

Време постмодернизма фаворизовало је безличан друштвени однос и паралелну стварност преовладавајуће виртуелне комуникације. Појединац се изгубио у фрагментираној слици стварности као преплетеност виртуелне и стварне заједнице.

Европеизација у себи садржи и облике тоталне власти у Токвиловом схватању тоталне власти. Тотална власт је трајно тихо и отмено ропство, а она не почива на физичкој принуди већ на систематском ограничавању људске делатности. Таква власт тежи задржавању људи у стању вечитог детињства. Зато и добијамо упутства о промени свести и пресликавању европског законодавства које ће у највећем мери легализовати ограничавање суверенитета и ропски однос колоније према центру.

У центру ЕУ, примарно Немачке, ствара се европска идеологија као плашт империјалне и колонијалне моћи те неолибералног дискурса урушавајући суверенитет и демократију држава које желе изаћи из „балканске заосталости“ и постати колонија европског царства.

На делу је оностраност зла, пропадања, епигонство, владавине капитала, губитак симболичког.

Тоталитаризам је политички кич у друштвима која захтевају једномље: једну мисао, једну истину и један језик

општости, еуфемизама, празних фраза и лажне сагласности. У тоталитаризаму се јавља као идеологија и пракса уплитања државе у јавне, друштвене односе грађана. Такве идеологије омасовљења остварује се уз помоћ репресивног институционалног апарата, модерне технике. Такве идеологије стварају тоталитарну свест као базу свих тоталитарних пројеката и термиолошку алтернацију изразито племенског „духа паланке“ који пориче сваку појединачност.“ Темељ тоталитарне свести се налази у манипулацији и репресији. Манипулација је несвесна припрема, за психолошку, тоталитарну свест и мост ка идеолошкој индоктринацији и друштвеној репресији. Тоталитарна свест своје темеље налази на једностраности и искључивости, односно духовној лењости. Пасиван субјекат без креативне радозналости као културне потребу за своју околину, “дресиран” је да све сагледава очима шаблона и калупа који му други намеће, а он пасивно прихвата. Такав поједицац је беспомоћан пред феноменом политике, тако да политичку стварност схваћа у манипулисаним облицима које му намеће тоталитарна свест.

Ново доба је доба трансполитике и бесконачне симулације. Дискурс европеизације тежи да у грађанима подстиче, као у људима барока, игру сликама. Данас не постоји јавни непријатељ, он је сакривен те делује тако што искориштава нормe и вредности западњачког развојног пута и игнорише плуралитет других култура и цивилизација

Очигледно је да Европа све више запада у кризу идентитета јер њена неприкосновена привилегија више није хваљен и прокламован модел парламентарне демократије и тржишне привреде, као ни њен примат у образовању, науци и уметности. Процес европеизације је показао да је просветитељско технократска вера у могућност безграничног праволинијског напретка озбиљно нарушена.

Управо због процеса европеизације, који се најчешће називао неутралним именом модернизације, а у данашњој завршној фази све се чешће употребљава безличан назив глобализација, постало је јасно да је европски свет данас достигао крајњу удаљеност од свог грчког извора јер овај свет нема ничег специфично европског, било у подручју мерила

морала, заједничких вредности, ада се не говори о свету по мери човека који своју посебност види као опште људску ствар.

Тешко је за веровати да ће крај ЕУ бити драматичан; вероватно ће она нестајати у етапама, одржавајући одређене институције, пре свега трговинске који користе првенствено мултинационалним компанијама.

Ауторка закључује да је идеја о Европи наметнута земљама Балкана, као нужност да је потребно следити цивилизацијске токове, демократизовати националне државе, установити слободу и једнакост грађана, поштовати разноликост националних култура и традиција, које нестаје због наметања културе тржишта и увођења својеврсне финансијске диктатуре. ЕУ је преслика наметнутог англосаксонског модела тржишта са неограниченом приватизацијом јер је и сама творевина Уније геополитички подређена САД.

На темељу обимне литературе и критичког сагледавања процеса европеизације ауторка даје значајан допринос сагледавању стварности јер сагледава идеологију неолиберализма, која се проводи кроз слику о све европском пројекту као мирном и демократском уједињењу грађана, као поистовећивање демократије са либералном демократијом и повлачењем државе из свих облика друштвеног живота.

Скопје, мај, 2020.

Проф. др ГОРГИ ТОНОВСКИ

*Правни факултет Кичево,
Универзитет у Битоли, Македонија
-универзитетски професор-*

Негде од половине прошлога века до данашњих дана интензивно трају расправе о даљој судбини Европског континента. Сазревање идеје и промовисање саме институционализације Европске Уније као новог политичког субјекта на светској позорници, пропраћено је бројним размишљањима и практичним мерама са циљем стварања стабилне и чврсте политичко-државне структуре.

Тиме се бави и рукопис књиге Европске илузије Балкана ауторице Весна Станковић Пејновић. У рукопису ауторица са правом констатује да је настајање Европске Уније дуг, напоран али и успешно изведен процес који је почео од парцијалне заједнице само неких држава произвођача угља и челика до институције уједињења најважнијих, најразвијенијих и најутицајнијих држава Европе у ЕУ као заједницу.

Међутим, ауторка иде даље и дубље од ове констатације својим настојањем да пружи допринос у анализи стварности и перспектива овако великог европског пројекта иза кога стоје најпрогресивније снаге европских друштава. У својим *Европским илузијама Балкана* ауторка на један врло прецизан и професионалан начин, са јасном научном аргументацијом, позивајући се на велики број научних сазнања у свету, успешно расправља о питањима која се тичу садашњости и будућности ЕУ, еврооптимизму и евроскептицизму, месту и улоге уније у савременој међународној заједници, и стабилизацији европског идентитета и грађанства, али и о месту, надањима и перспективама учлањења Балканских држава у европском дому.

Књига припада пољу филозофског промишљања и тумачења ове сложене тематике настанка и развоја идеје и праксе уједињења Европе, али и односа између ЕУ и Балкана. Своја гледишта у облику теза и ставова ауторица презентује и повезује са битним питањима који су својеврсни изазов у

европском интеграцијском процесу у коме се мора дефинисати сам европски идентитет, али у амбијенту европске политичке пракса и теорије заснованим на грађанину и демократији. Ауторка отвара многа питања, више или мање удаљена од грађана, од питања идентитета, колонизације, модернизације и глобализације, сакривена, мање или више успешно од балканске реалности и смештена у поље европских илузија.

Свакако, ЕУ за Балкански простор има своју специфичну тежину. Наиме, све балканске државе које су настале на рушевинама Балканског зида, су прогласиле евроатлантски интегртивни процес као свој стратешки циљ. Та амбиција за неке од њих већ јесте стварност, друге су још на том путу. Ипак, наглашава ауторка, у великој мери су то и илузије. Овај историјски мегатренд нормално налази своје место у књижи. На основу филозофске, социолошке и политиколошке литературе, ставова највећих мислилаца 19 и 20 века, различитих научно теоријских оријентација, ауторка јасно изражава свој критички став о сваком од аспеката ЕУ и њеног односа према Балкану. Ауторка систематски и веома јасно и прецизно указује на основне проблеме и на различите приступе овој тематици, те критички анализира однос ЕУ према Балкану, али и однос самих балканских држава која су још увек изван европске интеграцијске стварности, према процесу прикључења ЕУ. Свежина мисли, чврстина и јасноћа изнетих ставова, солидно познавање материје ЕУ, и зреле цивилизацијске поруке о европском путу, су велики гаранتي да ће књига изазвати интерес читалачке и научне публике.

Скопје, мај 2019

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.217.02(4-672EU:497)
327::911.3(497)
323(497)

СТАНКОВИЋ-ПЕЈНОВИЋ, ВЕСНА, 1970-
Европске илузије Балкана / Весна Станковић
Пејновић. - Београд : Институт за политичке
студије, 2020 (Житиште : Ситопринт). - 240 стр.
: илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. 229-233: Европска унија баук
који кружи Европом и светом / Бошко Прокић. -
Стр. 234-238: [Рецензија] / Емилија Стоименова
Цаневска. - Стр. 239-240: [Рецензија] / Горги
Тоновски. - Библиографија: стр. 215-227.

ISBN 978-86-7419-324-2

а) Европска унија -- Придруживање -- Балканске
државе б) Геополитика -- Балканске државе в)
Балканске државе -- Политичке прилике

COBISS.SR-ID 14882313

Као што је у 19. веку Европом и светом кружио баук комунизма тако и у 20. и 21. веку у Европи, па и свету кружи баук Европске Уније. Државе Западног Балкана себи треба да поставе питање због чега се поједине земље ЕУ окрећу „економском национализму“ (чак протекционизму) уместо прихватања даљне интеграције тржишта с партнерима ЕУ? То је колонијални однос у којим земље „центра“ штите своја друштвена богатства на начин да се приказују као део патриотизма и националног интереса док се земљама Балкана из ЕУ предлаже да своја национална богатства ставе на тржиште и да буду кроз стране инвестиције приватизована.

Аутор даје критичке, аргументоване и аналитичке перспективе на пожељне илузије око евро интеграција, с једне стране, и балканске стварности, с друге стране, примарно желећи дати слику тоталитета стварности како би се могло објаснити партикуларне реалности које се настоје сакрити.

проф. др. Бошко Прокић

Поље политике нестaje због тежње за савршеном манипулацијом трошећи њену супстанцу у тренутку савршене репродукције. Истина никада није била политичка врлина, а лаж је увек била допуштено средство. Чак шта више, што је лаж већа и невероватнија, то је вероватније да ће људи поверовати у њену истинитост. Лаж постаје критериј истинитости када из јавног живота потпуно исчезава чињенична истина, а лаж добива темељ легитимности.

Европеизација у себи садржи и облике тоталне власти у Токвилловом схватању тоталне власти. Тотална власт је трајно тихо и отмено ropство, а она не почива на физичкој принуди већ на систематском ограничавању људске делатности. Таква власт тежи задржавању људи у стању вечитог детињства. Зато и добијамо упутства о промени свести и пресликавању европског законодавства које ће у највећој мери легализовати ограничавање суверенитета и ropски однос колоније према центру.

проф. др. Емилија Стоименова Ценевска

9 788674 193242